

Het graf

Rhijnvis Feith

editie P.J. Buijsters

bron

Rhijnvis Feith, *Het graf* (ed. P.J. Buijsters). Tjeenk Willink-Noorduijn, Haarlem 1977 (2de herziene druk)

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/feit007graf01_01/colofon.htm

© 2007 dbnl / P.J. Buijsters

Bij de tweede druk

Deze tweede druk verschilt van de vorige (1964), doordat enkele onjuistheden in inleiding en tekstannotatie zijn verbeterd, terwijl het bibliografisch apparaat zoveel mogelijk is bijgewerkt. Vele lezers verrasten mij met dikwijls waardevolle aanvullingen of correcties. Mijn dank geldt in het bijzonder Ph. v.d. Nieuwegiessen, prof. dr. A.L. Sötemann en br. Am. Verhagen.

Tenslotte herinner ik er nogmaals aan, dat de hier geboden teksteditie aansluit bij mijn dissertatie *Tussen Twee Werelden. Rhijnvis Feith als dichter van 'Het Graf'* (Assen 1963). Vandaar dat ik de geïnteresseerde lezer voor nadere informatie naar dit boek (hier verder geciteerd als *Diss.*) verwijs.

Najaar 1976

P.J. Buijnsters

Inleiding

I. Historische achtergrond

Toen Rhijnvis Feith in 1792 op achtendertigjarige leeftijd zijn grote leerdicht *Het Graf* liet verschijnen, verkeerde zowel de Republiek als hijzelf in een ernstige crisis. Dit samentreffen van persoonlijke en publieke moeilijkheden was geen toeval. De eigen nood vond juist zijn directe aanleiding in de politieke situatie. Alleen reeds Feiths ‘romantische’ verbondenheid met het als heilig gevoelde vaderland moest, nu het voorwerp van zijn genegenheid zulke moeilijke dagen doormaakte, zich op haar beurt zwaar op de proef gesteld voelen. Hoeveel te meer dan, waar Feith de weerslag van dit alles aan den lijve ondervond!

Tot dusver heeft de Zwolse dichter altijd te boek gestaan als een irreëel zondagskind, dat eigenlijk levenslang vakantie hield op zijn buitengoed *Boschwijk*, vèr van het gewoel der wereld. Ongetwijfeld mogen wij uit Feiths bescheiden loopbaan als adjunct-ontvanger der konvoogelden (op het kantoor van zijn vader!) afleiden dat hij, ondanks zijn aanzienlijke afkomst en degelijke opleiding, geen hoge posten in het maatschappelijk leven ambieerde. Maar dat betekende geenszins dat hem de aardse werkelijkheid onverschillig liet.

Zijn eerste uitvoerige gedicht *De Vergankelijkheid van het Heelal en de Voortreffelijkheid van het Verstand*¹ (1776) ontwikkelt de gedachte van een ideale, verlichte samenleving, tot de realisatie waarvan Feith de mensheid oproept. Wanneer twee jaar later de Hollandsche Maatschappij te Haarlem de zogenoemde *Oeconomische Tak* ter bevordering van de volksnijverheid opricht, schrijft Feith een geestdriftige propa-

1 Leyden 1777 (boekuitgave); herdrukt in *Poëtisch Mengelwerk*, Amsterdam 1788.

gandabrochure¹. Een, kwantitatief, belangrijk deel van zijn oeuvre bestaat uit *Vaderlandsche Gezangen*², waarin hij de staatkundige gebeurtenissen van zijn tijd commentarieert. Maar ook van zijn overige literaire werk stelt Feith de sociale functie met nadruk voorop. Hij ziet, net als Gellert, in zichzelf liefst de volksdichter die een zo breed mogelijk publiek esthetisch en ethisch verheft. Kortom, Rhijnvis Feith is, althans in oorsprong, geen wereldvijandig kluizenaar; wèl een naar lichaam en geest uiterst kwetsbaar mens, dit laatste mede door de overdreven bescherming waarmee zijn ouders hem als kind omgaven. Voeg daarbij een grote ontvankelijkheid voor de toverpracht der aardse schoonheid en alle voorwaarden zijn aanwezig voor het romantisch dichterschap, dat in vergeefs zoeken naar blijvende zinsbevrediging zijn verlangen op het buitentijdelijke richt. Maar dat gebeurt pas later. Aanvankelijk stond de dichter geheel open voor de mogelijkheden die wereld en maatschappij hem schenen te bieden.

Het is moeilijk een sluitend beeld te krijgen van Feiths ontwikkelingsgang, omdat zijn jeugdverzen niet bewaard zijn gebleven. We weten dat hij als adolescent in de ban van de Verlichting verkeerde. Zijn opleiding droeg een Wolffiaans signatuur. Zijn vrienden moet men zoeken in de kring van dissidenten en vrijmetselaars. Hoogstwaarschijnlijk zijn de sterk-rationalistische gedichten die nog van vóór 1781 dateren daarom de laatste literaire overblijfselen van Feiths verlichte periode. Want weldra zwelt de droefgeestige toon, die zelden helemaal ontbroken had, sterk aan, om na 1782 het allesoverheersend sentiment in Feiths werk te worden. Vooral uit zijn *Dag-Boek Mijner Goede Werken* (1785) spreekt onmiskenbaar afkeer van, om niet te zeggen angst voor de aardse werkelijkheid. Maar ook zijn romans *Julia* (1783), *Ferdinand en Constantia* (1785), het fragment *Fanny* (1787), de treurspelen en talrijke oden en gedichten vinden hun ontstaansgrond in de onvrede met het bestaan. Feith wordt gebiologeerd door het hiernamaals, dat hem blijvend geluk

- 1 *Aan mijn Vaderland, bij gelegenheid der oprigting van den huishoudelijken tak der Haarlemsche Maatschappij der Wetenschappen*, Leyden 1778; herdrukt aldaar 1779.
- 2 Opgenomen in zijn *Oden en Gedichten* I-III, Amsterdam 1796-1798.

in vereniging met de geliefde, temidden van hun wederzijdse vrienden, garandeert.

Tegelijkertijd echter hield de Zwolse dichter meer dan een half oog gericht op de werkelijkheid rondom hem. Hij stond heel wat minder los van aardse ambities dan zijn poëzie doorgaans te verstaan gaf. Herhaaldelijk had hij, meest met succes, naar het eermetaal der dichtgenootschappen gedongen. Bovendien hield hij zich bepaald niet afzijdig van de politieke twisten tussen Patriotten en Prinsgezinden. Hoewel hij zichzelf nimmer als partijganger beschouwde, nam hij toch op den duur duidelijke stelling tegen de stadhouderslijken, omdat zij in zijn ogen het vaderland verrieden. Feith mocht inderdaad terecht later getuigen, dat hij ‘alles van nabij onderzocht (had)’¹.

Tenslotte raakte de idealistische dichter zelfs daadwerkelijk in het politieke spel betrokken². De overwegend anti-stadhouderslijke burgerij van Zwolle was al lang onttremd over het beruchte regeringsreglement van 1748, dat de Prins grote invloed op de magistraatsbenoeming gaf. De meente (het kiescollege) besloot eindelijk in het vervolg enkel diè personen aan te wijzen die bereid waren het regeringsreglement te negeren. Bij de raadsverkiezing van 25 januari 1787 kwam derhalve een democratischgezind bestuurscollege uit de bus. Rhijnvis Feith behoorde tot de zestien gekozen raadsleden, waarvan er elke maand twee, bij toerbeurt, het ambt van burgemeester bekleedden. Lang duurde het nieuwe bewind niet. Reeds op 24 september van datzelfde jaar trokken Pruisische troepen Zwolle binnen. De stadsregering werd ‘gezuiverd’; alle in januari verdreven regenten konden hun zetels weer innemen. Feiths burgemeesterschap was even plots beëindigd als het begonnen was.

Het kon niet anders of dit moest hem, die zo overgevoelig was en van eigen onbaatzuchtigheid overtuigd, erg aangrijpen. Kwam hij er vergeleken met zijn politieke vrienden nog goed af, de vernedering hun en hem aangedaan woog zwaar genoeg om er voor altijd een afschuw van ‘de snoode staatkunst’ van over te houden. Het vader-

1 Brief aan H.J. de Loë van 17 aug. 1788 (gem. univ. bib. Amsterdam, signatuur Dd 122b).

2 Cf. voor de politieke ontwikkelingen in Zwolle het *Dagverhaal* van Salomon van Deventer, afgedrukt in *Bijdr. tot de Gesch. v. Overijssel* II, Zwolle 1875, p. 4-30.

land had voor hem afgedaan. Even zelfs wilde hij de poëzie vaarwelzeggen. Zijn vers *Aan Mijne Lier* van oktober 1787 ademt een geest van volslagen defaitisme:

‘Nu rust, Bataafsche Lier! de Belgen zijn verdweenen,
En Neêrland is niet meer!’¹

Blijkens zijn correspondentie is hij nog jaren nadien neerslachtig. In november 1792 gewaagt hij tegenover een vriend van de:

‘temps desastreux, que nous avons passés, qui ont tellement influés sur moi-même, que le contentement de ma vie a été empoisonné depuis, et qu'une indolence presque parfaite ne m'a pas quittée’².

Maar niet enkel de politiek, ook de literatuur verstoorde op tamelijk ruwe wijze het stille geluk dat Feith aanvankelijk gekend had. De eens zo van alle kanten gefêteerde dichter werd in de tachtiger jaren het mikpunt van de kritiek op het sentimentele. De Perponcher verweet hem in 1785, dat hij het zedelijk normbesef en het sociaal gevoel van zijn lezers verzwakte; Kinker en Bilderdijk grepen in 1788 naar het venijniger wapen van de parodie. Bovendien lokte ook het anoniem gepubliceerde *Dag-Boek* scherpe aanvallen uit, zowel van streng-gereformeerde als van vrijzinnige kant. In 1790 verscheen zelfs nog, bij wijze van replek, een boek waarin Feiths rechtzinnigheid in twijfel getrokken werd³.

Deze drievoudige miskennis van zijn edelste bedoelingen - want zó begreep Feith het - maakte zijn latente levensangst plotseling zeer acuut. De wroeging over de halfslachtigheid van zijn bestaan die in het *Dag-Boek* al te bespeuren was geweest, gaat steeds zwaarder drukken. Deed hij toen al pogingen om met de wereld, die hem beurtelings bekoort en teleurstelt te breken, thans, nu de aardse verwachtingen ijdel gebleken zijn, zet hij alles op die ene kaart: de onsterfelijkheid. Zal ze ook voor hem het eeuwig geluk brengen? Twee brieven uit

1 *Oden en Gedichten* II, p. 89.

2 Brief aan anoniem (= H.J. Jansen) van 17 nov. 1792 (K.B., signatuur 78 c 70).

3 Cornelis Brem, *De eer en de leer der Hervormde Kerk gehandhaafd*, Rotterdam 1790.

resp. 1790 en 1791 aan de piëtistische dominee Jean-Louis Verster laten ons iets zien van de existentiële twijfel die Feith telkens bevangt¹. Zo verlicht hij eens dacht, zo sterk is nu zijn behoefte aan gemoedsvroomheid. De wereld heeft voor hem geen belang meer:

‘Van hier - zo schrijft hij aan De Loë - dat ik de stilte op het land zoek en mijne oogen zich lang naar een bestendiger aanzijn gewend hebben;’²

en in een brief aan Staring heet het:

‘mijne geliefkoosde bezigheid voortaan zal zijn mij zelven voor te bereiden voor een beter leven en kringen, waarin de deugd uit een rein hart geoeffend wordt....’³.

Het is nu vanuit deze crisis der zekerheden dat Feith omstreeks 1789 *Het Graf* begon te schrijven. De eerste zang moet zeker na 14 april 1790 voltooid zijn, omdat de dichter hierin zinspeelt op de dood van Johanna Du Sart die op genoemde dag begraven werd⁴. Directe aanleiding was de als vijandig gevoelde houding van de buitenwereld, meer in het bijzonder de ontgoocheling van september 1787. Toch zou het wel van wanbegrip getuigen, in Feiths gedicht niet meer te zien dan het zelfbeklag van een op dood spoor gezet partijman. *Het Graf* bevat integendeel verrassend weinig verwijzingen naar een concrete politieke situatie. Wel verraadt het belijdend karakter van deze poëzie meteen, dat we hier met een typisch romantisch dichter te doen hebben, maar dit hoeft niet in Feiths nadeel uitgelegd te worden. ‘Want tenslotte zijn de gevoelens en de persoonlijkheid van de dichter zelf gegevenheden, die evenzeer onderwerp kunnen zijn van poëzie als de objecten van de wereld om ons heen’⁵. Trouwens, Feith zorgt er voor, dat hij de eigen gemoedservaring zoveel mogelijk in een algemeen perspectief plaatst.

1 Afgedrukt in mijn dissertatie als bijlage IV.

2 Brief van 17 aug. 1788.

3 Brief van 16 aug. 1788, afgedrukt door G.E. Opstelten in zijn diss. *Brieven van Mr. A.C.W. Staring*, Haarlem 1916, bijlage XVII, p. 333-334.

4 Cf. de aantekening bij *Het Graf*, zang I, vs. 315.

5 J. Kuin, *Close reading en moderne literaire kritiek*, in *Roeping* XXXVIII, nr. 10-11 (febr.-mrt. 1963), p. 541.

Vooral voor de eerste zang geldt, dat men hem lezen moet als ‘confession d'un enfant du siècle’. De Zwolse dichter rekent af met de eeuw van Verlichting en daarmee met zijn eigen verleden. Dit geeft het gedicht zijn centrale plaats in Feiths literaire werk. Er bestaan welbeschouwd slechts graduele verschillen tussen zijn vroegere en latere verzen. Allerlei gedachten, formuleringen, beelden en motieven die men in *Het Graf* aantreft, zijn - dikwijls met geringe variatie - in *Julia of Fanny* terug te vinden. Wat echter het leerdicht van 1792 onderscheidt is het accent van waarachtigheid. Persoon en werk dekken elkaar hier beter dan voorheen. Dat Rhijnvis Feith zich hiervan terdege bewust was, blijkt wel uit wat hij in het Voorbericht schreef: ‘Mooglijk heb ik nimmer iets vervaardigd, daar over 't algemeen meer van mijn eigen ziel in overgegaan is’. Herhaaldelijk heeft hij later juist dit gedicht als zijn belangrijkste werk aangemerkt. Maar ook de tijdgenoot eerde in Feith bovenal de dichter van *Het Graf*, al stonden de politieke gebeurtenissen en een conflict met uitgever Allart aanvankelijk herdruk en vertaling in de weg. Om al deze redenen verdient *Het Graf*, meer dan enig ander werk uit Feiths omvangrijke oeuvre, onze aandacht. We zullen het thans wat nader beschouwen onder drieërlei aspect: als leerdicht van geheel eigen structuur, als theodicee en als mortuaire poëzie.

II. Het Graf als leerdicht; zijn eschatologische structuur

Rhijnvis Feith heeft zich in het begin van de tachtiger jaren volstrekt niet afkerig getoond van het experimenteren met, voor onze literatuur nieuwe of ongebruikelijke genres zoals prozadicht, romance en briefroman. Toen hij echter een uit vier zangen opgebouwd, in rijmende alexandrijnen geschreven leerdicht publiceerde, wekte dit minstens de schijn van een zekere terugkeer naar traditionele vormschema's. Zo althans begreep H.G. ten Bruggencate het. Hij beschouwde *Het Graf* als een reactie op extreem-sentimentele, hyperindividualistische geschriften in de trant van *Julia*. Tegelijk met deze mentaliteitsverandering zou Feith dan tevens een grotere waardering voor het evenwichtige, ‘klassieke’ leerdicht gekregen hebben:

Chant IV.⁺⁺109

Que cet enchantement n'a jamais attendrie!
Ce bonheur n'est connu que des coeurs vertueux.

Ce calme, cette nuit, l'immensité des cieux,
Ces paisibles tombeaux épars dans les ténèbres,
La nature mourant sous des voiles funèbres,
Ce bruit lointain des flots, ces feuillages mouvants,
Mollement caressés par l'haleine des vents,
Tout pour eux développe, avec magnificence,
Les sublimes desseins de l'Être par essence;
Tout leur offre les traits de leur félicité:
Repos, sommeil de mort, réveil, éternité!.....
Mortel, dont la vertu fait toute la richesse,
Élève-toi vers Dieu, reconnais sa sagesse;
Mais supprime ta plainte, ô noble infortuné!
A de stériles maux tu n'es pas condamné.
Du sein de tes douleurs ton bonheur doit renaître:
Que du moins tes soupirs soient dignes de ton être!
Le temps qui détruit tout n'a pu les étouffer:
Ton courageux amour est près de triompher.
Ah! l'amour, l'amitié, sur cette triste terre,

Bladzijde uit *Le Tombeau*, Bruxelles 1827 (cf. p. 36 van onze *Inleiding*).

‘De waarheid is deze - aldus Ten Bruggencate - dat uit den vroegeren hemelbestormer (....) een bezadigd man is gegroeid die met overreding, vermaning en illustrerende moraal nuttiger meent te kunnen wezen, dan met verheven exclamaties’¹.

Een duidelijke indicatie voor deze koerswijziging vindt Ten Bruggencate in twee uitlatingen van de dichter met betrekking tot het leerdicht. In 1785 schrijft Feith ergens ‘dat men de minste genie noodig heeft om in het leerdicht uit te munten’², terwijl hij in het Voorbericht tot *Het Graf* een waar pleidooi houdt voor het miskende genre. Het leerdicht heet nu:

‘vatbaar voor alle de schoonheden van de Poëzij, en schoon het de hooge vlugt der Ode niet neemt, beslaat het uit zijn natuur niet minder een wezenlijk vak van de Dichtkunst, dan eenige andere soort van gedichten. (....) De Genie heeft [immers] geen grenspaal’.

Hoe aannemelijk de gesuggereerde tegenstelling ook klinken moge, ze miskent de werkelijke verandering die zich in Feith omstreeks 1787 voltrekt. Immers, het ultra-individualisme van *Julia* had hij, geschrokken van de kritiek, reeds in 1785 gemitigeerd, gelijk trouwens Ten Bruggencate zelf erkent. En dat de ‘verheven exclamatie’ in het leerdicht een minder opvallende stijlfiguur zou zijn dan in Feiths eerste roman, is eenvoudig niet waar. Tenslotte blijkt ook de opinieverandering ten aanzien van het leerdicht hooguit een kwestie van accentverschuiving. Wie het citaat uit 1785 in zijn context leest, ziet aanstonds dat Feith hier geen sneer wil geven op het leerdicht als zodanig, maar enkel op Boileau's artificiële verskunst. Overigens, ook in 1792 stelt hij de didactische poëzie duidelijk beneden de lierzang³. Wat hij verdedigt is niet het leerdicht zonder meer, maar een bepaalde vorm van didactische poëzie. Dit dient nader toegelicht.

Als *verschijnsel* is het leerdicht welhaast even oud als de literatuur zelf; als apart, naar eigen wetten luisterend *genre* is het daarentegen

1 H.G. ten Bruggencate, *Mr. Rhijnvis Feith, een bijdrage tot de kennis van zijn werken en persoonlijkheid*, (diss.) Wageningen 1911, p. 88.

2 *Brieven over verscheiden onderwerpen* II, Amsterdam 1785, p. 74.

3 ‘en schoon het [leerdicht] de hooge vlugt der Ode niet neemt...’ (Voorbericht tot *Het Graf*, r. 70 = r. 53 van onze uitgave).

betrekkelijk jong¹. Aristoteles, noch de bij ons zo invloedrijke Horatius had het nodig gevonden aan het leerdicht bijzondere aandacht te schenken. Een nauwkeurige afbakening naar de inhoud was trouwens niet wel mogelijk, omdat volgens het dogma van het 'utile dulci' elk literair werk didactische waarde moest hebben. Anderzijds stond de kameleontische aard van het leerdicht ook een formele begripsomschrijving in de weg.

Pas in de achttiende eeuw ontstaat de behoefte aan een scherpe scheiding tussen de diverse dichtsoorten, omdat men meent dat een kunstwerk volmaakter is, naarmate het beter beantwoordt aan de aan elk genre inherente normen. Batteux nu is een der eerste theoretici die, in zijn *Traité de la poésie didactique*², voor het leerdicht bepaalde criteria heeft opgesteld. Blair³, Sulzer⁴, Lublink⁵ e.a. nemen ze met geringe nuancering van hem over. De eisen die al deze kunstrechtters aan het leerdicht stellen, komen, kort samengevat, hierop neer: 1. er zij *systeem* in; het leerdicht hoort een duidelijk begin, midden en eind te hebben. 2. de dichters kunnen hun betoog veraanschouwelijken en tegelijk hun fantasie tonen door middel van, met de hoofdstof samenhangende, *episodes*. 3. levendige *schildering* moet de dorheid van het betoog verbloemen.

Terwijl Batteux nog vrij gering dacht over het didactische genre, stijgt het in de loop van de achttiende eeuw steeds meer in de waardering van het publiek. Vooral in Duitsland werd het een zeer veel beoefende dichtvorm⁶. Geen stof zo buitenissig, of men vond wel

- 1 Over het leerdicht bestaat weinig literatuur. De monografie van R. Eckart, *Die Lehrdichtung, ihr Wesen und ihre Vertreter*², Glückstadt 1909, heb ik niet kunnen raadplegen. Zie verder mijn diss., hfdst. III. Sindsdien verscheen nog: Ulrich Broich, *Das Lehrgedicht als Teil der epische Tradition des englischen Klassizismus*, in: *Germ.-Rom. Monatsschrift*, april 1963, S. 147-164; L.L. Albertsen, *Das Lehrgedicht*, Aarhus 1967; idem, *Zur Theorie und Praxis der Didaktischen Gattungen im 18. Jahrhundert*, in: *DVJs* 45 (1971), S. 181-193.
- 2 *Principes de la littérature*, T. III, traité VII, à Gottingue et Leide et à Paris 1764.
- 3 Hugh Blair, *Lectures on Rhetoric and Belles Lettres*, Edinburgh 1783.
- 4 Johann Georg Sulzer, *Allgemeine Theorie der schönen Künste und Wissenschaften*, Leipzig 1771-1774 (2 dln.) s.v.
- 5 J. Lublink, den Jongen, *Verhandeling over de onderlinge betrekking van wijsbegeerte, dichtkunst en welsprekendheid* (1781-82), opgenomen in diens *Verhandelingen* II, Rotterdam 1823, p. 141-259.
- 6 Zie Willy Vontobel, *Von Brockes bis Herder - Studien über die Lehrdichter des 18. Jahrhunderts*, Bern, (1942).

iemand bereid er een lange beschouwing op rijm over ten beste te geven. Het aantal delen bedraagt dikwijls vier en de versmaat is bijna altijd de alexandrijn, want ‘deez trant van vaerzen schijnt voor het klimmen in de argumentatie, en voor het sententieuze zeer gepast’¹.

Het leerdicht is, net als de fabel, middel bij uitstek voor de Verlichting om haar denkbeelden in wijde kring ingang te doen vinden. Vandaar dat de poëtische vorm veelal geen hoger waarde bezit dan die van uitwendig aangebracht verguldsel, bedoeld om de nuttige maar saaie leerstof aantrekkelijk te maken. Om die inhoud draaide intussen alles! Het leerdicht vulgariseerde voor een niet specialistisch geschoold publiek hetgeen de geleerde rechtstreeks uit zijn studieboeken kon putten. Maar dan moest zo'n leerdicht natuurlijk vooral goed in elkaar zitten. Het diende, juist als een volgens de regels van de welsprekendheid opgezette redevoering, een stelsel van waarheden en leringen ‘niet als in het voorbijgaan, maar met opzet, in zijn geheel’ voor te dragen en met redenen te ondersteunen².

Feith echter distantieert zich in het Voorbericht tot *Het Graf* met nadruk van het classicistische betoog-in-versmaat, waar hij smalend spreekt van ‘dat stroeve, harde, onzinlijke, van deel tot onderdeel, als eene analijtsche rede afloopende, dat men zich zo dikwerf hier veroorlooft’. En al heeft ook hij nog geen heldere voorstelling van de organische verbondenheid van vorm en inhoud, zodat hij nog alle heil verwacht van de ‘zinnelijke’ schildering die de ‘afgetrokken’ denkbeelden tot poëzie moet omtoveren, hij staat in elk geval al een stuk dichterbij de romantische opvatting van het leerdicht, zoals die onder meer door Herder en Schelling ontwikkeld werd. Feiths standpunt houdt ongeveer het midden tussen de retorische leer van de dubbele, uitdrukking³ en de modernere expressie-esthetiek, die de eenheid van vorm en inhoud op de voorgrond stelt. Zo wordt het begrijpelijk dat hij in zijn voorwoord zijn schutpatronen daar zoekt, waar men ze zo gauw niet zou verwachten: Young, Thomson,

1 Joh. Casp. Lavater, *Uitzigten in de Eeuwigheid. Naar den derden druk uit het Hoogduitsch vertaald door Joh. Will. van Haar*, I Amsterdam-'s-Gravenhage 1779, p. 31.

2 Aldus Lublink, a.w., p. 209.

3 Zie C.F.P. Stutterheim, *Problemen der literatuurwetenschap*, Amsterdam 1966², p. 48 e.v.

Lambert en Delille zijn bepaald geen vertegenwoordigers van het klassieke leerdicht. Het picturale of de persoonlijke ontboezeming overwoekert in hun werk het redekunstige. Hun 'leerdichten' zijn minder strak van compositie; ze ontwikkelen zich, *mutatis mutandis*, in de richting van de lyrische poëzie.

Begrijpelijk dus dat we, gegeven Feiths voorkeur, bij hem geen doorlopend betoog aantreffen. Op het eerste gezicht lijkt het misschien, of de compositie van *Het Graf*, met zijn vier zangen, elk bestaande uit een verschillend aantal fragmenten van ongelijke lengte, tamelijk willekeurig is. Men vergelijkte slechts:

<i>fragment</i>	<i>eerste zang</i>	<i>tweede zang</i>	<i>derde zang</i>	<i>vierde zang</i>
1	12 vs.	10 vs.	8 vs.	6 vs.
2	26 vs.	28 vs.	8 vs.	12 vs.
3	10 vs.	28 vs.	16 vs.	34 vs.
4	16 vs.	24 vs.	16 vs.	10 vs.
5	30 vs.	28 vs.	30 vs.	30 vs.
6	52 vs.	8 vs.	6 vs.	50 vs.
7	94 vs.	24 vs.	32 vs.	12 vs.
8	22 vs.	16 vs.	4 vs.	14 vs.
9	4 vs.	8 vs.	34 vs.	16 vs.
10	32 vs.	24 vs.	18 vs.	4 vs.
11	22 vs.	9 vs.	10 vs.	32 vs.
12	44 vs.	11 vs.	26 vs.	34 vs.
13	22 vs.	12 vs.	20 vs.	20 vs.
14		12 vs.	6 vs.	2 vs.
15		22 vs.	4 vs.	14 vs.
16		8 vs.	18 vs.	38 vs.
17		26 vs.	18 vs.	22 vs.
18		48 vs.	20 vs.	10 vs.
19		16 vs.	16 vs.	22 vs.
20		20 vs.	26 vs.	54 vs.
21		16 vs.	52 vs.	
22		6 vs.	20 vs.	
23		6 vs.		

24		16 vs.		
25		2 vs.		
26		10 vs.		
	_____	_____	_____	_____
totaal fragm.:	13	26	22	20
totaal versr.:	386	438	408	436

Feiths *Graf* kent geen duidelijk begin, midden en eind op de wijze waarop Batteux dit had voorgeschreven. Het handelingsverloop mist scherpe contouren. In het begin dwaalt de dichter 's nachts over een kerkhof. In de tweede zang betreedt hij het omringende woud en zet zich bij Lucia's graf neer, om even later (zang III) weer verder te zwerven. Het slot voert ons terug naar de begraafplaats. Concrete aanduidingen van temporele of lokale aard ontbreken volkomen. Van een klare, evenwichtige geleiding, eerste eis van de classicistische esthetiek, is geen sprake. *Het Graf* bestaat eigenlijk uit een groot aantal stemmingsmomenten, afgewisseld door didactische beschouwingen. Het enige wat meteen aan Batteux' drie criteria herinnert, zijn de episodes in I 299-320 (het verhaal van Aristus), II 127-346 (het verhaal van Karel en Lucia), III 337-388 (Nerina-episode), IV 19-52 (Emilia-episode) en 291-382 (het verhaal van Sophronia en Willem).

Hiermee is evenwel niet gezegd dat het gedicht geen thematische ontwikkeling kent. Om die te onderkennen volstaat reeds een summiere omschrijving van de inhoud. De eerste zang is overwegend in mineur gesteld. De dichter uit zijn afkeer van de verdorven wereld waarin hij gedwongen is te verkeren, zelfs nadat ze hem zo wreed heeft ontgoocheld. De volgende zang, eveneens elegisch van toon, handelt over de vergankelijkheid van al het aardse. De dood immers rooft meedogenloos 't Geluk, dat ieder eeuw schaars eenmaal bloeien zag' (II 98). Zang III is positiever, en tevens leerstelliger. De dichter zet hier uiteen, welke plaats lijden en kwaad op aarde is toebedeeld. De slotzang verheerlijkt de overwinning op de boosheid van de wereld en op de macht van de dood.

Wat nu de onderscheiden fragmenten vooral tot een organische eenheid verbindt, is de opwaartse, eschatologische gerichtheid, die

zich ook aan taalgebruik en beeldspraak meedeelt. Twee motieven treden daarbij van het begin af op de voorgrond: het pelgrims- en het nachtmotief. De aanhef van het gedicht dompelt ons onmiddellijk al onder in de typisch Feithiaanse sfeer. De dichter tekent er zichzelf als een afgematte pelgrim, die - dolend door de zandwoestijn - naar de eindelijke rustplaats smacht. Even verderop verschijnt het andere beeld, dat van een in duisternis gehulde schepping, verlicht enkel door maan en sterren. De dichter poogt met aandrang door de nachtelijke sluier heen te turen, in de hoop ergens een begin van ochtendgloren waar te nemen.

Beide motieven hebben dit gemeen, dat zij een gespannen verwachting uitdrukken. Ze verwijzen naar wat nog niet is, maar weldra komen zal. Het vooralsnog onzichtbare einddoel heet: onsterfelijkheid. Het wordt aan het oog onttrokken door een nevelgordijn, symbool van onze gebondenheid aan de stof, speciaal van ons onderworpen zijn aan de dood¹. Talrijke malen compareert in Feiths poëzie dit beeld van de nevel, de sluier of het gordijn, ter aanduiding van de scheidslijn tussen aardse en bovenaardse realiteit. Vaker nog spreekt de dichter kortweg van *nacht*, in welk woord dan alle betekenisnuances van duisternis, beperktheid, sluier, kleed etc. kunnen meespelen. Pas wanneer men deze symbolische geladenheid van het Feithiaanse *nacht* in de gaten houdt, worden versregels als b.v. IV 84: 'De hut werpt daar geen' nacht op haar' bewoener neêr' verstaanbaar.

Ook de heilsverwachting zelf wordt dikwijls 'verdicht' tot één woord: *uitzicht*, of: *verschiet*. Men merkt wel dat in de wereld van Feiths poëzie visuele benamingen een belangrijke rol spelen, hetgeen overigens allerm minst inhoudt dat deze gedichten nu ook visueel zijn. Het kijken is immers geen zien, maar een *staren* (sleutelwoord in *Het Graf!*); het leidt niet tot een concrete plastische voorstelling, terwijl het gezichtsveld beperkt blijft tot één vast oriëntatiepunt. Groot is daarentegen de intensiteit waarmee wordt waargenomen.

In II 320-322 vinden we alle genoemde trefwoorden bij elkaar:

(Als hij)

1 Cf. voor dit beeld Isaias 25:7.

‘Hoe zeer zijn oog ook staart, den nacht nog vindt verschoolen,
Zit hij verlaaten daar, en ziet in zo veel noods
De schepping om zich heen in 't barre kleed des doods’

en elders, in II 365-366:

‘De ziel staart door zijn' nacht, en zonder dit verschiet
Waar 't leven haar een vloek en droeg zij 't aanzijn niet!’

Het laatste citaat leert ons nog iets anders: de scheiding tussen tijd en eeuwigheid draagt geen absoluut karakter; de nachtsluier verbergt niet alleen, maar onthult tevens, geeft althans veel te vermoeden. Met andere woorden: dood en leven zijn verbonden door een permeabele wand, die tot op zekere hoogte osmose van aardse en bovenzinnelijke realiteit mogelijk maakt. Deze opvatting vindt men overigens in de tweede helft van de achttiende eeuw meer. Vandaar dat vele preromantici, gelijk b.v. Mrs. Rowe¹, Lavater² en Swedenborg³, met grote vrijmoedigheid over het leven na de dood durven spreken. In het opdrachtvers voor Kantelaar wordt de mogelijkheid hier reeds een blik op de andere wereld te werpen door een ander beeld tot uitdrukking gebracht:

‘t Is door het Graf alleen, dat we op die velden staaren,
Waarin het waar geluk door 't koel geboomte zweeft;’

De grafopening krijgt hier de functie van kijkgat, als men wil van beeldscherm. Dit verklaart Feiths voorliefde voor nacht en kerkhof, waarin kortzichtige critici enkel een vorm van necrofilie meenden te moeten zien. Voor de Zwolse dichter echter zijn het verwijzingstekens naar de andere wereld, manifestaties van het bovenzinnelijke in de stof:

- 1 Elisabeth Rowe, *Friendship in death: in 20 letters from the Dead to the Living*, London 1728.
- 2 Joh. Casp. Lavater, *Aussichten in die Ewigkeit*, 4 dln. 1768-1778; Hij schreef ook in 1789 aan de Russische keizerin Maria Feodorowna *Brieven over den staat der ziel na den Dood* die echter pas veel later werden uitgegeven (ndl. vert. door J.J.L. ten Kate in 1859).
- 3 Emanuel Swedenborg, *De coelo et ejus mirabilibus et de inferno*, Londini 1758 (ndl. vert. door G. Barger: *Over den Hemel en zijne Wonderen en over de Hel*, Enkhuizen z.j. = 1899).

‘De nacht, de doodsche stilte en ‘t flaauwe starrenlicht,
 De graven om hen heen, het dommelig gezicht
 Der rustende natuur, het ver geruisch der stroomen (...)
 ‘t Is al het zinlijk beeld van ‘t heil, door hun verbeid’

(IV 255-259)

Juist in de natuurlijke opeenvolging van duisternis en licht zag immers de gelovige christen van oudsher een teken van de Opstanding¹.

Hoe is nu het stemmingsverloop van Feiths leerdicht? Uit het voorgaande bleek wel, dat aan *Het Graf* een sterk opwaartse gerichtheid eigen is. Die spanning wisselt echter voortdurend van intensiteit, doordat de gemoedsbeweging een zekere evolutie doormaakt. Aanvankelijk is de dichter nog zo geobsedeerd door ‘de tegenheden’ van het aardse leven, dat hij de kracht mist boven de dingen die voorbijgaan uit te stijgen. Wel dringt van het begin af een straal van hoop in het droefgeestig gemoed, maar zodra de dichter zich dan weer zijn gehechtheid aan de wereld herinnert, betreft het verschiet opnieuw. Geleidelijkaan evenwel wordt het staren een zien reeds en de hoop een juichend weten. Naarmate het gedicht voortgaat, voelt Feith de aarde onder hem wegzinken. Het nevelgordijn tussen tijd en eeuwigheid scheurt vaneen en, in het laatste fragment, opent zich voor zijn bedwelmd blik de hemel. Deze apotheose komt niet helemaal onverwacht. Aan het slot van de eerste drie zangen was reeds op die ‘schone voleinding’ gepreludeerd. Bovendien had zich op enkele plaatsen (met name aan het begin van zang II) het onsterfelijkheidsverlangen al eens verhevigd tot een extase, waarbij de dichter ‘reeds het heil van (zijn) onsterfelijk leven’ (III 382) meende te smaken. In het trotse bezit van een voor de eeuwigheid geschapen ziel, reikt hij, die tevoren zich nog minder dan een worm voelde, naar de sterren. Het grote hemelvisioen aan het eind van *Het Graf* is een van de vele voorbeelden uit Feiths werk van de kosmische ontgrenzing van het eigen ik.

1 Cf. M. Eliade, *Das Heilige und das Profane*, Hamburg 1957, S. 80; ook de maan heeft door haar cyclisch ritme deze symboolwaarde, cf. M. Eliade, a.w., S. 92 ff.

De curve van de gemoedsbeweging binnen het gedicht wordt nu als het ware zichtbaar gemaakt en onderlijnd door de merkwaardige vignetten aan begin en eind van iedere zang. Er bestaat duidelijk verband tussen Feiths tekst en de prentjes van Reinier Vinkeles¹, al geven deze laatste geen illustratie van bepaalde situaties uit het gedicht.

De eerste vier vignetten na het frontispice tonen ons een putto die, treurig neergezegen op een tombe (p. 57), door een slang wordt aangevallen (p. 75). Maar er daagt hulp! Terwijl op het eerste plaatje reeds een engeltje, blijkbaar tevergeefs, had getracht de bedroefde putto te troosten door zijn aandacht naar boven te richten, heeft eenzelfde poging in het vierde vignet meer succes: de putto wendt nu zijn blik hemelwaarts.

De volgende vier prentjes laten een heel ander schouwspel zien. In vignet vijf begeeft een gesterkte putto zich op weg, een brandend hart hoog boven het hoofd houdend. De griezelige monsters die hem vanuit spelonken belagen krijgen geen kans, want een met schild en lans gewapende beschermengel staat de reiziger terzijde. Vignet zes stelt tegenover elkaar, links: zonbeschenen wetstafelen en kruis; rechts: door bliksemstralen getroffen kronen, maskers, geldvaten, een slang en een tombe. In het zevende prentje maakt de putto zich los van de aardbol om in de lucht een skelet te omhelzen, terwijl het laatste vignet een juichende putto bij het opengespleten graf verbeeldt.

De allegorische betekenis ligt voor de hand. De putto verbeeldt de mens, die zich belaagd weet door het kwaad (de slang), speciaal door dat kwaad wat wij lijden en dood noemen (het graf). Slechts wanneer hij acht geeft op de tekenen van boven, wordt hem de mogelijkheid geschonken zich van de aardse ellende los te scheuren. Door de kracht van het gebed (het vlamvend hart) bemoedigd en voorzien van de wapenrusting Gods, betreedt hij het smalle pad der deugd dat hem naar de eeuwige zaligheid moet leiden. Na het jongste gericht, de definitieve scheiding van goed en kwaad (vignet zes), verenigen zich ziel en lichaam weer (vignet zeven). Het laatste vignet sluit nauw aan bij het frontispice, waarin als het ware de conclusie

1 Over hem en zijn werk: E. de la Fontaine Verwey, *De illustratie van letterkundige werken in de XVIIIe eeuw*, Amsterdam 1934, p. 98-119.

in beeld is gebracht, de overwinning namelijk op dood en zonde.

De vignettencyclus, zo kan men zeggen, geeft een plastische voorstelling van 's mensen pelgrimsreize naar de eeuwigheid, die haar bekroning vindt in wat Feith 'het herstel' noemt¹. We merken daarbij op, dat de beslissende wending ten goede ligt tussen het vierde en vijfde vignet, dat wil zeggen halverwege de reeks. Precies zo in de tekst! Hier bevindt zich de scharnier waar het gedicht om zo te zeggen mee draait aan het eind van de tweede zang in het distichon:

‘O heilloos jammerdal, o beuzelachtig leven,
Ware ons geen uitzicht op de onsterfelijkheid gegeven!’

Formeel onderscheiden deze versregels zich reeds, doordat ze samen de kleinste strofische eenheid vormen (cf. het overzicht op p. 17-18). Ze weerspiegelen bovendien in hun betekenisrelatie de verschuiving in perspectief die zich na de tweede zang voltrekt: van de beuzelachtige wereld naar de onsterfelijkheid; van de jammerklacht naar het uitzicht.

Er is dus alle reden om te spreken van een parallellie tussen tekst en prentjes. Toch bestaat er één belangrijk verschil. De ontwikkelingsgang die de vignetten verbindt is rechtlijnig. Wanneer de putto eenmaal het besluit genomen heeft de weg omhoog te kiezen, doen zich verder geen moeilijkheden meer voor. De eschatologische opgang in de tekst echter heeft een veel onregelmatiger verloop. De grafiek van de gemoedsbeweging lijkt meer op een geleidelijk klimmende golflijn met toppen en dalen. Momenten van diepe neerslachtigheid en extatische opgetogenheid wisselen elkaar plotseling af, zelfs aan het slot. Het gedicht schijnt namelijk te zullen eindigen in de hemel. Maar in de allerlaatste regels komt de dichter weer tot zichzelf. Het

1 B.v. in *Het Graf* IV 260. Onder *herstel* verstaat Feith de hereniging van ziel en lichaam bij de opstanding en de restitutie voor al het leed dat de deugdzaam hier ten deel viel (cf. IV 274: ‘En daar zal de Eeuwigheid den roof des Tijds hergeven.’). Feith is kennelijk geen voorstander van de z.g. ‘herstelling aller dingen’ of *restitutio in integrum*, het leerstuk door sommigen (o.a. Feiths tijdgenoot W.E. de Perponcher) op *Hand.* 3, 21 gegrond, volgens hetwelk bij de voltooiing van het godsrijk ook de bozen weer met God verzoend zullen worden (cf. *WNT* s.v. *herstelling*). Aan een dergelijke interpretatie van het Feithiaanse *herstel* hoeven we niet te denken.

visioen breekt opeens af en we bevinden ons met de dichter weer op het kerkhof. Zo blijft de eb en vloed van de gemoedsbeweging tot het laatst toe de eschatologische structuur van dit leerdicht bepalen.

III. Het Graf als theodicee

Wie als Rhijnvis Feith is opgegroeid met de gedachte, dat deze wereld de beste van alle mogelijke werelden moet heten, en dat het kwaad, in het licht van de eeuwigheid gezien, enkel goed is, staat voor een moeilijk dilemma wanneer de eigen ervaring deze wijsgerige visie zo botweg schijnt tegen te spreken. Een van beide: òf we leven nièt op 'le meilleur des mondes possibles', òf wij zien voor kwaad aan wat wezenlijk goed is. Natuurlijk, Leibniz had in zijn *Essais de Théodicée sur la bonté de Dieu, la liberté de l'homme et l'origine du mal* (1710)¹, waar het z.g. optimisme van de Verlichting zijn wijsgerige grondslag kreeg, duidelijk laten doorschemeren dat de mens met zijn beperkt kenvermogen lang niet altijd in staat zou blijken de zinvolheid van onrecht of lijden te onderkennen. Maar dat was voor hem en het merendeel van zijn discipelen toch geen reden onder het leven gebukt te gaan. De Verlichting zei het Leibniz maar al te graag na: 'Wij zullen er [op aarde] gelukkig zijn, zo wij het willen zijn'².

Voor Feith lagen de zaken echter anders. Hij deelde Leibniz' zienswijze van het kwaad geheel en al. Zijn poëzie laat hierover geen twijfel bestaan. Het leerdicht *Het Graf* is niet in de laatste plaats bedoeld als theodicee. Met name in de zangen III en IV tracht Feith, in nauwe aansluiting bij Leibniz, de redelijkheid van de aardse onvolkomenheden aannemelijk te maken. Hij waarschuwt voor overijlde conclusies en maant aan tot deemoed:

- 1 Over het theodicee-vraagstuk en Leibniz' visie hieromtrent bestaat een uitgebreide literatuur, waarvan hier slechts genoemd worden: Richard Wegener, *Das Problem der Theodicee in der Philosophie und Literatur des XVIII. Jahrhunderts*, Halle 1909 en Th. C. van Stockum, *De theodicee van Leibniz* (in zijn *Ideologische Zwerftochten*, Groningen 1957, p. 213-230); verdere documentatie *Diss.*, p. 170.
- 2 *Théodicée* T. II, § 194 in de vert. van J. Petsch: *G.W. Leibnitz Theodicée of Proeven over Gods Goedheid, 's Menschen Vryheid en den Oorsprong van het Kwaad*, 2e dr., Utrecht 1782.

‘Wat ziet uw trots? - Een stip, een naauwlijks zichtbaar deel
 Van een onvatbaar groot en juist vereend Geheel,
 Waar duizend raaderen zich onderling verpoezen,
 Die allen naar elkaar en 't wit zijn uitgekoozen,
 Wat u verwarring schijnt, is ligt in 't Godlijk plan
 De heerlijkste orde, die zijn Wijsheid vatten kan’.

(III 11-16)

Hij herinnert eraan, dat vaak in onszelf de bron van onze ellende schuilt (III 155 e.v.). Net als Leibniz betoogt hij, dat de rampen die ons treffen evenzovele sporten zijn, waardoor wij hoger stijgen op de hemelladder:

‘Gelukkige! elke ramp, die u om laag begrimt,
 Wordt u een sport te meer, waar langs gij tot haar klimt!’

(II 345-346)

Ofschoon Feith dus niet verlegen zit om een verstandelijke verklaring van lijden en onrecht, kan dit zijn fundamentele onvrede met het menselijk tekort allerminst wegnemen. Hij ervaart het leven als een keten van ongerijmdheden: schurken zetelen op een troon; deugdzamen leven in verdrukking; een zeldzame zielsliefde krijgt geen kans hier op aarde tot volle wasdom te komen. Van God uit bezien zal dat allemaal wel goed en zinvol zijn, maar het tragische van onze existentie is nu eenmaal, dat wij niet verder kunnen zien dan onze beperkte mensenogen toelaten. Feith legt, met andere woorden, veel meer dan Leibniz de nadruk op het *lijdensmysterie* en op het *paradoxaal* karakter van het kwaad. Zijn geloof en zijn verstand dwingen hem datgene te accepteren waartegen zijn gemoed in opstand komt. De innerlijke spanning die hiervan het gevolg is, ontlaadt zich nu in het grafverlangen. Feiths mortalisme wordt, zo bezien, het verlangen naar verlossing uit deze dualiteit van gemoedservaring en verstandelijk bewustzijn. Anders gezegd: waar het *inzicht* een onmogelijkheid blijkt, concentreert Feith zich op het *uitzicht*. In de hemel immers, vertrouwt hij, zal de tegenstelling tussen ratio en geloof enerzijds, emotie anderzijds worden uitgewist, ‘Als ieder denkbeeld een gevoel van 't hart zal wezen’ (IV 206). Zo'n ideale harmonie

blijft ‘de stofbewoener’ ontzegd. Het hoogste wat binnen zijn bereik ligt, is de *zielrust*. Met deze, aan het taaleigen van Duitse piëtisten als Zinzendorf, Lampe, Tersteegen en Stilling ontleende term¹ duidt Feith de evenwichtstoestand aan die intreedt, wanneer de deugdzame christen, door leed gelouterd, zich van de aardse begeerten heeft losgemaakt. Zielrust anticipeert min of meer op de hemelse gelukzaligheid; haar te verwerven wordt nu Feiths naaste doel. Maar hoe zal dat mogelijk zijn, waar, blijkens de aanhef van het gedicht, de aarde een voortdurende bron van onrust is? Alleen de deugd kan hier uitkomst bieden! Niet de opportunistische ‘braafheid’ van de Verlichting, maar de christelijke deugd:

‘De deugd, die hier slechts geldt, mist hier reeds mijn vertrouwen,
Ik leef voor de eeuwigheid, daar moet zij waarde houên.
Hier wacht ik niets van haar dan zielrust in 't gemoed,
En 't uitzicht op mijn God, het allerhoogste Goed;’

(I 377-380)

Maar wie deugd zegt, zegt lijden. Dit laatste is voor Feith bijna het schibbolet van de deugdzame mens. Zoals het graf de poort is naar de eeuwigheid, zo vormt het lijden als het ware het toegangsbewijs. De Zwolse dichter staat dan ook veel positiever tegenover de aardse onvolkomenheden dan Leibniz, doordat hij namelijk de volle nadruk legt op ‘De keten, die de deugd aan d'onspoed houdt gestrengeld’ (III 401). Waar Leibniz zich nog gedrongen voelde lijden als de afwezigheid van geluk voor te stellen, en gelaten aanvaarding voor hem de hoogste wijsheid was, begroet Feith zijn kruis vol vreugde, wetend dat tranen ‘hier den sterveling in 't stof tot engel maaken’ (II 264), een gedachte waar hij later nog eens op terugkomt, wanneer hij spreekt van ‘De hand, die treffen kan, maar treffende verengelt’ (III 402).

Lijden en deugd vormen (samen met liefde) de componenten van de ene opgaande beweging, die een voorlopig eindpunt nastreeft dat zielrust heet, om uiteindelijk te resulteren in de eeuwige zaligheid.

¹ Zie August Langen, *Der Wortschatz des deutschen Pietismus*, Tübingen 1968² (verder aangeh. als Langen), S. 184-185.

Wat de betekenis van de theodicee-gedachte in deze ontwikkeling aangaat, mogen we concluderen, dat Feith haar - in tegenstelling tot Leibniz - minder aangrijpt om de aarde acceptabel te maken, dan wel om zijn bovenzinnelijk verlangen te stimuleren. Alleen zó laat zich het naast elkaar bestaan van schijnbaar tegenstrijdige elementen, als Feiths natuurlijke droefgeestigheid en zijn op Leibniz teruggaande ‘optimisme’, verklaren.

IV. Comparatistisch uitzicht

Thematisch voegt zich *Het Graf*, zoals de titel reeds te verstaan geeft, bij de brede stroom van mortuaire lectuur, waar Europa in de tweede helft van de 18^e eeuw door overspoeld werd. Het was een springvloed die uit vele boezems tegelijk zijn water ontving. De voornaamste bron is ongetwijfeld de z.g. graf- en nachtpoëzie, waar Paul van Tieghem een bekende monografie aan heeft gewijd¹. Ze ontstaat in Engeland omstreeks de eeuwhelft en verbreidt zich gedurende de volgende decennia over nagenoeg het gehele continent. Karakteristiek voor dit soort funeraire geschriften is allereerst hun apologetische intentie. De auteurs, meest anglikaanse geestelijken, beogen uitdrukkelijk de christelijke leer over het leven na de dood te verdedigen tegen de spot of onverschilligheid van de verlichte ‘filosofen’. Zij doen dat - en hiermee komen we aan het tweede kenmerk - door voortdurend te wijzen op de vergankelijkheid van al het aardse. Opvallend is tenslotte de enscenering van hun boeken: een bezoek aan een grafkelder of in maneschijn gehuld kerkhof vormt de geliefkoosde aanleiding tot overpeinzingen over dood en onsterfelijkheid.

De invloedrijkste vertegenwoordigers van de Britse ‘school’ zijn Robert Blair, auteur van *The Grave* (1743), James Hervey met zijn *Meditations among the Tombs* (1748) en vooral Edward Young, wiens *Night Thoughts on Life, Death and Immortality* (1742-1745) misschien wel het populairste gedicht uit de Europese preromantiek genoemd

¹ Paul van Tieghem, *La poésie de la nuit et des tombeaux en europe au XVIIIe siècle*, Paris 1921 (uitgebreide heruitgave in zijn: *Le Preromantisme*, T. II, Paris 1948, p. 1-203).

mag worden. Al deze teksten werden talloze malen vertaald, bewerkt of nagevolgd. En hier schuilt nu de moeilijkheid! Tot dusver heeft men, op het voetspoor van Van Tieghem, zoveel aandacht geschonken aan de Engelse grafpoëzie, dat daardoor wel eens verkeerdelijk de indruk gewekt werd, als zou de niet-Britse mortuaire literatuur een al dan niet geslaagde adaptatie van uitheemse modellen zijn. In werkelijkheid is de zaak veel gecompliceerder.

Om te beginnen doet zich tot ver in de 18^e eeuw de invloed gelden van de barok met haar vanitas-verbeelding. In het werk van dichters als Czepko, Gryphius en Fleming b.v. vinden we allerlei stilistische en thematische overeenkomsten met de preromantische grafpoëzie, die op zijn minst aan verwantschap doen denken. Ik noem slechts het schrille dualisme van tijd en eeuwigheid, lichaam en ziel; het veelvuldig gebruik van de antithese dat hiermee in verband staat; de verbinding van erotiek en doodsgedachte; het macabere.

Belangrijker nog is de inbreng en doorwerking van het piëtisme in zijn diverse schakeringen. Hoewel op dit punt nog zeer veel te onderzoeken overblijft, staat vast dat vooral Duitse en Nederlandse piëtistische dichters met hun eindeloos herhaald 'hier beneden is het niet' een gunstige voedingsbodem hebben geschapen, waarop de preromantische doodsgevoeligheid gemakkelijk ontkiemen kon. Het noemen van de naam Klopstock volstaat om de nauwe verbondenheid van piëtisme en preromantiek te demonstreren. Klopstock, wiens invloed op de achttiende-eeuwse doodsverbeelding niet minder groot is dan die van Young, vat het leven na de dood op als een groot mysterie. 'Nicht todsüchtig ist er in sich verzehrender Sehnsucht, sondern erhoben vom Gedanken seiner unsterblichen Seele'¹. In zijn *Messias* scheidt hij de figuur van de verheven doodsengel Obaddon, die Klopstocks numineuze mortaliteitsbesef belichaamt².

Tenslotte komt na 1740 in Frankrijk (Parny, Lefranc de Pompignan, Le Tourneur e.a.) en Duitsland (Lessing) nog een paganistische vorm

1 Walther Rehm, *Der Todesgedanke in der deutschen Dichtung vom Mittelalter bis zur Romantik*, Halle 1928, S. 292.

2 Soortgelijke doodsengelen treft men o.a. ook aan in Bodmers *Noachide* (1765) en in de *Donatoa* van Sonnenberg uit 1806.

van funeraire literatuur tot ontwikkeling¹. Ze is bedoeld als reactie op het levensvijandige van de traditioneel-christelijke doodsgedachte en richt zich in het bijzonder tegen het macabere pessimisme van de Engelse graf dichters. Terwijl deze laatsten uitgaan van een volstrekte tegenstelling tussen dood en leven en de nietswaardigheid van al het aardse beklemtonen, waarden hun opponenten sterven als een aan het leven inherent natuurverschijnsel. Leven en dood zijn in hun ogen slechts fasen van de eeuwige kringloop der natuur. Zij laten zich daarbij vooral inspireren door laat-antieke grafmonumenten, die dan juist in Italië door archeologen voor den dag worden gebracht. De serene sfeer waar deze gedenktekens in gehuld zijn, wekt de bewondering van menig beeldhouwer, schilder of schrijver uit de 18^e eeuw. Ook van Herder, voor wie de liefelijke voorstelling op de heidense graven van de dood als een broeder van de slaap² meer in overeenstemming is met Christus' ware leer, dan de sombere taferelen waar de christelijke fantasie zich sinds de middeleeuwen zo graag in vermeit:

‘Wenn also irgendwohin, sollte man denken, so gehört der Engel des Schlafs mit der gesenkten Fackel vor die Grabmäler der Christen, da der Stifter ihrer Religion es zu einem Hauptzweck seiner Sendung machte, *den Tod in einen Schlaf zu verwandeln*’³.

Aldus verbindt Herder antieke en christelijke elementen tot een even rijke als diepzinnige doodsbewering, waarin de idee van een wedergeboorte met ziel en lichaam centraal staat.

Vanzelf rijst nu de vraag: hoe verhoudt zich *Het Graf* van Feith als mortuaire gedicht tot de eigentijdse literatuur? De meeste literatuurhistorici (o.a. Van Tieghem) hebben Feiths leerdicht in verband

- 1 Zie hierover R. Michéa, *Le ‘plaisir des tombeaux’ au XVIIIe siècle*, in: *Revue de litt. comparée* XVIII (1938), p. 287-312.
- 2 De Grieken stelden de dood vaak voor als een jongeman die met zijn rechterhand een dovende fakkel omkeert, nooit echter als een skelet. Wel bedenke men dat het hier een ‘Euphemismus der Kunst’ (Herder) betreft, cf. Paulys *Real-Encycl. der class. Altertumswissenschaft*, Stuttgart 1934, s.v. *thanatos*, S. 1268.
- 3 *Herder's Werke* (editie Heinrich Düntzer), VII. Teil: *Wie die Alten den Tod gebildet* (1774), Berlin z.j., S. 329-368; het citaat op S. 365. Zie voor Herders doodsbewering vooral Rudolf Unger, *Herder und die Palingenesiegedanke*, in diens *Herder, Novalis und Kleist. Studien über die Entwicklung des Todesproblems in Denken und Dichten vom Sturm und Drang zur Romantik* (= ‘Deutsche Forschungen’, IX. Heft), Frankfurt a.M. 1922, S. 1-23.

gebracht met de *Night Thoughts* en niet zonder reden. Want er bestaat, voor wat de ideële inhoud aangaat, zeker enige overeenkomst tussen beide werken. Feith heeft in *Het Graf* trouwens zelf zijn verplichting tegenover Young erkend, waar hij hem toevoegt:

‘Mijn ziel was met uw leed en met uw deugd vertrouwd;
Zij rees, door u ontvlamd, op vleuglen van gedachten,
En leerde aan uwe zij' het nietig stof verachten -’

(IV 404-406)

Zodra we echter op de formele aspecten gaan letten, merken we dat de verschillen aanzienlijk worden. Young's taal¹ is gekunsteld; ze bevat een overvloed van spitsvondige paradoxen, mythologische allusies en gewaagde uitdrukkingen. Feiths idioom is meer de taal van het gemoed. De Zwollenaar verkiest de directe zeggingswijze boven het spreken in beelden. Hij maakt graag gebruik van de heftige ‘barokke’ exclamatie en retorische vraag, vaker nog van de antithese, maar zelden of nooit van intellectualistische, ludieke stijlfiguren als chiasme of oxymoron. Mythologische beeldspraak verwerpt hij; zijn metaforen zijn over het algemeen gering in aantal. Het grootste verschil is echter dit: Young tracht een denkbeeldig tegenstander met redelijke (en emotionele) argumenten te overtuigen van het voortbestaan van de ziel, terwijl voor Feith de onsterfelijkheid minder geloofsprobleem (want ze geldt hem als een axioma), dan wel gemoedsbehoefte is. Al met al zie ik dan ook geen reden om de Zwolse dichter een Young-epigoon te noemen.

Feiths verhouding tot het piëtisme is nog nimmer ter discussie gebracht. We weten dat hij diverse contacten onderhield met gemoedsvromen van uiteenlopende gezindte en dat hij piëtistische auteurs als b.v. Lavater graag las. Ik denk hierbij speciaal ook aan de latere Cats met wie Feith zich in de negentiger jaren intensief bezighield. Het veelvuldig optreden van de anafoor in *Het Graf* moet, dunkt me, als een bewijs van Cats' invloed worden beoordeeld. Belangrijker zijn natuurlijk de verschillende woorden, beelden of uitdrukkingen in

1 Zie W. Thomas, *Le poète Edward Young*, Paris 1901, p. 387-424.

Feiths leerdicht, die onmiddellijk aan het piëtistisch taalgebruik herinneren. Ik noemde al de term *zielrust*. Er zou aan kunnen worden toegevoegd: de woorden *uitzicht* en *zielvriendin*; het pelikaanmotief (III 30), de voorstelling van God als een zorgzame moeder (III 334) en van de ziel als een schip (III 89); het pelgrimsmotief dat al ter sprake kwam¹.

Toch zou het onjuist zijn, op grond van deze gegevens, Feith als piëtist te bestempelen. Bij nader inzien blijkt, dat de Zwolse dichter soms in oorsprong piëtistische benamingen ter aanduiding van de verhouding ik-God in profane zin bezigt, namelijk voor de relatie ik-geliefde. Denken we maar aan het woord *zielvriend(in)*, dat steeds in erotische en nooit in religieuze betekenis compareert. Feith komt op dit punt overeen met Klopstock bij wie hij trouwens in meer opzichten aansluit. Zozeer zelfs, dat vele critici hem op hun beurt voor een Klopstock-imitator gehouden hebben. Het is wederom niet moeilijk een flink aantal trekken van overeenkomst, met name in de motieven, aan te wijzen. Feiths heilig ontzag voor de dichter van de *Messias* is voldoende bekend. Maar zodra men dit laatste werk in stilistisch opzicht met *Het Graf* vergelijkt, springen de verschillen direct in het oog. Klopstock hanteert, wat ik met Verhoeven zou willen noemen 'het pathos van de duisterheid'²; zijn syntaxis is buitengewoon gecompliceerd, of liever gecomprimeerd. Feith van zijn kant schrijft een zeer doorzichtig Nederlands en vermijdt de typisch Klopstockiaanse zinsverkortingen. Wat hij met de Duitse dichter gemeen heeft, is zijn voorliefde voor het geprefigeerde werkwoord: tegenjuichen, doorschouwen etc. Maar dat is toch nog geen reden om met J. ten Brink *Het Graf* 'geheel uitheemsch en Klopstockiaansch' te noemen³.

Rest nog de vraag hoe Feith in zijn leerdicht de dood waardeert

- 1 De piëtistische herkomst van deze woorden en motieven, of althans hun gebruikswaarde in zulke kringen, zal bij de tekstannotatie telkens worden aangegeven.
- 2 C.W.M. Verhoeven, *Het pathos van de duisterheid*, in *Roeping* jrg. XXXVIII, nr. 8-9 (dec. 1962-jan. 1963), p. 399-412. Voor Klopstocks taalgebruik cf. o.m. Max Freivogel, *Klopstock, der heilige Dichter*, Bern 1954, S. 76 ff.; Karl Ludwig Schneider, *Klopstock und die Erneuerung der deutschen Dichtersprache im 18. Jahrhundert*, Heidelberg 1960.
- 3 *Geschiedenis der Nederlandsche letterkunde*, Amsterdam 1897, p. 569.

en welke positie hij op dit punt inneemt tegen de achtergrond van de tegenstelling tussen Herder c.s. en Young.

Het zou onjuist zijn te menen, dat Feith in de gedachte aan dood en graf enkel genoeg schiepte. Zijn houding is veeleer ambivalent te noemen in die zin, dat hij - hoezeer ook naar verlossing uit zijn aardse kerker hunkerend - tegelijk door een intense stervensangst gekweld werd. Het spookbeeld van de dood overviel hem soms 'als een gewapend man', zoals hij het in zijn *Dag-Boek* uitdrukte¹.

In tegenstelling dan ook tot wat men misschien zou verwachten, spreekt de dichter van *Het Graf* aanvankelijk slechts met afschuw over de wurgengel van de dood. Het 'hongrig Graf' (IV 283) wordt afgeschilderd als een de mens vijandiggezinde macht, die zijn geluk voortdurend belaagt en de volstreekte antipode van het levensbeginsel vormt:

'O Dood! is niets op aard' voor uw geweld beveiligd,
Rooft gij meêdogenloos in eenen enklen dag
't Geluk, dat ieder eeuw schaars eenmaal bloeien zag?'

(II 96-98)

Met macabere precisie tekent Feith de verwoestingen die de grote vernietiger aanricht, tot niets meer overblijft dan:

'Een mergelooze kaak, die 't oog niet meer kan streelen;
Een hoop vermolmd gebeent', waarin de wormen spelen;'

(II 115-116)

Van een immanente doodsbeleving, zoals we die bij Herder aantreffen, valt hier nog weinig te bespeuren. De wijze waarop aan het begin van de vierde zang over de dood gesproken wordt, bewijst wel dat zelfs daar zijn gestalte de dichter nog schrik inboezemt:

'De Dood verzorgt zijn' disch en zamelt prooi in 't graf.
De raauwe moederkreet dwingt hem geen Zuigling af;
Hij scheurt den Jongling van het gillend maagdenharte,
Bespot de vriendschap, en beschimpt de huwelijkssmarte.'

(IV 11-15)

1 *Dag-Boek Mijner Goede Werken*, Amsterdam 1785, p. 35.

Geleidelijkaan echter verdrijft de gedachte aan zijn goddelijke oorsprong de vrees voor het graf. We voelen de kentering aankomen in vs. 140 e.v. van de vierde zang. Even verderop brengt Feith met evenzoveel woorden een correctie op zijn mortaliteitsbesef aan:

‘O Dood, hier waar het oog u van nabij aanschouwt,
 Heeft uw gedaante niets, daar 't hart te rug van grouwt.
 Gij zijt geen dor geraamt' met ingezonken oogen,
 Geen gruuzzaam dwingeland, beroofd van mededoogen -
 Zo moog verbeelding u vertoonen in 't verschiet,
 Voor 't min beneveld oog zijt gij zo vreeslijk niet.
 Aanminnig Jongeling! wie kon u dus miskennen?’

(IV 143-150)

We zien dus hoe, parallel aan de hierboven aangestipte eschatologische opvlucht, de doodsangst allengs overgaat in doodsverlangen. Tenslotte mondt het werk uit in een hymne op de onsterfelijkheid en in de triomf over de dood: ‘Ik zie geen kerkhof meer, geen graven om mij heenen’ (IV 387). Uit Feiths formulering blijkt echter wel, dat hij tot het laatst toe aan de dualiteit van leven en dood blijft vast houden. De dood verliest enkel zijn afschrikwekkendheid maar wordt niet als een natuurlijk verschijnsel in het levensproces geïntegreerd. Zo bleef Feith halverwege Young en Herder staan.

Niemand zal in ernst beweren, dat de Zwollenaar in zijn leerdicht een bijzonder oorspronkelijke visie op het fenomeen dood en onsterfelijkheid heeft ontwikkeld. Maar ook al ging hij in zijn afkeer van speculatieve beschouwingen elke poging om dieper binnen het geheim van de dood door te dringen angstvallig uit de weg, dan blijft hij in elk geval iemand voor wie het leven aan gene zijde van het graf weer een mysterie wàs. Met poëzie heeft zoiets nog weinig te maken, maar dit verandert, wanneer het angstig gemoed uitdrukking zoekt in het woord, om zich al dichtend van zijn vrees te bevrijden en in het hemels vaderland door te dringen. Om die, misschien slechts weinige, passages waarin Feith de huiver voor het mysterie in de taal heeft vastgelegd, - ik denk hierbij speciaal aan de Nerina-episode uit de derde zang - verdient hij ook thans nog de naam van dichter, Dat

daarnaast veel van wat hij schreef geschiedenis geworden is, zou hemzelf, de dichter van de vergankelijkheid, niet bevreed hebben.

V. Wijze van uitgave en bibliografie van *Het Graf*

Het manuscript van Feiths leerdicht is hoogstwaarschijnlijk verloren gegaan. Feiths latere uitgever en vriend J. Immerzeel Jr.¹ heeft indertijd al een ware jacht op de handschriften van de Zwolse dichter ondernomen, daarbij gesteund door Rhijnvis zelf die graag al zijn geschriften in handen van één eigenaar zag, omdat dan immers de mogelijkheid tot een volledige uitgave van zijn werken aanwezig zou zijn. Er is een brief bewaard van Feith aan Immerzeel, die alle hoop de autograaf van *Het Graf* te vinden de bodem inslaat:

‘Van het meeste, dat bij Allart gedrukt is, zijn geen manuscripten over gebleven. Hij sneed de bladen van een en zond ze mij met elke drukproef en als het vel afgedrukt was, raakten die blaadjes in 't vuur of op een zekere plaats. Van de weinige werkjes, daar de copie van geheel gebleven is, is er geen van in mijn handen. Mijn zoons hadden er een zwak op en zij bezitten ze thans allen.’²

Bij die ‘weilige werkjes’ zal *Het Graf* niet geweest zijn, aangezien er in het familiearchief-Feith niets van dien aard te vinden is, noch in de verzameling-Immerzeel van de Koninklijke Bibliotheek.

De hierna volgende tekstuitgave geschiedt daarom naar de eerste druk (A), die in 1792 bij J. Allart verscheen. Want dat is de enige editie, waar Feith *geheel* verantwoordelijk voor kan worden gesteld. Uit een brief van 12 maart 1818 aan Immerzeel valt op te maken, dat deze toen juist het kopijrecht van *Het Graf* in handen had gekregen en van plan was een nieuwe druk uit te geven. Blijkbaar had hij de dichter over zijn voornemen gepolst. Feith was enthousiast:

- 1 Johannes Immerzeel Jr. (1776-1841), autodidact; als uitgever stimuleerde hij de jonge literatoren van zijn tijd, vooral door zijn *Nederlandschen Muzen Almanak* (sinds 1819). Feith zal begin 1818 met hem in contact zijn gekomen. De K.B. te Den Haag bezit 25 brieven van Feith aan Immerzeel, lopend van 9 januari 1818 tot 7 dec. 1822. De bibliografie van Feiths werken achterin de diss. van H.G. ten Bruggencate vermeldt ten onrechte tussen 1791 en 1811 talrijke uitgaven bij Immerzeel. Het betreft hier uit het fonds-Allart overgenomen boeken, die in de *Alphabetische Naamlijst* van 1835 met het oorspronkelijke jaartal zijn aangeduid (cf. E. Kossmann, *De boekh. te 's-Gravenhage tot het eind van de 18^e eeuw*, 's-Gravenhage 1937, p. 202).
- 2 15 juni 1822, K.B., signatuur 133 c II III.

'Gaarne zal ik de proeven van *Het Graf* en den Ouderdom nazien, als gij er een' nieuwen druk van oplegt. Aanvullende correcties heb ik er niet op gemaakt en ben er nu niet in staat toe. Ook houde ik er niet van,....¹ ze reeds in zoo veele handen zijn, en ik het eigenlijk niet voor volkomen eerlijk houde, om ze alle voor gebrekkige edities te verklaren. En wat de voorreden betreft - wat zal ik daar in zeggen? Dat beide werkjes schoon verkocht zijn?'² Dat zou eigen lof zijn en die schuwt hij.

Enige tijd later, op 20 november 1818³, verzoekt Feith aan Immerzeel om voor de nieuwe uitgave van *Het Graf* de spelling-Siegenbeek aan te houden. Hij machtigt hem om iemand de tekst te laten herspellen.

In 1819 verscheen dan eindelijk (na zevenentwintig jaar!) een nieuwe uitgave (B) van *Het Graf*, die op enkele, weinig essentiële punten van de vorige verschilt:

1. De verschillende fragmenten zijn duidelijker van elkaar te onderscheiden, doordat telkens de beginregel inspringt.
2. Terwijl in de eerste druk zeer veel substantieven met een hoofdletter gespeld werden, is B hierin veel spaarzamer.
3. Een paar evidente drukfouten zijn in B hersteld. Het betreft hier in I 155: *goud* i.p.v. *gond*.
in II 368: *zien ze* i.p.v. *zienze*.
in III 85: *eedle Menschheid* i.p.v. *eedle M enschheid*.
Deze correcties hebben wij in onze uitgave stilzwijgend overgenomen.
4. Op een aantal plaatsen is de interpunctie gewijzigd. Een heel enkele maal wijkt ook de tekst af van die in A. Mogelijk heeft Feith hierin de hand gehad, maar hij zal dergelijke veranderingen op zijn minst toch hebben goedgekeurd. Wij hebben in onze uitgave dit soort varianten aan de voet van de bladzijden vermeld.

Voor het overige is B, qua tekst en uitvoering (formaat, paginering en illustraties), geheel gelijk aan A.

De volgende uitgave (C) van *Het Graf*, in tijdsorde de derde, hoewel

1 Onleesbaar; er stond waarschijnlijk: *daar*.

2 K.B. (collectie-Immerzeel).

3 K.B. (collectie-Immerzeel).

niet als zodanig aangeduid, verscheen in het elfde deel van de *Dicht- en Prozaïsche Werken van Mr. Rhijnvis Feith* uit 1824. De dichter was aan het begin van dat jaar, na langdurige ziekte, gestorven en kan dus geen bemoeienis meer met deze editie gehad hebben. In C ontbreken de vignetten van Reinier Vinkeles. De tekst is verder - behoudens enige nieuwe drukfouten - gelijk aan B.

Tenslotte zag in 1829 nog een laatste, 'derde' druk (D) het licht, die in geen enkel opzicht van de tweede editie verschilt en dus wederom de prentjes van Vinkeles bevat.

Het Graf is ook blijkens het aantal vertalingen een van Feiths populairste gedichten geweest. Tussen 1820 en 1830 verwierf het zelfs buiten onze landsgrenzen enige vermaardheid. Eerst bracht P.F.L. von Eichstorff¹, een Duits officier, door Kinker te Luik in de neerlandistiek ingewijd, onze oosterburen in kennis met Feiths leerdicht. Zijn vertaling, in rijmende alexandrijnen, werd door de *Vaderlandsche Letteroeffeningen* geestdriftig begroet², maar is nochtans van geringe kwaliteit. Von Eichstorff volgt Feiths tekst zo goed en kwaad als hij kan. Wel veranderde hij enkele namen. Karel en Lucia uit de eerste episode heten hier Ewald en Julia; Nerina werd Lewina. Ook qua uitvoering staat deze vertaling achter bij het origineel, aangezien de vignetten ontbreken.

Meer succes had de vertaling in het Frans van de kundige Auguste Clavareau³ uit 1827, die al na enkele dagen uitverkocht was, zodat op korte termijn nog een herdruk verscheen. Clavareau liet in zijn voorbericht duidelijk uitkomen, dat het hier niet zo maar een gelegenheidsvertaling gold:

'J'offre au public la traduction du chef-d'oeuvre de Feith qu'un littérateur français a appelé, à juste titre, un trésor exotique.'⁴

1 Peter Friedrich Ludwig Christian von Eichstorff, geb. te Oldenburg in 1799, jarenlang beroepsmilitair, sedert 1816 als luitenant der artillerie in Nederlandse dienst; grote verdiensten voor de bekendwording van onze literatuur in Duitsland; hij stierf in 1848.

2 Jrg. 1824, deel I, p. 351-358.

3 Antoine Joseph Théodore Auguste Clavareau, geboren te Luxemburg in 1787, gestorven te Maastricht in 1864, bekend vertaler in het Frans, onder meer van Van Alphens kinderdichtjes en van Helmers' *Hollandsche Natie*.

4 A.w., p. IV.

Belangrijker echter is, dat de Franse vertaling een ander aspect van Feiths gedicht op de voorgrond stelde dan de Nederlandse kritiek gewoon was te doen. Terwijl de *Vaderlandsche Letteroeffeningen* in 1824 *Het Graf* een monument van 'oud-vaderlandsche deugd en godsvrucht' noemde, bewonderde Clavareau Feiths werk vooral om zijn authenticiteit als een romantisch kunstwerk:

'Je n'ai pas besoin de faire observer que cet ouvrage n'est pas une fiction poétique: la sublime mélancholie dont il est empreint d'un bout à l'autre, atteste que l'auteur a écrit ce qu'il avait lui-même éprouvé;'¹

Het tedere sentiment vond bij Clavareau meer erkenning dan het stichtelijk gemoraliseer. Met andere woorden: hij trok *Het Graf* zoveel mogelijk weg uit de Young-sfeer, wat in het bijzonder blijkt uit de vervanging van Vinkeles' sombere, om niet te zeggen griezelige, vignetten door een liefelijke titelprent, voorstellend een grafsteen in de vorm van een rustbed, waarop de schone gestalte van Léwina ligt uitgestrekt. Het geheel is geëncadreerd in een parkachtig landschap².

De tekst zelf sluit nauw aan bij die van Feith. Alleen werden weer de namen van de dramatis personae uit de episoden veranderd. Karel en Lucia figureren hier als resp. Volnis en Céline; Nerina werd Delphina; Emilia heet nu Léwina en Sophronia verschijnt als Elmire. Ook deze vertaling is geschreven in de alexandrijnse versmaat.

Tot slot volgt thans nog een overzicht van alle volledige en fragmentarische vertalingen, voorafgegaan door een bibliografie van de diverse edities van *Het Graf*:

- (A) *HET GRAF, in vier zangen, door Mr. Rhijnvis Feith*. Te Amsterdam, bij Johannes Allart, MDCCXCII. XIV en 105 blz., gr. 8°.
- (B) *HET GRAF, in vier zangen, door Mr. Rhijnvis Feith*. Tweede druk. Te Rotterdam, bij J. Immerzeel, Junior. MDCCCXIX. XIV en 105 blz., gr. 8°.

¹ Préface, 2e druk, p. XI.

² Cf. de reproductie op p. 38 van deze uitgave.

Titelprent bij *Le Tombeau*, Bruxelles 1827. Het plaatje stelt het grafmonument voor van Lewina (= Emilia in de originele versie) uit de vierde Zang. Ook hier vinden we weer, juist als in de titelprent van *Het Graf* de zielevlinder afgebeeld.

- (C) *HET GRAF*, in: *Dicht- en Prozaïsche Werken van Mr. Rhijnvis Feith*, elfde deel. Te Rotterdam, bij J. Immerzeel, Junior. MDCCCXXIV, p. 1 tot 72, kl. 8°.
- (D) *HET GRAF*, in vier zangen, door Mr. Rhijnvis Feith. Derde druk. Te 's Gravenhage, bij J. Immerzeel, Junior. MDCCCXXIX. XIV en 105 blz., gr. 8°.
- DAS GRAB*, ein didaktisches Gedicht von R. Feith und ZWEY ODEN von J. Kinker. frei aus dem Holländischen übersetzt durch P.F.L. von Eichstorff, Zütphen 1821, 8°.
- P.F.L. von Eichstorff: *Blumenlese aus niederländischen Dichtern*, Namur 1826, 8°, S. 76-81 (fragmenten uit *Het Graf* in Duitse vertaling).
- LE TOMBEAU*, poème en IV chants, traduit de Feith et suivi de quelques poésies diverses par A. Clavareau. Bruxelles 1827, 12°.
- LE TOMBEAU*, poème en IV chants, traduit de Feith, deuxième édition, suivi de *L'ESPERANCE DE SE REVOIR*, poème en II chants, traduit de de Kruyff, et d'une traduction de quelques poésies de Feith par Auguste Clavareau, Amsterdam 1829, 12°.
- G.I. Polak: *Gedichten en Redevoeringen in de Hebreeuwse Taal*, Amsterdam 1836, 12° (bevat een gedeeltelijke vertaling in het Hebreeuws van zang I).

In het familiearchief-Feith te Vorden bevinden zich twee Franse brieven van 16 okt. en 13 dec. 1796, door zekere L'Olivier ('Col: Adjt. général') uit Groningen aan Feith gericht. Ze handelen over een Franse vertaling van *Het Graf* waar de briefschrijver aan bezig is. Hij was blijkbaar al gevorderd tot halverwege zang IV. Het manuscript van deze vertaling (*Le Tombeau*, Chant I-III) berust eveneens in het Feith-archief.

[Tekst]

Frontispice:

Verbeeldt de victorie op dood (de graftombe) en zonde (de slang); de rechtersvoet van de putto rust op een omgekeerde rijksappel, symbool van de wereld.

De vlinder duidt op de ziel die het lichaam verlaat, een motief dat in de antieke, niet-christelijke kunst zeer geliefd is en werd ingegeven door de dubbele betekenis van gr. ψυχή = ziel, vlinder (cf. Franz Cumont, *Recherches sur le symbolisme funéraire des Romains*, Paris 1942, p. 409 en passim). In de 18e eeuw vindt het, b.v. bij Herder, opnieuw toepassing.

Een tweede belangrijke bron voor de preromantische vlindersymboliek was Richard Pearsall's *Meditations on Butterflies: philosophical and devotional, in two letters to a lady*, London 1758 (Ndl. vert.: *Godvruchtige Bespiegelingen van de Vlinders*, Amsterdam 1765).

Aan mijn' vriend J. Kantelaar.

't Is van een eenzaam Graf, getrouwste mijner Vrinden!
Dat u mijn dankbre hand dit needrig bloempje biedt;
Uw oordeel moog de gift te luttel waardig vinden,
Maar 't hart, waaruit ze sproot, veracht de vriendschap niet.

Titel: Jacobus Kantelaar (geb. 22 aug. 1759 te Amsterdam, gest. 7 juli 1821 te Zwollerkerspel) studeerde theologie, klassieke en oosterse talen te Leiden; sedert 31 okt. 1783 Nederduytsch Gereformeerd predikant te Almelo; in 1787 om zijn Patriottische activiteiten ontslagen en uit Overijssel verbannen; stond bekend als irenisch, verlicht christen. Kantelaar werkte mee aan Feiths tijdschrift *De Vriend van 't Vaderland* (1787); van 1793-96 redigeerden beide mannen de belangrijke *Bijdragen tot bevordering der schone kunsten en wetenschappen*; zijn grootste roem als literator verwierf Kantelaar zich door een *Verhandeling over het herdersdicht* (1791); zijn veelzijdige bekwaamheid bleek ook uit zijn latere optreden als volksvertegenwoordiger, dat hem overigens opnieuw slechts teleurstellingen bracht. Zie over hem speciaal de herdenkingsrede van M. Siegenbeek in *Redevoeringen en Dichtstukken van Jacobus Kantelaar*, Haarlem 1826.

*

- 5 Of zou 't uw stil genot een oogenblik verpoozen,⁵
 Als u mijn Zangster op haar' sombren Grafzang beidt,⁶
 En van een huwlijksbed, nog fris van de eerste roozen,⁷
 Bij 't bleeke licht der maan langs tombe en kerkhof leidt?

- Neen, eedle KANTELAAR! ook daar blijft gij gevoelen
 10 De waarde van uw teedre en deugdzaame Echtvriendin;
 Het kil verblijf des doods moog wufte min verkoelen,
 Het stort der waare Liefde een hooger aandrift in.¹²

- Hoe klein is alles hier! - wij wenschen en verwachten;
 De traage smart verdwijnt, de vlugge vreugd vliegt heen;
 15 De tijd rukt voort, en 't stof van Voor- en Na-geslachten
 Mengt de eigen aêm des winds gevoelloos onder een.¹⁶

- 't Is door het Graf alleen, dat we op die velden staaren,¹⁷
 Waarin het waar geluk door 't koel geboomte zweeft;
 Zo ziet het oog met vreugd de tuimelende baaren,
 20 Waarachter ons de reê aan 't Vaderland hergeeft.

- De Deugd versmaadt geen Roos, hier op haar pad ontlooken,
 Zij plukt haar dankbaar af en snelt met nieuwen spoed;
 Zo juicht de Pelgrim bij een koele bron gedoooken,²³
 Die hem door 't brandend zand te rasser ijlen doet.²⁴

*

- 21 B: regel eindigt met puntkomma
 23 B: na *pelgrim* een komma
 5 *verpoozen*: onderbreken, verstoren.
 6 *Zangster*: Muze (fungeert hier als onderwerp); *beidt*: verwacht.
 7 Kantelaar hertrouwde in 1792 met Anna Gesina Reisig, nadat zijn eerste vrouw Johanna Du Sart in 1790 gestorven was. Feith stond op vertrouwelijke voet met Anna Gesina, te oordelen naar het vers dat hij in haar album amicorum (eigendom van Mevr. E. Jane-De Bosch Kemper) schreef; cf. ook vs. 42 verderop.
 12 De preromantici brengen graag dood en liefde met elkaar in verband. Zij trachten, als Herder, 'den Tod mit dem Symbol des Bräutlichen zu umfassen und zu verstehen' (Rehm, *Der Todesgedanke*, S. 318).
 16 *de eigen aêm des winds*: dezelfde windvlaag.
 17 Het graf wordt hier voorgesteld als een venster dat uitzicht biedt op de andere, bovenzinnelijke wereld; *staaren*: cf. *Inleiding*, p. 19.
 23 Het pelgrimsmotief treedt herhaaldelijk op in Feiths poëzie (b.v. I 3, II 334; *Herfstzang*, in: *Oden II*, p. 141, slotstrofe); het is vooral bekend uit John Bunyan's *The Pilgrim's Progress* (1678), zeer geliefd in piëtistische kringen en reeds in 1682 in het Ndl. vertaald; *gedoooken*: neergehurkt.
 24 *te rasser*: des te sneller.

*

25 De Vriendschap deed ons hart hier menig beekje vinden;
 Maar eens, eens stort haar heil in rijker stroomen neêr;
 Zo komt de Zomernacht het avondrood verslinden,
 Maar schenkt de Morgenzon in vollen luister weêr.

O dat haar zoete troost, die rots en wildernisse
 30 Zo vaak tot wegen scheidt, waarop 't genoeg blinkt,
 Nooit aan mijn beste vreugd, nooit aan mijn' onspoed misse,
 Tot dat mijn Levenszon in 't vaale westen zinkt!

Smaak dan nog, eenzaam, 't heil, dat hier een edel leven,
 Een deugdzaame Echtgenoot en waardig Nakroost biên -³⁴
 35 Dit uitzicht kan mijn hart een stil genoeg geven,
 Ofschoon mijne oogen dan uw blijdschap niet meer zien.

Mijn naam moog dan temet nog van uw lippen vloeien,³⁷
 En u de naklank zijn van zoete mijmerij;
 Zo doet verbeelding hier nog menig roosje bloeien,
 40 Schoon in het doodsche veld geen enkele roos meer zij.

Uw teedere Echtvriendin zal in uw' wellust deelen;⁴¹
 De vriend van haare jeugd oogst ook van haar een' traan.
 Dit offer van 't gevoel zal mijne grafrust streelen,⁴³
 En 't beste bloempje zijn, dat op mijn zerk zal staan.

45 Zo mooge uw hart nog lang mijn nagedachtenis vieren,
 Maar dat uw zoetste hoop, ook op mijn stof, niet kwijn';
 De Vriendschap, Dierbren! zal de schepping nog versieren,⁴⁷
 Wanneer 'er in haar' kring geen Graven zullen zijn.

R. FEITH.

* 47 B: Dierbre! (ook in C en D)

34 *Nakroost*: nageslacht.37 *temet*: soms.41 *wellust*: vreugde (meestal, en zo hier, zonder de ongunstige betekenis die het woord thans aankleeft).43 *streelen*: veraangenamen.47 *versieren*: luister bijzetten.

Voorbericht.

*

[1] *Ik geve de volgende vier zangen met eenig vertrouwen uit. Mooglijk*
 [2] *heb ik nimmer iets vervaardigd, daar over 't algemeen meer van mijn*
 [3] *eigen ziel in overgegaan is. Bijna altijd ben ik door mijn gevoel ge-*
 [4] *dreven geworden, wanneer ik aan deeze taak arbeidde. Ik vond in deeze*
 [5] *bezigheid eene vermaaklijke uitspanning, en menig min vrolijk uur van*⁵
 [6] *mijn leven is onder dezelve genoeglijk weggedroomd. Verder gingen*
 [7] *in 't begin mijne uitzichten niet. Mijn Graf was mij eene verademing,*⁷
 [8] *en de gedachte aan eene openbaare uitgave, en nog veel minder aan*
 [9] *het oordeel van kunstrechtters, kwam nimmer in mij op. Dit gaf mij*
 [10] *eene vrijheid van ziel, die mij dierbaar was, en die mij ook niet geheel*
 [11] *verlaaten heeft, na dat eenige mijner Vrienden, op wier kunde, smaak*
 [12] *en oprechtheid ik prijs stel, mij aanspoorden om mijn Dichtstuk, dat*
 [13] *aan de meesten van hun echter alleen door eene voorlezing bekend was,*
 [14] *openbaar te maaken. Mogt dat gedeelte van hunne voorspelling, dat het*
 [15] *nut betrof, slechts vervuld worden, en ik zou mij zelven over mijne*
 [16] *inschiklijkheid toejuichen.*

[17] *Inmiddels behoort mijn leven zo geheel niet aan mij, dat ik altijd,*
 [18] *zonder aftrekking, met mijn Gedicht heb kunnen bezig zijn. Er zijn*¹⁸
 [19] *tusschen beiden maanden verloop, waarin ik aan mijn Graf niet*
 [20] *denken kon, waarin talloze geestverdoovende beezigheden en zorgen*²⁰
 [21] *mij de meeste uren van den dag ontroofden, en de weinigen, die mij*
 [22] *dan nog overig bleeven, ongeschikt voor eenigen Letterarbeid, en vooral*

*

15 B: *en vervalt*5 *min*: minder.7 *uitzichten*: bedoelingen.18 *zonder aftrekking*: ongestoord.

20 Feith was in 1792 vader van negen kinderen; bovendien had hij zijn 'comptoirbeezigheden'.

*

[23] voor de vrije Poëzij maakten. Ik voege dit hier alleen bij, om denzulken,
 [24] die onderscheid kunnen gevoelen tusschen versen, die uit het hart en die
 [25] uit het hoofd komen, mijne verschooning aantebieden, wanneer ze hier
 [26] en daar eenige regels mogten ontmoeten, die onder de laatste soort be-
 [27] hooren. Het gebrekkige van dezelve gevoelt niemand levendiger dan
 [28] ik, maar dit durve ik er echter bijvoegen, dat deeze feil niet uit onacht-
 [29]zaamheid of eene te geringe achting voor mijne Lezers, maar alleen uit
 [30] mijne bijzondere omstandigheden ontstaa, die mij van dag tot dag
 [31] minder vrijen tijd voor mijne Letteroeffeningen overlaaten. De meeste
 [32] Lezers zullen inmiddels het onderscheid, daar ik van spreek, niet
 [33] gewaar worden.

[34] Of de volgende Gezangen nu onder de Poëzij te rangschikken zijn,
 [35] weet ik niet, maar dat ze tot het Leerdicht behooren, weet ik zeker.
 [36] Onze wijsgeerige Wetgevers mogen naar willekeur paalen en grens-
 [37] scheidingen op den Zangberg zetten, zij die het waare genoeg der
 [38] Dichtkunst kunnen smaaken, zullen zelden er op denken, om hunne
 [39] oogen naar dezelve te wenden, zo lang hun gevoel voldaan is.

[40] Ondertusschen kan ik niet nalaaten hier aantemerken, dat onze
 [41] Kunstrechtters zich van dag tot dag meer aan al te algemeene uitspraaken
 [42] en bepaalingen schuldig maaken. Genie en Smaak laten zich aan dien⁴²
 [43] slaafschen leiband niet voortsleepen. Men vraagt in goeden ernst: of
 [44] het Leerdicht tot de Poëzij behoore? en men is zeer geneigd om deeze
 [45] belagchlijke vraag ontkennend te beantwoorden; ten minsten, zo men
 [46] dit niet geheel durft waagen, neemt men toch de vrijheid om het arme
 [47] Leerdicht van boven naar beneden te duuwen, en daar aan den voet
 [48] van den Parnas een vergeten en dor plekje aan hetzelfde toe te wijzen.
 [49] Waaruit ontleent men inmiddels zijne argumenten? Uit de natuur van

*

30 B: ontstaat,

37 B: na *zetten* een puntkomma

⁴² *Genie en Smaak*: twee kernbegrippen uit de 18e-eeuwse esthetiek, resp. aanduidend de in de kunstenaar zelf zetelende oorspronkelijkheid (cf. P. Grappin, *La théorie du génie dans le préclassicisme allemand*, Paris 1952) en het min of meer gereguleerde kunstgevoel. Feith meende, juist als Batteux, dat genie en smaak dienen samen te gaan (cf. zijn *Brieven* II, waar hij uitvoerig over deze zaken spreekt).

*

- [50] *het Leerdicht? Geenzins, maar uit eenige weinige Leerdichten, die men*
 [51] *voor oogen heeft. Wat aan den Dichter haperde, moet het onschuldige*
 [52] *Leerdicht misgelden. Dit laatste zelf is ondertusschen vatbaar voor alle*
 [53] *de schoonheden van de Poëzij, en schoon het de hooge vlugt der Ode*⁵³
 [54] *niet neemt, beslaat het uit zijn natuur niet minder een wezenlijk vak*
 [55] *van de Dichtkunst, dan eenige andere soort van gedichten. Dat stroeve,*
 [56] *harde, onzinlijke, van deel tot onderdeel, als eene analijtsche rede*
 [57] *aflopende, dat men zich zo dikwerf hier veroorlooft, behoort even weinig*
 [58] *tot deszelfs natuur, als de dolle zijlingssprongen en nuttelooze uitroepin-*
 [59] *gen tot die van de Ode. Een Virgilius, een Young, een Thompson, een*⁵⁹
 [60] *Lambert, een de L'Isle hebben genoegzaam het Leerdicht door hunne*⁶⁰

*

53 B: na *Poëzij* een puntkomma
 60 B: Delille

- 53 De ode geldt in de 18^e eeuw vrij algemeen als de hoogste vorm van lyriek (cf. C. Maddison, *Apollo and the nine. A history of the ode*, London 1960). In Frankrijk heeft men sedert Du Bellay de term lyriek zelfs lang gereserveerd voor de op klassieke leest geschoeide lierzang, m.n. voor de ode (cf. Irene Behrens, *Die Lehre von der Einteilung der Dichtkunst*, S. 177). In Duitsland is het vooral Klopstock die met zijn 'enthousiastische Oden' deze dichtvorm in aanzien brengt (cf. Karl Viëtor, *Gesch. der deutschen Ode*, München 1923). Te onzent dankt Feith zijn eerste roem in het bijzonder aan zijn 'stoute' lierzangen, verzameld in de vijf bundels *Oden en Gedichten*.
- 59 *Virgilius*: Maro Publius Vergilius (70-19); Feith doelt hier uiteraard op diens *Georgica* (36-29 v. Chr.), een leerdicht met lyrische inslag over landbouw, veeteelt, tuinbouw en bijenteelt; Ndl. vert. door Ida M. Gerhard, *Het Boerenbedrijf*, Amsterdam 1950; *Young*: Edward Young (1683-1765), anglikaans geestelijke en humanist, auteur van de *Night Thoughts on Life, Death and Immortality* (1742-1745), een uitgebreid, didactisch-religieus dichtwerk, dat het bekendste voorbeeld is van de z.g. graf- en nachtliteratuur. J. Lublink publiceerde in 1766 een complete prozavertaling onder de titel *Nachtgedachten* (Amsterdam; 2e dr. 1785); cf. voor Young: W. Thomas, *Le poète Edward Young*, Paris 1901; *Thompson*: bedoeld is James Thomson (1700-1748), auteur van het bekende *The Seasons* (1726-1730), dat in alle 18e-eeuwse poëtiëken als beschrijvend leerdicht compareert; cf. voor de populariteit van dit werk bij ons: B.G. Halberstadt, *De Nederl. vertalingen en navolgingen van Thomson's Seasons*, Leipzig z.j. [1923].
- 60 *Lambert*: Jean-François, marquis de Saint-Lambert (1716-1803) gold om zijn hoofdwerk *Les Saisons, en quatre chants* (1769) als een van de beste dichters van zijn dagen; hij was een echte 'philosophe' in 18e-eeuwse zin; thans heten zijn verzen 'd'une élégance constante et par suite monotone' (*Dictionnaire des Lettres Françaises, le XVIIIe siècle*, publié sous la direction du cardinal Georges Grente, Paris 1960, p. 505); Mme du Deffand noemde hem reeds 'un esprit froid, fade et faux (...) et sans les roseaux, les ruisseaux, les ormeaux et leurs rameaux, il aurait bien peu de chose à dire.'; Feith bewonderde zijn elegante versificatie (*Brieven V*, p. 126; *VI*, p. 90, 138, 217). *de L'Isle*: Jacques Delille of Delisle (1738-1813), destijds beroemd Frans dichter van didactische poëzie (zie M. Henriët, *Jacques Delille, jugé par ses contemporains*, Le Havre 1914), bekend vooral om zijn naar Vergilius bewerkte *Les Georgiques* (1769) en om het leerdicht in vier zangen *Les Jardins, ou l'art d'embellir les paysages* (1782); hij werd hier naderhand vertaald door Bilderdijk (*Het Buitenleven*, naar *L'Homme des champs*, beide van 1800) en J. Immerzeel Jr.

*

[61] *eigen voortbrengselen verdedigd; maar al hadden zij het niet gedaan, dan*
 [62] *nog zou men nooit kunnen zeggen, dat het niet te doen was. De Genie*
 [63] *heeft geen grenspaal. En gewis 'er is geen onderwerp zo afgetrokken,*⁶³
 [64] *dat een waar Dichter niet zou kunnen verzinnelijken, en deszelfs leerin-*⁶⁴
 [65] *gen onder beeldtenissen en in schilderijen vertoonen. Een van Frankrijks*⁶⁵
 [66] *bevalligste Dichters koos tot een onderwerp van zijn Leerdicht de weder-*
 [67] *legging van het afgetrokken stelsel van Spinoza. Hij gevoelde al de*
 [68] *zwargheid, die er aan vast was, om dorre natuur- en bovennatuur-*
 [69] *kundige Leerbegrippen, die volstrekt tot zijn plan behoorden, door*
 [70] *belangrijke beeldtenissen en bloemen op te sieren. Maar zijn moed*
 [71] *overwon dezelve, en mogelijk zijn 'er thans weinig meer dichterlijke*
 [72] *brokken in de Fransche Poëzij te vinden, dan juist deeze zelfde voor-*
 [73] *stelling van het stelsel van Spinoza. Zo waar is het, dat wij ligt kunnen*
 [74] *zeggen: dat is tot hier toe niet gedaan; maar bezwaarlijk: dat zal*
 [75] *nimmer gedaan worden.*

[76] *Dan 'er is nog iets, dat hier den halven Wijsgeer verraadt. Men*
 [77] *heeft gehoord of gelezen, dat de zinlijkheid het wezen van de Poëzij*⁷⁷
 [78] *uitmaakt. Nu stelt men zich die zinlijkheid enkel onder de gedaante*
 [79] *van beelden voor. De oude Dichters van elke Natie zijn en blijven*
 [80] *dan eeuwig, naar hun beperkt begrip (ten minsten zo ze overeenkomstig*

*

62 B: dat het niet te doen ware.

63 *afgetrokken*: abstract.

64 *verzinnelijken*: plastisch voorstellen; cf. r. 77: *zinlijkheid* en de daar gegeven toelichting.

65 Feith toont zich hier adept van het Horatiaanse 'ut pictura poesis'. *Een van Frankrijks bevalligste Dichters*: hoogstwaarschijnlijk doelt Feith hier op kardinaal François-Joachim de Pierres de Bernis (1715-1794), vriend van Voltaire en juist als deze bestrijder van de jezuïeten. In 1737 begon hij aan een groots opgezet leerdicht *La Religion vengée*, waarvan de vijfde zang uit 1739 geheel gewijd is aan de explicatie en bestrijding van Spinoza's leer. Weliswaar werd het totale werk pas in 1795 gepubliceerd, maar Bernis koos zelf zijn weerlegging van Spinoza als specimen van zijn kunnen, toen hij (anoniem) in 1767 te Londen zijn *Oeuvres Completes* uitgaf. In een voorafgaand *Discours sur la poésie* citeerde hij de vijfde zang van zijn leerdicht (cf. Paul Vernière, *Spinoza et la pensée française avant la révolution*, T. II, Paris 1954, p. 430-435).

77 *zinlijkheid*: Van Alphen schrijft in zijn *Theorie der schoone Kunsten en Wetenschappen* I, Utrecht 1778, p. 4: 'Ik weet geen beter woord dan dit [zin(ne)lijk] voor het hoogduitsche *sinnlich*, schoon ik wel weet, dat men in onze taal hetzelfde in dien zin niet doorgaands gebruikt. *Zintuiglijk* kan men niet zeggen, daar dit woord alleen betrekkelijk is tot de uitwendige gewaarwording; en daar men onder het woord *zinnelijk* niet alleen de uitwendige, maar ook de inwendige gewaarwording verstaat'.

*

- [81] *hunne eigendunkelijke bepaalingen verkiezen te redeneeren) de eenige*
 [82] *waare Dichters. Naar hun gedrongen en in de daad uit onkunde⁽¹⁾*
 [83] *spruitend stelsel valt alles, wat niet Ossiaansch of Oostersch is, weg, en⁸³*
 [84] *de goede Homerus zelf kan niet alle zijne versen behouden, want in*
 [85] *sommige van dezelve heeft hij reeds geen enkele beelden meer.*

- [86] *Hoe armzalig is dit besluit! Hoe weinig toont men de waare en*
 [87] *zo oneindig veel verscheidenheid toelaatende natuur dier zinnelijkheid,*
 [88] *die het wezen der Dichtkunst uitmaakt, te kennen! Onze Poëzij heeft,*
 [89] *bij al haar gebrek, zeker dit boven die van onze Voorouderen vooruit,*
 [90] *dat wij meer gezonde wijsgeerige denkbeelden in dezelve gebragt hebben,*
 [91] *en men ze niet meer zo algemeen een mand vol veeren kan noemen;*
 [92] *maar indien men niets dan beelden voor zinlijkheid in dezelve verklaard*
 [93] *wil hebben, dan zijn wij waarlijk nog ver ten achter, en dit mogt heen-⁹³*
 [94] *gaan, maar dan zullen wij eeuwig ten achter moeten blijven, wijl onze*
 [95] *taal zelve dat beeldspraakige nimmer weer aan zal nemen, dat zij in*
 [96] *haaren oorsprong bezat, en alle taalen bij eerstopkomende en nog onbe-*
 [97] *schaafde Volkeren bezeten hebben. Neen, die korte ineengedrongenheid*
 [98] *van groote opeengestapelde denkbeelden, door een juistgekozen maat en*
 [99] *zin- kracht- en harmonij- bevorderend rijm ondersteund, die bij voor-*

*

93 B: na *achter* een puntkomma

98 B, C, D: 'maat- en zin- kracht- en harmonij-bevorderend rijm'. Deze lezing, die vanzelf een belangrijk betekenisverschil met A inhoudt, lijkt minder juist in verband met r. 103.

- (1) *Men vergeve het mij, maar ik geloof zeker, dat men veilig zeggen kan, dat, niet onze halve Wijsgeeren slechts, maar zelfs de waare Wijsgeer altijd voor een groot gedeelte als een onkundige over de Dichtkunst oordeelt, wanneer hij dezelve of nimmer in persoon geoeffend, of ten minsten alle de verschillende uitwerkselen van dezelve op het gevoel (afgetrokken van alle redeneeringen) niet menigmaal ondervonden heeft. In de Dichtkunst moet het gevoel voorgaan en dan het raisonnement volgen. Omgekeerd zal men hier den bal misslaan, en gewoonlyk altyd in zijne beperkingen en uitspraaken door het algemeen gevoel der menschen wedersproken worden.*

- 83 *Ossiaansch*: als zovele van zijn tijdgenoten bewonderde Feith de poëzie van de gefingeerde Ossian, in de overtuiging dat deze uit een ver verleden stamde (cf. Q.W.J. Daas, *De gezangen van Ossian in Nederland*, Nijmegen 1961); *Oostersch*: nadat in de 18^e eeuw de oriëntalistiek door geleerden als Robert Lowth en Albert Schultens tot grote bloei was gebracht (cf. J. Nat, *De studie v.d. Oostersche talen in Nederland in de 18^e en de 19^e eeuw*, Purmerend 1929), ging men sedert ca. 1780 de 'Oostersche', d.w.z. vooral de bijbelse geschriften om hun primitieve schoonheid boven de Grieks-Romeinse klassieken stellen (cf. G. Brom, *Bijbel en Romantiek*, in *Vijf Studies*, Zwolle 1957, p. 71-125).

- 93 *dit mogt heengaan*: dit is nog tot daaraan toe.

*

- [100] *beeld de versen van een' Voltaire op veele plaatsen zo keurlijk ken*¹⁰⁰
 [101] *schetsen, behoort mede tot die zinnelijkheid, die het wezen van de*
 [102] *Poëzij uitmaakt. Het zelfde in proze gezegd zou dor en stijf daarstaan,*
 [103] *maar de maat en het rijm geven 'er eene zinlijkheid aan, die oogenbliklijk*
 [104] *het hart inneemt en het gevoel treft. Men neme tot een voorbeeld de*
 [105] *meeste karakters uit de Henriade of de volgende beschrijving van onze*¹⁰⁵
 [106] *zedes uit den Kardinaal de Bernis, die juist voor mij ligt. 'Wat zouden*
 [107] *onze Voorouders uit den Riddertijd, zegt hij, verwonderd staan.*

- De voir tant de flatteurs commodes
 Encenser nos folles erreurs,
 110 Et sur l'inconstance des modes
 Régler les principes des mœurs
 Aux traits de la plaisanterie
 De voir le Zèle assujetti,
 L'Amour sacré de la Patrie
 115 En paradoxe converti;
 La Religion en problème,
 Le Sophisme en raisonnement,
 L'affreux Pijrrhonisme en sijstème,
 Et la Débauche en sentiment.⁽²⁾*

- [120] *Dit is Poëzij. Zo kort, zo krachtig kan zich geen proze immer*
 [121] *uitdrukken, zonder onverdraaglijk te worden; de zinlijkheid neemt*
 [122] *deeze onverdraaglijkheid weg; alles wordt vloeiend en los. In de*
 [123] *opgegeven versen zit deeze zinlijkheid in de maat en nog meer in het*
 [124] *rijm, en in den invloed die beiden op de denkbeelden hebben. Het is*
 [125] *hier de plaats niet om dit alles breeder te ontwikkelen. Mooglijk biedt*

*

- 103 B heeft consequent steeds *zinnelijk(heid)*
 100 *keurlijk*: keurig.
 105 de *Henriade*: Voltaire's befaamde epos van 1728, gewijd aan de verlichte vorst Hendrik IV van Frankrijk; in het Ndl. vertaald door Govert Klinkhamer (1744), Sybrand Feitama (1753) en A.L. Barbaz (1819); cf. H.J. Minderhoud, *La Henriade dans la littérature Hollandaise*, Paris 1927.
 (2) *Voijez ses Oeuv. 1 Tom. Epit. sur les Mœurs.*
 Citaat: het citaat bevindt zich in de *Oeuvres Completttes de M. Le C. de B^{xxx}*, T. I, A Londres 1767, p. 9-10 (vs. 13-24).

*

[126] *zig hier toe nog eens eene betere gelegenheid aan. Dit alleen moet ik 'er*
 [127] *echter nog bijvoegen, dat het juist deeze soort van zinnelijkheid is, welke*
 [128] *aan Versen dat aantrekkelijke geeft, dat hen zo algemeen en zo gaarn*
 [129] *gelezen en zo geheel gemakkelijk onthouden doet worden. De stem van*
 [130] *deezem of geenen enkelen Kunstrechtter komt hier niet in aanmerking,*
 [131] *maar men zie welke gedichten in een land volksgedichten worden, ik*
 [132] *meen welke algemeen gelezen worden en van zelve in 't geheugen*
 [133] *blijven, en men zal altijd bevinden, dat, welke gebreken dezen Versen*
 [134] *dan buiten dat ook bezitten, de zinnelijkheid, daar wij van spreken,*
 [135] *hun gewis niet mist.*

[136] *Nu nog een woord over onze Alexandrijnsche versen. Ik heb ge-*
 [137] *tracht, zo veel in mij was, de vijf verscheidenheden van rust, daar ze*
 [138] *vatbaar voor zijn, zo wel als de ontelbaare verscheidenheden van maat*
 [139] *en toon, die ze toelaaten, daar het voegde, naauwkeurig waartenemen,¹³⁹*
 [140] *en ik zou hier zelfs niet van gesproken hebben, indien ik niet zag, dat*
 [141] *men bij ons, nog algemeener dan men geloof, de zoetvloeiendheid van*
 [142] *'t vers beoordeelt naar maate de rust meer in 't midden van 't zelve*
 [143] *gevonden wordt. 't Is 'er inmiddels zo ver van daan, dat dit de zoet-*
 [144] *vloeiendheid zou vermeerderen, dat het integendeel dezelve breekt en*
 [145] *niets dan eene loutere eentoonigheid veroorzaakt; ten minsten, wanneer*
 [146] *men door zoetvloeiendheid verstaat, zo als er toch in de daad door*
 [147] *verstaan moet worden, zal ze eene deugd en geen gebrek zijn, dat de*
 [148] *versen naar de gedachten en beelden, die 'er in voorgedraagen worden,*
 [149] *vloeien, en niet immer als het eigen beekje vlieten of de Dichter een*
 [150] *moordtooneel, dan of hij een liefdegevalletje bezingt. De verscheiden-*
 [151] *heden van rust, daar ik van sprak, zijn alle welluidend; de groote*
 [152] *kunst is maar om ze aan te brengen, waar ze behooren, en dan de versen*

*

132 B: na *meen* een komma

139 B: komma na *toon* vervalt

139 B: 'waar te nemen; en ik zou hier zelf niet van gesproken'

148 B: die er voorgedragen

149 B: na *vlieten* een komma

139 *toon*: duidt in de 18^e-eeuwse prosodie het accent aan (cf. Fr. Kossmann, *Nederlands versrythme*, 's-Gravenhage 1922, p. 126).
waartenemen: toe te passen.

*

[153] *zo te lezen, als ze gelezen moeten worden. In dit laatste geval zal elk*
[154] *toehoorder, die ook met de Alexandrijnsche versen van Buitenlanderen*
[155] *bekend is, door het vermaak, dat zijne zinnen genieten zullen, overtuigd*
[156] *worden, dat onze Alexandrijnsche versen een oneindig voorrecht boven*
[157] *de hunnen hebben, en in de daad de minstééntonigen van alle versen*
[158] *zijn.*

*

153 B: komma na *lezen* vervalt

Eerste zang.

Vignet: Zwaard, kroon, geldbuidel en (lof)trompetten - alle symbolen van aardse glorie - hangen ten teken van hun vergankelijkheid aan een spinnewebdraad; cf. voor dit laatste motief G. Ferguson, *Signs and symbols in christian art*², New York 1955, p. 26.

Het graf.

Eerste zang.

Zo is de stille rust voor eeuwig de Aarde ontvlooden?
 Zo woont zij nergens meer dan in 't verblijf der dooden?
 O matte Pelgrim! zink, zink vrolijk dan ter rust,³
 Gij doolde reeds te lang aan deze levenskust.

3 *zink, zink*: woordrepetitie (epanalepsis); behoort tot de karakteristieke stijlmiddelen van Feith; zie *Diss.*, hfdst. IV, p. 146-147.

- 5 Rampzalige Aarde, die een Eden kondt verstrekken,⁵
 Maar die door stroomen bloeds uw velden ziet bevleken!
 Rampzalige Aarde, wie uw Schepper mild beschonk,
 Maar wie het Menschdom aan 't verwoestend Misdrijf klonk!
 Nog daalt de Lente van 't gebergte met uw stroomen;
- 10 Nog ruischt Natuur in ieder koeltje door uw boomen;
 Nog spiegelt zich de Maan in de onbewoogen vliet;⁹⁻¹¹
 Maar rust, rampzalige Aard'! woont op uw vlakke niet!
- O eenzaam Kerkhof, daar mijn dierbre Vaadren wonen,
 Gij kunt mij in 't verschiet de blijde ruste toonen;
- 15 Ik dool langs uwen grond in deezen stillen nacht,
 En staar de wijkplaats aan, die mijn gebeente eens wacht.
 Hier onder deezen Eik, hier zal ik rust genieten,
 Hier zal geen zucht mijn borst, geen traan mijn oog ontschieten;
 Hier drijven de Eeuwen met haar schande en leed voorbij,
- 20 En 't zwart Geschiedverhaal bestaat niet meer voor mij.²⁰
 De wraakzucht aast 'er niet op heilloosheid en smarte;²¹
 Geen trouwloos Boezemvriend wet hier een dolk voor 't harte;
 De Hoogmoed zwijgt 'er, en de driften zwijgen meê,
 En in dat Vaderland woont ongestoorde vreê.
- 25 De Nachtstar, die mijn oog door traanen vaak aanschouwde,²⁵
 De Wagen, wien ik vaak mijn lijdend hart vertrouwde,²⁶

5 *verstrekken*: dienen tot.

9-11 kenmerkend voor *Het Graf* is het veelvuldig gebruik van de, meest drieledige, anafoor, waarbij achtereenvolgende versregels gelijk inzetten; we hebben hier te doen met invloed van Cats op Feiths stijl; zie *Diss.*, hfdst. IV, p. 146-147.

20 *Geschiedverhaal*: geschiedverhaal (germanisme).

21 *aast*: loert; *heilloosheid*: ongeluk, ellende.

25 *Nachtstar*: (elders ook *avondstar*) de planeet Venus bij haar verschijnen na zonsondergang aan de westelijke hemel; met de Wagen de geliefdste ster van de sentimentelen; ook genoemd in II 144.

26 *De Wagen*: de Grote Beer, Werthers dierbaarste sterrenbeeld (zie Goethe, *Die Leiden des jungen Werther*, slotbrief); in *Ferdinand en Constantia II*, p. 38 verklaart Feith: 'dit gestarnte moet iets aantrekkelijks voor een gevoelig hart bezitten', waarbij hij verwijst naar Job 9:9 en 38:31-35. Feith zegt t.a.p. ook, *waarom* de sentimentelen zo door deze sterrenbeelden getroffen werden: Herders interpretatie van de tweede Job-passage blijkt voedsel te hebben gegeven aan de gevoelige verbeelding van zijn tijd. Zo zag men in de nachtzwerfster een moeder die haar verloren kinderen zocht.

*

- De Maan, die menigwerf mijn doornig pad bescheen,²⁷
 Die alle blikken dan op mijn' gerusten steen!
 O stille Dooden, die den Lijder hier omringen,
 30 Ook gij hebt leed gekend, ook gij waart stervelingen!
 Hoe meenig sluimert hier in 's aardrijks koelen schoot,
 Wien, ach, een leven lang! de rust als mij ontvlood,
 Die door een knaagend heir van zorgen voortgedreeven,
 Zijn aanzijn vond beperkt tot een rampzalig leven!³⁴
 35 En nu - hij ziet, hij hoort, hij denkt, hij voelt niet meer.
 Zijn hoofd zonk zachtkens op de koele peuluw neêr,³⁶
 En smaakt nu in den kring van zijne voorgeslachten
 Een rust, waarna mijn ziel nog rusteloos blijft smachten!

- Hoe zucht mijn hart, wanneer de dag in 't Oosten rijst,
 40 En mij mijn' ouden loop en nieuwe ellende wijst!
 Hoe juicht het, als de Zon de vochtige avondkimmen
 Van haaren laatsten straal voor mijn gezicht doet glimmen,
 En ik op nieuw een' dag, een' eindeloozen dag,
 Bij de afgezwogde taak mijns levens tellen mag!⁴⁴
 45 Hoe onbelemmerd vloeit het bloed dan door mijne aadren,
 Als ik met elken nacht den grooten nacht zie naadren,
 Dien nacht, mijn uitzicht in een vreugdeloos Heelal,
 Waarop geen bange dag van zorgen volgen zal!

- Heb dank, geliefde Nacht! heb dank voor uwen zegen;⁴⁹
 50 Mijn beste troost was in uw schaduwen gelegen.

*

- 36 B: peluw
 27 *De Maan*: de maancultus vormt een bekend verschijnsel in de preromantiek; we treffen haar b.v. aan in de aanhef van Young's derde *Nacht* en in het slotfragment van Feiths *Julia* (cf. W.J.M.A. Asselbergs, *De 'zuster van de zon'*, *NTG*. 53 (1960), p. 295-303; S. Bettex, *Der Mond in Dichtung und Volksglauben*, Zürich 1947).
 34 *aanzijn*: eigenlijk: het tegenwoordig zijn; vandaar: bestaan.
 36 *peuluw*: peluw, hoofdkussen.
 44 *taak*: hier in de oudere bet.: voorgeschreven hoeveelheid.
 49 Cf. voor de waardering van het nocturne in de 18^e eeuw Erika Landsberg, *Das Nachtmotiv in den Philosophischen Lehrgedichten von Haller bis Herder*, Köln 1935 en Ilse Klette, *Die Nacht in den Dichtungen der Romantik*, diss. (Masch.) Greifswald 1924.

*

Hoe dikwerf, trouwe Nacht! hebt gij dit hart gelaafd,
 Als gij het stilte en rust op veld en kerkhof gaart,
 Waar mij, in eenzaamheid en diep gepeins verlooren,
 Niets dan een Dorpklok in het ver verschiet kwam stooren!

- 55 Hoe vreedzaam dwaalde ik dan de koele graven rond,
 En zag hoe overal de grens van 't lijden stond;
 Hoe vrolijk zeeg ik neêr, verzonken in gedachten,
 Om moedig 't eigen heil na d' eigen strijd te wachten;
 En 't zij mijn rustplaats was op een' bemosten steen,
- 60 Of op een heuveltop van bekkeneel en been,⁶⁰
 Mijn hart, met stille rust als met een daauw omgooten,
 Werd altijd meer gestemd voor hooger Lotgenooten,⁶²
 Ik zag, ik zag hen reeds aan de overzij van 't graf,
 En juichte 't lijden aan, dat hun die grootheid gaf.⁶⁴
- 65 O Gij, wier zachte borst nog jeugd en welvaart streelen,
 Die in de lentevreugd van uw bestaan moogt deelen,
 O Waant niet, dat mijn hart, onvatbaar voor 't genot,
 Zich zelve rampen schepp', ook bij het zaligst lot.
 Helaas! dit eigen hart kon eens volop genieten;
- 70 Eens deed de vreugd alleen dit oog van traanen vlieten;
 'k Heb eens het heil der Aarde in al zijn prijs gekend;
 Mijn jeugd was één genot, en 't uitzicht zonder end.
 Ik schiep met al het vuur, daar ooit de jeugd van blaakte,
 Een waereld, die mijn ziel tot in de grasspriet raakte -⁷⁴
- 75 Gelukkig oogenblik, als alles lagcht en vleit,
 Deeze Aarde hemel is, één tijdstip eeuwigheid,

*

- 62 B: eindigt met puntkomma
 66 B: mogt (drukfout); C en D hebben: moogt
 60 *bekkeeneel*: hersenpan.
 62 *hooger Lotgenooten*: versta: zij die reeds ten hemel opgenomen zijn.
 64 *juichte aan*: juichte toe.
 74 versta: een wereld, waarin zelfs de grashalm mijn ziel vreugde schonk. De 'rokende' grashalm en de worm zijn Feiths geliefde symbolen van uiterste nietigheid.

- En 't volgestroomde hart, dat zorgen kent nog vreezen,
 Niet vat hoe deeze Kloot een traanendal zou wezen!⁷⁸
 Ach, in dien tovertijd blinkt alles om ons heên;
- 80 Wij wenschen, en 't genot ruischt, stroomt voor onze treên.
 Gewiekte Zaligheid! kortstondige vermaaken!⁸¹
 Mijn God! ik droomde meê..... Ontzachgelijk ontwaaken!
 Nog rijt door mijn gebeente een naamenlooze schrik
 Op 't bloot herdenken van dat vreeslijk oogenblik.⁸⁴
- 85 Ik zocht mijn Paradijs, ik zocht - maar 't was verdweenen!
 Een vaale doodsche Hei lag zwijgend om mij heenen,⁸⁶
 Hier dreigde een donkre rots mijn hoofd met haar gewigt,
 Daar gaapte een afgrond voor mijn halfverblind gezicht.
 Ontroerd, bedwelmd, vervaard, zag ik in 't rond de kimmen,
- 90 Maar 'k zag geen wolkjen van een' enklen lichtstraal glimmen;
 Nog dronken van genot, loeide ik in 't lang verschiet.....⁹¹
 Helaas! mijn jeugd was heen, mijn wellust keerde niet!⁹²
 Daar zuchtte en jammerde ik, van smart in 't stof gezeegen,
 Een aanzijn van ellende, een heilloos leven tegen.⁹⁴
- 95 Beminnelijke Jeugd! ik was, wat gij thans zijt;
 Haast wordt gij wat ik ben; uw jeugd vliegt met den tijd!⁹⁵⁻⁹⁶
 Smaak, smaak haar zaligheid en smaak haar als een zegen,
 Maar denk niet, dat uw heil op aarde ooit zij gelegen.
 God zaaide 't schoonst gebloemt voor de onschuldvolle Jeugd,
- 100 Maar bond het waar genot aan ongeveinsde deugd.
 Deeze adelt elken wensch, en leert ons tot ons sterven
 Altijd voor hooger heil een minder heil te derven.
 Zo legt het vrolijk wicht allengs het speelgoed af,
 Dat hem in vroeger tijd de teêrste Moeder gaf;

78 *Kloot*: aardbol.

81 *Gewiekte*: (letterlijk) van vleugels voorzien; zo: vluchtig.

84 *bloot*: louter.

86 vv. De preromanticus ziet gewoonlijk zijn eigen stemming weerspiegeld in het omringend landschap; cf. voor deze 'sympathetische' natuurbeleving J.C. Brandt Corstius, *Idylle en realiteit*, Amsterdam 1955, p. 63 (met aantekening).

91 *loeide ik*: schreeuwde ik het uit.

92 *wellust*: cf. aantekening bij vs. 41 van het opdrachtvers.

94 *heilloos*: ellendig.

95-96 Dezelfde topas in Huygens' *Voorhout*, vs. 707-708; zie R. Vos in *NTg*. 55 (1962), p. 276.

*

- 105 Zo zullen wij met vreugd ons aan 't gemis gewennen,
 Wanneer wij telkens meer een hooger uitzicht kennen.¹⁰⁶
 De Reden leert het ons, en wie zijn' adel voelt,
 In wiens verheven hart een vonk der Godheid woelt,
 Zal, waar hij al 't gebloemt der jeugd op 't schoonst ziet prijken,
- 110 Zijn zegel juichend aan haar zalige uitspraak strijken:¹¹⁰
 'Een vreugd, die ons ontvlugt te midden van 't genot,
 En streelend voorbereidt tot een ondraaglijk lot,
 Die eeuwig ons begeeft, eer wij haar afzijn vreezen,¹¹³
 Kan voor den eedlen Mensch het waar geluk niet wezen!'
- 115 Ik vond, ik vond in 't eind de blijde zielrust weêr;¹¹⁵
 Maar ach! hoe diep sloeg eerst de ramp mijn uitzicht neêr!¹¹⁶
 Mijn beste tijd vloog heen in traanen en ellende,
 Eer ik het waar geluk en mijne dwaling kende,
 Eer mij een lange druk van mijnen waan genas,
- 120 Dat hier een hemel en geen nietige aarde was,
 Eene aarde, die geen heil, bij al haar' glans, kan geven
 Dan 't uitzicht voor de Deugd op een toekomstig leven.
 Mijn Roosje was een Roos; zij bloeide en dorde heên.¹²³
 Zij schonk een waar genot, maar ach! haar duur was klein!
- 125 Wie haar als Roos genoot, zag treurig haar verkwijnen,
 Maar voelde met haar' bloei zijn aanzijn niet verdwijnen.
 Mij slechts, mij werd ze een straf, een zwarte jammerbron;
 Ik wachtte van mijn roos, wat zij niet geven kon.

- * 113 B: komma na *begeeft* vervalt
- 106 *een hooger uitzicht*: de gedachte die hierachter schuilt is deze dat wij, door het dierlijke in ons zoveel mogelijk te onderdrukken, allens de engelenstaat meer nabij zullen komen, waardoor ook het hemels geluk binnen ons bereik valt.
- 110 *Zijn zegel strijken*: zijn zegel hechten, d.i.: bevestigen.
- 113 *afzijn*: afwezigheid.
- 115 *zielrust*: ook I 156, 379; II 162, 434; III 336; compareert vrijwel niet in onze 18^e-eeuwse geschriften en dient als vertalende ontleening uit het Duits te worden beschouwd (zie *Inleiding*, p. 26, waar ook over de gebruikswaarde gesproken wordt).
- 116 *uitzicht*: eveneens typisch Feithianisme (cf. *Inleiding*, p. 19); komt ook voor bij Duitse piëtisten als Lavater, b.v. in diens *Aussichten in die Ewigkeit*.
- 123 vv. De roos verschijnt bij Feith herhaaldelijk als zinnebeeld van de vergankelijkheid, b.v. in II 187, IV 327.
 Cf. voor dit motief B. Seward, *The symbolic rose*, New York 1960.

*

- Natuur had haar al 't schoon der schoonste bloem gegeven,
 130 Maar in haar rijkst sieraad verganglijkheid geweeven.
 Dus had ze al wat het oog, al wat de zinnen vleit,
 Maar ik, ik leende een bloem, een Roosjen, eeuwigheid¹³²
 Daar slonk mijn hoop in 't stof. - Vergeefs poogde ik te waaken,
 Vergeefs kon middagstraal, noch worm haar' wortel raaken,
 135 Vergeefs kwam de avond met zijn daauw haar knopjes voên;
 Zij kwijnde, dorde, en viel als alle roozen doen.
 Ik zonk mistroostig op haar dorre blaadjes neder,
 Maar koos nog duizendwerf een' nieuwen Afgod weder,
 Eer mijn vervoering voor een hersenschim verdween,
 140 Eer mij de wijsheid met haar zuiver licht bescheen.
 God lof! zij leerde mij, na zulk een angstig zwoegen,
 Den prijs, den waaren prijs, van 't ondermaansch genoegen,¹⁴²
 Den glans dier waterbel, die nimmer schooner blinkt,
 Dan op het oogenblik waarin zij eeuwig zinkt.
 145 En nu, zou nu mijn ziel haar schittring niet verachten?
 Zou zij op nieuw haar heil van 't nietig stof verwachten?

- Ach! zo het waar geluk op aarde ooit had gewoond,
 't Moest in dien leeftijd zijn, die 't hart nog tot zich troont,¹⁴⁸
 Toen de onschuld, onbesmet, verwijderd van de steden,
 150 Zich veilig vond op 't Veld bij herderlijke zeeden;
 Toen 't onverbasterd hart Natuur alleen bezat,
 En bij haar rijk genot maar luttel nooden had.
 Hoe vol was toen de bron van 't zalig vergenoegen!
 Geen eerzucht deed de borst naar valsche grootheid zwoegen;

* 132 B: eindigt met een punt
 135 B: eindigt met dubbele punt

132 *leende*: schreef toe.

142 *ondermaansch*: eigenlijk: beneden de, als een gewelf gedachte, maansfeer; omdat al het sublunarische als vergankelijk werd beschouwd, kreeg ondermaans de betekenis: tijdelijk, sterfelijk.

148 *leeftijd*: tijdperk; Feith doelt hier op de legendarische gulden eeuw; cf. voor dit motief Mia I. Gerhardt, *Het droombeeld van de gouden eeuw*, Utrecht z.j. (= 1956).

*

- 155 Het goud was onbekend: een enkle kudde vee
 Bragt rijkdom, stil geluk, en waare zielrust meê.
 De vastgespierde jeugd beploegde de akkergronden;¹⁵⁷
 Gezondheid, vrolijkheid was aan die taak verbonden.
 Het ligtbereide maal stond kunsteloos gereed,¹⁵⁹
- 160 Maar honger, huislijk heil, gaf waarde aan elken beet.
 Hoe koel was toen de schaaûw der hooggetopte boomen!
 Hoe vreedzaam sloeg het hart bij 't zacht geruisch der stroomen!
 Hoe zorgloos streek de slaap toen op de Veldhut neêr!
 Hoe moedig zag het oog den nuchtren morgen weêr!
- 165 De Liefde woonde daar als in een ander Eden,
 Onschuldig, kinderlijk, en met zich zelv' te vreden.
 Hier drenkte een jeugdig paar het vee aan de eigen bron;
 Ginds was hun 't eigen woud een schuilplaats voor de zon;
 En 't zij de heldre maan hen door het veld geleidde,
- 170 Of hen de donkre nacht in de eigen tent verbeidde,
 De nacht zag als de dag hun deugd en zalig lot;
 De zinnen zweegen bij dit hoogere genot,
 Geen enkel wenschje kwam de laagre drift ontschieten,
 Het hart was rein en vol, en kon niet meer genieten.
- 175 't Genot bleef altijd nieuw, de walging onbekend;
 Een kusch was de eed en 't loon van trouwe zonder end;
 Die eed, zo vaak herhaald, bleef eeuwig onverbroken,
 De mond sprak altijd, wat het hart reeds had gesproken.
 O wellust der Natuur! o Liefde op 't vrije Veld!
- 180 Aartsvaderlijke tijd! waar zijt gij heen gesneld?
 Ach! moest het tafereel van uw gelukkig leven
 Hier op dit Kerkhof voor mijn smachtende oogen zweeven,
 Hier op dit Kerkhof, waar op ieder grafzerk staat,
 Hoe fel Natuur zich wreekt op elk, die haar verlaat!

* 177 B: eindigt met dubbele punt

157 *vastgespierde*: stevige.

159 *kunsteloos*: eenvoudig, sober.

*

- 185 Rampzalig vergelijk! - Een Eeuwkring zag u bloeien,¹⁸⁵
 Een Eeuw zag uw geluk met uwe grootheid groeien;
 Geen valsche wellust heeft uw lange jeugd vermoord,
 Zij reikte aan d' ouderdom, en bragt nog vruchten voort.
 Die ouderdom was zacht, en vrij van ziekte en zorgen;
- 190 Een lieflijke avondstond na eenen schoonen morgen;
 Hij voerde u, vol genot, tot aan den stillen nacht,
 Omringd, gezegend van een talrijk Nageslacht.
 Daar kwam de traage Dood uw sponde eerbiedig naadren;
 Gij zaagt met vreugd den wenk van uw geliefde Vaadren,
- 195 Spraakt op uw knielend Kroost voor 't laatst Gods zegen neêr,
 En gaaft gerust uw ziel aan uwen Schepper weêr.
 En wij, wij die na u een schooner daglicht zagen,¹⁹⁷
 Die roem op hooger licht, op eedler kennis draagen,
 En wij, hoe smelt mijn ziel van treurigheid en smart! -
- 200 Rampzalig vergelijk! hoe foltert gij mijn hart!
 ô Dooden! mogt uw stem door aarde en grafzerk booren!
 ô Mogt het Nageslacht die droeve klaagstem hooren!
 Gij, Kindren onzer Eeuw! hier door den dood geveld,
 Waar schuilt hij in uw heir, die tachtig jaaren telt?²⁰⁴
- 205 Helaas! wat vond uw hart? wat was uw nietig leven?
 Een draad, van dwaasheid, smart, berouw aan een geweeven;
 Een ijdel gochelspel; vermaaken zonder vreugd,²⁰⁷
 Beweging zonder doel, en grootheid zonder deugd.
 De wellust roofde uw jeugd, de zorg uw rijpe jaaren;²⁰⁹
- 210 Een heir van kwaalen toefde uw weinig grijze hairen,²¹⁰
 En toen een aanzijn, zo vol jamren, u verliet,
 Vond gij de zielrust op den rand der groeve niet!

* 187 B: eindigt met dubbele punt

- 185 *Eeuwkring*: eeuw.
 197 *een schooner daglicht*: versta: de Verlichting.
 204 *heir*: menigte; de bedoeling is: waar schuilt hij in uw midden?
 207 *ijdel gochelspel*: nutteloos schijnvertoon.
 209 *wellust*: ditmaal in de thans vigerende ongunstige betekenis!
 210 *toefde*: stond te wachten.

- Gevloekte Weelde! waar uw voet van de aard' verdreeven!²¹³
 Gij put de Volkren uit, en schijnt hun veel te geven.
- 215 Het Land, door u beheerscht, door uw gevlei bekoord,
 Brengt ras geen waar geluk, geen eedle ziel meer voort.
 De Menschheid zinkt daar in oorsprongelijke krachten;
 't Verzwakt geslacht maakt plaats voor zwakkere geslachten.
 De dappre Voorzaat kocht de Vrijheid voor zijn bloed,²¹⁹
- 220 De laffe Naneef schuip dat erfdeel met den voet.²²⁰
 Hij kent behoeften, die het voorgeslacht niet kende;
 Een eerlijke armoede is, en blijft hem staeg ellende,²²²
 De Throon, de Rijkdom, komt zijn nooden meer te staê,²²³
 Hij krimpt van nooden weg, en raast die beide na;²²⁴
- 225 Zij spellen meer genot en schitterender luister -²²⁵
 Dit spaart verdienste en deugd, en adelt in een' kluister.²²⁶
 De Grooten kruipen voor de vorstelijke hand,²²⁷
 Verraaden voor een ambt en Volk en Vaderland,
 Verheffen op hun beurt de laagste en domste zielen,
- 230 En zien nu, moê geknield, weêr andren voor hun knielen.
 Verdienste sluimert in haar diep vergeten lot,
 Of zucht in ballingschap, of sterft op 't moordschavot.²³²
 't Verstand wordt nutteloos met al de weetenschappen.
 Een enkle wenk doet op het eergestoelte stappen,
- 235 Een enkle wenk wint kunde en deugd en afkomst uit;²³⁵
 Die wenk is 't eenigst recht: men kent hem en besluit.
 Verstompt voor de eer en op verdienste fel gebeeten,
 Wordt mond en pen geboeid, verkracht een Eed 't Geweeten.²³⁷⁻²³⁸

213 Een telkens herhaalde klacht in 18^e-eeuwse spectators, gedichten en verhandelingen.

219 Feith doelt hier op de vrijheidsstrijd tegen Spanje, die leidde tot onze staatkundige onafhankelijkheid.

220 *Naneef*: nazaat; de enkelvoudsvorm duidt hier het hele nageslacht aan, cf. *WNT* s.v.

222 *staeg*: altijd, voortdurend.

223 *komt zijn nooden meer te staê*: beantwoordt meer aan zijn behoeften.

224 *die*: slaat terug op *Throon* en *Rijkdom*.

225 *spellen*: beloven.

226 *spaart*: spaart uit; *kluister*: cf. vs. 260.

227 Zinspeling op de hofkliek rond stadhouder Willem V.

232 *moordschavot*: schavot waarop een gerechtelijke moord wordt gepleegd; cf. voor dit soort Vondeliaanse samenstellingen in Feiths taalgebruik *Diss.* hfdst. IV, p. 131.

235 *wint uit*: maakt overbodig.

237-238 De grammatische constructie is hier onzuiver.

*

't Verderf holt strafloos voort en vindt geen tegenstand.

240 Al wat het oog aanschouwt, is Slaaf of Dwingeland.

Is dit, is dit een heil, waarna mijn ziel zou zwoegen?

o Eeuw, zo rijk in praal, zo arm in waar genoeg!

o Dorre waereld, voor een hart, dat teêr gevoelt,

En op het hooge wit van zijn bestemming doelt!²⁴⁴

245 De Deugd doolt in u om, en smacht bij al uw' luister;

Zij ziet in al uw' glans niets dan een aaklig duister.

Uw Gevels van Arduin bedekken bang verdriet,²⁴⁷

Het stil genoeg woont in uw' Palleizen niet.

Het schittert om u heen, maar een benaauwd geweeten

250 Waakt op uw dons, betreedt uw zachte vloertapeeten.²⁵⁰

Het purper, dat uw trots, zo duur verworven, schraagt,

Verbergt een angstig hart, waaraan de wroeging knaagt.

Uw Disch, hoe rijk verzorgd door twee paar Waerelddeelen,²⁵³

Kan met geen enklen beet uw harde nooddrift streelen.²⁵⁴

255 Uw Huuwlijksledikant is vorstlijk toebereid,

Maar op zijn sponde daauwt geen zoete eenstemmigheid.

De trotsche Staatsie-zaal moog spel en dans vereenen,

De doodsche Binnencel ziet haar Bewooners weenen.²⁵⁸

De Pracht groeit telkens aan: het hart zinkt staêg in prijs:

260 Bedwelming wordt behoefte, een kluister eerbewijs.

De Deugd verrijst; haar loont een doodelijke beker.

Het Misdrijf wordt verdrukt, en 't Misdrijf vindt een' Wreeker!

O zalig Hutje, daar de Beek om heenen vloeit,

Aan wiens bemosten wand de stille Veldroos bloeit;

* 245 B: eindigt met dubbele punt

250 B: eindigt met een komma

244 *wit*: doel; *zijn bestemming*: namelijk de eeuwige zaligheid.

247 *Arduin*: hardsteen, blauwgrijs van kleur; teken van duurzaamheid.

250 *vloertapeeten*: vloertapijten; ook de enkelvoudsvorm *tapeet* treedt bij Feith op.

253 *twee paar Waerelddeelen*: Feith telt Australië, dat, hoewel reeds in de 16e eeuw ontdekt, pas eind 18e eeuw (James Cook) belangstelling ging trekken, nog niet mee. De eerste Britse nederzetting, de strafkolonie Port Jackson, dateert eerst van 1788.

254 *nooddrift*: dringende behoefte.

258 *Binnencel*: privé-vertrek.

265 Wiens needrig rietendak een Olm verbergt voor de oogen,
De Wijze, die u kent, blijft op uw schaduw boogen!²⁶⁶

Dweep, dweep niet, eedle Ziel!' mijn deugd en mijn verstand²⁶⁷
'Behooren niet aan mij, maar aan mijn Vaderland.

Ligt zal mijn zwakke taal in 't eind' de harten raaken;

270 Ligt zal mijn voorbeeld hen gelukkig, deugdzaam maaken.' -
Helaas! die zoete hoop heeft duizenden misleid.

Hunne eeuw heeft hen gestraft voor hun rechtschapenheid,

Of, door geduurig hen met nieuwen glans te streelen,

Hen aan hun deugd ontrukkt, en in 't verderf doen deelen.

275 Het zwart Geschiedverhaal van ieder volk der aard'

Houdt de uitkomst, die u toeft, op ieder blad bewaard.²⁷⁶

Hoe! waant gij dat de storm u minder aan zal loeien?

Dat, u ter gunst, de stroom naar uwen wensch zal vloeien?

O dwaas! de snoodaart slechts, die van de deugd staêg spreekt,

280 Maar haar inwendig vloekt en naar het harte steekt;

Die met een fiks vernuft, dat naar den tijd kan rijzen,²⁸¹

Waar tijtlen, aanzien, zijn, de deugd ligt kan bewijzen,

En voor een kleene gunst de laatste wroeging dooft

In 't hart, nu van zijn' prijs, zijn' laatsten prijs beroofd!

285 Zie daar den Held, voor wien de tegenheden zwichten;²⁸⁵

Zie daar den Leeraar, die zijne Eeuw gerust kan stichten!

Maar gij, wacht ge uit uw doel iets anders dan verdriet,

Dan kent ge uw' Tijdgenoot en zijn verbastring niet.

Het licht, dat gij verspreidt, moet hem in 't stof verneêren;

290 Hoe! zou zijn volle magt dat haatlijk licht niet weeren?

Het laat hem de enkle keus, om deugdzaam zonder schijn,

Of een verachtlijk mensch, ook op een' troon, te zijn.

Ontwijk, ontvlieg hun wrok! 't Zijn tijgers om u heenen,

Die, hoe gescheiden, zich tot uw verderf vereenen.

266 *boogen*: zijn vertrouwen stellen in.

267 *Dweep, dweep niet, eedle Ziel!*: de refutatio of (zelf)weerlegging is een van de klassieke kunstgrepen der retorica.

276 *toeft*: te wachten staat.

281 *fiks*: behendig.

285 *de tegenheden*: de tegenspoed, de rampen; ook III 342, IV 349.

295 Wat baat het, dat gij zacht, bescheiden, baatloos zijt?²⁹⁵
 Uw deugd wordt hun een hoon, uw voorbeeld zelfverwijt;
 Uw onverschrokken moed heeft al hun hoop bedroogen,
 En zelfs uw wijsheid is een misdaad in hunne oogen.

ARISTUS, dierbre vriend! wat loon was u bereid²⁹⁹
 300 Voor uw verheven deugd, voor uw menschlievendheid?
 Spreek uit de stille hut, die gij u hebt gekoozen;
 Ligt doet uw enkle stem onze eeuw van schaamte bloozen!
 Gij zaagt een' lotgenoot in elken sterveling,
 En droomde een' eedlen droom van hun verbetering.

305 Vergeefs deed u uw echt al 't zoet der liefde smaaken,³⁰⁵
 Ge ontroofde u aan dat zoet om voor hun heil te waaken,
 Gij juichte in hunne deugd en in hun waar geluk,
 Gij schreide om hunnen val en deelde in hunnen druk;
 En nu - het heerlijk loon van uw verdienstlijk leven?

310 Het aantal vrienden, die in nood uw vrienden bleeven?
 Rechtschapen, edel mensch! uw taal werd niet verstaan,
 Uw doel miskend, uw hart gepijnigd of verraên,
 En de Eenigste, wier ziel met uwe ziel kon weenen,
 Die u verzoenen kon met alles om u heenen,

315 Zij week, zij week, en heel de schepping week met haar,³¹⁵
 Gij zaagt hoe bar deeze aard', hoe wreed het menschdom waar.
 De storm stak feller op, de donder brulde groover,
 Maar ach! uw troost was heên - en toen, wat bleef u over?
 Een dorre waereld, ongevoelig voor uw leed,³¹⁹

320 Die van het lijdend hart ijskoud te rugge treedt.

Beminlijke eenzaamheid! hoe voelt mijn ziel uw waarde!
 Gij zijt haar beste vreugd op deeze onzalige aarde.

295 *baatloos*: onbaatzuchtig.

299 *Aristus*: bedoeld is Jacobus Kantelaar die, als gevolg van zijn partijkiezen voor de Almelose pachters tegen gravin Sophie van Rechteren, in 1787 als predikant ontslagen werd.

305 verwijst naar Kantelaars eerste huwelijk met Johanna Du Sart in 1783.

315 Johanna Du Sart stierf in 1790, haar man met één kind achterlatend en 'zijne beste levensvreugde met zich in het graf voerend' (Siegenbeek).

319 Siegenbeek getuigt in zijn *Lijkrede* op Kantelaar, p. 283, dat de dood van diens vrouw 'zijne gevoelige ziel in het eerst geheel dreigde ter neder te slaan'.

- Al blinkt geen gloriezon hier op mijn loopbaan neêr,
 In u vond ik mij selv' en mijn bestemming weêr.
- 325 O stille dageraad! o lieflijke avondstonden!
 Ach! waarom was mijn hart niet eer aan u verbonden!
 Helaas! 'k heb al te lang in 't blinkend stof verkeerd;
 Dit hart, o Wijsheid, heeft uw lessen duur geleerd;
 Hoe dikwerf zag mijn oog, van liefde en trouw ontstooken,³²⁹
- 330 De dierste banden voor een kleen belang verbrooken!³³⁰
 Hoe dikwerf heeft mijn ziel haar zaligheid betreurd,
 En zich met hellesmart aan al heur heil ontscheurd!
 Genoeglijke uren, eens der vriendschap toegeheilgd,
 Ach! waarom heeft de trouw niet eeuwig u beveiligd!....
- 335 Wijk, wreed herdenken! wijk; verpest de kalmte niet,
 Die 'k op dit kerkhof in dees' stillen nacht geniet! -
 Ach! is de rust, ook hier, nog vaak voor mij verlooren,
 Komt dikwerf 't naberouw tot in uw schaduw booren,
 Helaas! mijn eerste jeugd, aan de ijdelheid gewijd,
- 340 Heeft al het leed gewrocht, dat thans mijn boezem lijdt.
 De langgehoorde drift wil nu niet eensklaps zwijgen,
 De neiging, nooit verdrukt, wil nu, verdrukt, nog stijgen;
 Vergeefs ben ik haar' dwang in de eenzaamheid ontvloôn,
 Hier op dit kerkhof zelfs hoor ik haar' tovertoon,
- 345 Hij houdt mijn zinnen, mijn verbeelding opgetoogen,
 En vaek staat op een graf de waereld voor mijne oogen!
 Ik roep met bang geweld de rede in 't eind te staê,³⁴⁷
 Maar ach, dit zwakke hart zucht dit bedrog nog na!
 Hoe moeilijk moet gij zijn, o Deugd! voor stervelingen,
- 350 Wien al de klippen van de waereldzee omringen,
 Wier oog, door 't dwaallicht van een valsch geluk verblind,
 Gestaêg een' hemel ziet, gestaeg een' afgrond vindt,
 Daar 't hart, dat op het veld die klippen is ontweeken,
 U nog met harden strijd al lijdend aan moet kweeken!

329 *ontstooken*: (letterlijk) ontvlamd.

330 *dierste*: dierbaarste.

347 *te staê*: te hulp.

*

- 355 Uw zaad toch, waar ook 't oog het onvervalst aanschouwt,³⁵⁵
 Wordt hier met traanen meest aan de aarde toevertrouwd,
 Het schiet in zuchten op, en mag het eenmaal bloeien,
 Mag eenmaal uit die hoop een enkel vruchtje groeien,
 Wat kost die teëre vrucht al moeite, zorg, en smart,
- 360 Eer zij den oogst bereikt, aan 't zwakke menschlijk hart!
 En ach! die blijde dag, die al het angstig zweeten,
 Die al den arbeid, al den kommer, doet vergeeten -
 Helaas! een donkre nacht verbergt hem in 't verschiet,
 Aan deeze zij' des Grafts verrijst zijn uchtend niet!
- 365 De deugd der eeuw moog ligt, gedwee, voordeelig wezen,³⁶⁵
 Mijn ziel verfoeit een deugd door monsters aangepreezen.
 Hij, die zijn hart zo ligt aan elke deugd gewend,
 Heeft nooit de waare deugd, of nooit zijn hart gekend.
 Die deugd bekoort mij niet, die mij, van elk begeven,
- 370 In de eenzaamheid bedrukt en zonder troost doet leeven,
 Die noodig heeft, dat ik 't vermaak om bijstand verg',
 En mij daar voor mij zelv' en voor mijn deugd verberg'.
 Die 't vreeslijk denkbeeld aan den dood van schrik doet ijzen,
 In elken bliksemstraal den wolktrouon ziet verrijzen,
- 375 De weegschaal flikkren ziet, daar voor 't vereend Heelal³⁷⁴⁻³⁷⁵
 De Alweetendheid haar waarde en loon op weegen zal.³⁷⁶
 De deugd, die hier slechts geldt, mist hier reeds mijn vertrouwen,
 Ik leef voor de eeuwigheid, daar moet zij waarde houên.
 Hier wacht ik niets van haar dan zielrust in 't gemoed,
- 380 En 't uitzicht op mijn God, het allerhoogste Goed;

* 376 Alleen B heeft *opwegen*

355 *Uw zaad*: versta: van de deugd.

365 *der eeuw*: van de eeuw van Verlichting; *gedwee*: zacht.

374-375 Feith distantieert zich hier van de streng-calvinistische Godsopvatting, die in God slechts een wrekend rechter in plaats van een liefdevolle Vader ziet (cf. ook IV 344 vv.); de verlichte christen uit die tijd beschouwt de natuurverschijnselen als symptomen van Gods goedheid (cf. J.C. Brandt Corstius, *Idylle en realiteit*, Amsterdam 1955, p. 73).

376 *De Alweetendheid*: net als Goethe (*Werther*) en Klopstock, gebruikt Feith ter aanduiding van God en het goddelijke graag epitheta die met al- beginnen.

*

Maar als mijn sterfuur slaat en dood en graf mij wenken,
 Dan eisch ik, dat haar hand met nektar mij zal drenken,³⁸²
 En dat die dronk nog streeel, mijn juichend hart nog blaak',³⁸³
 Als ik op d' Oordeelsdag voor de eeuwigheid ontwaak'.
 385 Mijn God! dat al het heil der aard' mijn oog ontzinke,
 Maar dat mijn jongste stond van deezen wellust blinke!³⁸⁶

Vignet: De met één voet op een doodshoofd steunende putto die bellen blaast, vormt sedert de 16e eeuw een bekend vanitas-motief (cf. John B. Knipping, *De iconographie van de contrareformatie in de Nederlanden I*, Hilversum 1939, p. 117 vv.).

De zeis is het gewone attribuut van de Tijd en van de Dood.

*

- 383 B: streeel'
 384 B: ontwaak
 382 *haar hand:* versta: van de deugd; *met nektar mij zal drenken:* mij nektar te drinken zal geven, mij met nektar zal verzadigen.
 383 *streeel:* verkwikke.
 386 *mijn jongste stond:* mijn laatste uur.

Tweede zang.

*

Vignet: Het afgebeelde landschap met de waterige, 'bleke' maan is typisch Feithiaans, vooral ook door de dennebomen die op de Zwolse dichter zo'n beklemmende uitwerking hadden, cf. *Diss.*, hfdst. III, p. 95.

Het graf. Tweede zang.

Ontsluit mij, eeuwig Woud! uw vreeslijk heiligdom!
 Dat ik mij met den worm aan uwe voeten kromm',
 Daar de aarde moeder en de plant mijn zuster noeme,
 En met het gras des velds op 't eigen noodlot roeme! -⁴

*

3 B: Dáár

4 't *eigen noodlot*: hetzelfde noodlot, namelijk stoffelijk en dus vergankelijk te zijn.

*

- 5 Maar als de windvlaag door uw hooge toppen ruischt,⁵
 En op dien adem Gods mijn bloed met aandrifft bruischt,
 Dat dan mijn ziel verrijst', het stof, den tijd versmaade,
 En, waardig haar natuur, het vastgestarnt' doorwaade,⁸
 Dat ik dan boven worm en plant mijn grootheid kenn',
 10 En juiche in uwen nacht, dat ik onsterflijk ben!

- Gewijde schaduwen der achtbre Voorgeslachten!
 Vervaarlijke eenzaamheid! hoe boeit gij mijn gedachten!
 Hoe grootsch is hier de nacht, hoe plegtig ieder tred,
 Dien 'k in dit donker woud op 't stof van eeuwen zet!
 15 Een rilling grijpt mij aan, en de eerbied doet mij weenen!
 Bedwelmend oogenblik! 't zwijgt alles om mij heenen;
 Alleen verneemt mijn oor bij poozen in 't verschiet
 Het droef gemurmel van een' afgelegen vliet,
 Het ver gehuil eens Dogs, dat aaklig door de velden,
 20 Van de Echo nagebaauwd, een lijk schijnt aan te melden,¹⁹⁻²⁰
 En 't jamren van een Uil, die door den nacht geleid,²¹
 Op 't naaste Kerkhof uit een dorren wortel schreit.
 Geruste onnozelheid, hoe vast is uw vertrouwen!²³
 Hoe sterk de Legermacht, waarop ge uw hoop moogt bouwen!

- * 7 B, C: Dat dan mijn ziel verrijst', het stof den tijd versmade, D: Dat dan mijn ziel verrijst',
 het stof, den tijd versmade,
 9 B: eindigt met puntkomma
- 5 We treffen hier een goed voorbeeld aan van de voor Feith zo typische overgang van uiterste
 deemoed naar kosmische extase, cf. *Diss.* hfdst. IV, p. 156.
- 8 *het vastgestarnt'*: men onderscheidt z.g. dwaalsterren of planeten en vaste sterren; deze
 laatste blijven voor onze waarneming steeds in dezelfde positie, ook al is dit optisch bedrog;
 de 18^e-eeuwse astronomie hield zich speciaal met deze vaste sterren bezig; de populaire
 opvatting van die tijd was vooral gebaseerd op W. Derham's *Astro-Theology* (1715), in het
 Ndl. vertaald als *Godgeleerde Starrekunde*, Leiden 1729.
- 19-20 *Dog*: grote hond; het volksgeloof wil, dat honden weten wanneer iemand sterven moet en
 dat zij dit door hun gejang te kennen geven, cf. K. ter Laan, *Folkl. Wdb.*, 's-Gravenhage 1949,
 p. 152; Oswald A. Erich en Richard Beitzl, *Wörterbuch der deutschen Volkskunde*², Stuttgart
 1955 s.v. Hund en Vorzeichen; *Van de Echo nagebaauwd*: door de echo nagebootst.
- 21 De uil 'is de aankondiger van een sterfgeval door zijn nachtelijk geroep' (K. ter Laan, *Folkl.
 Wdb.*, p. 413).
- 23 *onnozelheid*: onschuld.

- 25 Geen nacht, zo donker, die uw moedig hart vervaart,
 Geen wildernis, zo bar, die u ontzetting baart!
 Uw kalm geweten hoort de ontboeide winden blaazen,
 De golven brullen en de donders romlend raazen,
 Maar blijft de beek gelijk, die van 't gebergte spoeit,²⁹
- 30 En onder rotsen met eene effen kabbling vloeit;
 Die, of de noodstorm huilt, of lentekoeltjes zuchten,
 Met d'eigen vasten spoed haar golfjes voort doet vluchten,
 Zich nimmer met een beek, dan even rein, vereend,
 En al haar aandrift van haar' oorsprong zelv' ontleent.
- 35 Uw ongedekte borst kan dolk en spies versmaaden,
 En 't zij ge uw voeten zet op doorn- of roozen-paden,
 Gij vindt 'er, juichende in uw altijd zalig lot,
 't Bewust zijn van uw deugd, de zielrust, en uw' God!

- Oneindig, eeuwig God! deeze eenzaamheid, dit duister,³⁹
- 40 Is mijn' ontroerden geest de weêrglans van uw' luister.
 Uw Troon blinkt eenzaam, stil; geen Seraf rijst zo hoog;⁴¹
 Het licht, dat u omstraalt, is nacht in 't eindig oog.
 Ik weet het, waar ik dool, mijn voet staat op den drempel,
 O Gij, die 't al vervult! van uw' gewijden Tempel;
- 45 Gij zijt waar 't koeltje zuist, wanneer het lente wordt,
 En in den donderstorm, die Ceders nederstort! -⁴⁶
 Maar hier, hier waar de nacht zijn' zetel heeft verkooren,
 Voor 't oog der waereld in uw schepping als verlooren,
 Omslooten door natuur, in volle majesteit,
- 50 Hier voelt mijn kloppend hart uw tegenwoordigheid;

29 *spoeit*: vliedt.

39 *Oneindig*: Feith heeft in navolging van Klopstock een sterke voorkeur voor negatieve epitheta ter aanduiding van God of geliefde; speciaal het Klopstockiaanse *unaussprechlich* vinden we als *onuitsprekelijk* telkens terug.

41 *Seraf*: de christelijke traditie verdeelt de engelen in drie hiërarchieën, elk weer bestaande uit drie koren; de serafijnen bekleeden de opperste van de negen rangen. De Seraf vormt een bekende verschijning in de verheven poëzie van Klopstock. Feith en Kantelaar bepleitten in hun kritische geschriften een vervanging van de Grieks-Romeinse door een christelijke mythologie, waarbij engelen en duivels de plaats van de vroegere goden of godinnen zouden moeten innemen (cf. *Diss.*, hfdst. IV, p. 141).

46 Cf. *Ps.* 29: 5 (St. vert.): 'De stem des Heeren breekt de cederen; ja, de Heere verbreekt de cederen van Libanon'.

- Het voelt ze en beeft te rug. - Diep, diep in 't stof geboogen,
 Drijft heel mijn aanzijn op uw enkel mededoogen.⁵²
 Erbarmer! spaar den worm! - Geen onschuld schraagt zijn treên;⁵³
 Zijn deugd wijkt voor uw oog, gelijk een nevel, heên,
 55 Als stof, dat door den voet des Wandlaars opgeheeven,
 Door 't kleinste zuchtjen winds onmerkbaar wordt verdreeven.
 O Gij, voor wien de maan bezoedeld heenen vliedt,⁵⁷
 Die in de aanbidding van Aartsenglen vlekken ziet! -⁵⁸
 Uw Liefde, uw Goedheid, kome uw schepsel hier te stade!
 60 Juich, beevend hart! gij rijst op vleuglen van Genade -⁶⁰
 Ik zie, ik zie de hand, die al uw schuld bedekt;
 Zij werd voor u doorboord, voor u aan 't kruis gestrekt....
 En nu geen siddding meer! - Mijn voet! treed veilig nader;
 Gij drukt ook hier den grond, 't gebied van uwen Vader,
 65 En Hij, bij wien de nacht gelijk de middag is,⁶⁵
 Blijft uw onzichtbre Gids in deeze duisternis.

- Maar is 't verbeelding of begint de wind te bruischen?
 't Gaat vast, ik hoor hem in het loof der Dennen ruischen;⁶⁸
 Het vliegend wolkgespan verdeelt zich aan het zwerk.
 70 Ik zie de bleeke maan door gindschen kaalen Berk.
 Hoe waatrig drijft ze voort, omringd van roode kringen!
 Ginds doet ze langs den grond ontelbre lichtjes springen,
 Die, beurtlings door 't geboomt' vereenigd en verdeeld,
 Naar dat de windvlaag door de kraakende Eiken speelt,
 75 Nu met de schaduwen der zwarte bladen hupplen,
 Dan in den zilvren daauw van tak en heester drupplen.⁷⁶

52 hangt heel mijn bestaan enkel van uw medelijden af.

53 *Erbarmer*: germanisme voor: Gij die vol mededogen zijt; *schraagt*: ondersteunt.

57 Cf. Job 25:5 (Canisius-vert.): 'Zie, zelfs de maan is niet helder, de sterren zijn niet rein in zijn ogen'.

58 Cf. Job 15:15 en 4:18: 'En hy ziet onvolmaaktheid in zyne engelen' (vert. Alb. Schultens van 1737, geciteerd door J. Lublink in zijn bewerking v.d. *Night Thoughts* II, p. 135).

60 Andermaal voorbeeld van de reeds gesignaleerde overgang van uiterste deemoed naar trots zelfgevoel.

65 Cf. *Ps.* 74:16 (St. vert.): 'De dag is Uwe, ook is de nacht Uwe;'

68 't *Gaat vast*: het is zeker; zie *WNT*. XVIII, p. 654.

76 *tak en heester*: hendiadys.

*

- Een enkle star breekt door aan 's hemels woesten trans,⁷⁷
 Nu scheemrend door een wolk, en dan in vollen glans.
 O LUCIA! uw graf vertoont zich aan mijne oogen,
 80 Half door de maan verlicht, en half met nacht omtogen;⁸⁰
 Hoe wiegt de wind het gras om zijn' bemosten steen,
 Hoe treurig fluit hij door de lange halmen heen! -
 'k Wil me op zijn' kouden rand een oogenblik verpoozen. -⁸³
 Dit rustvertrek des doods werd door 't gevoel gekoozen!
 85 Hoe stil wordt hier mijn ziel! hoe kalm is hier de nacht! -
 Gelukkig, die zijn taak op aarde reeds volbragt,
 Die van zijn' zuuren tocht langs 's waerelds woeste kusten,
 Ten loon van zijne deugd, in 't koele graf mag rusten,
 En daar, gevoelloos voor het ondermaansch verdriet,⁸⁹
 90 Een' droomeloozen slaap in d'arm des doods geniet! -⁹⁰

- Maar zou mijn hart ook hier uw noodlot niet gedenken,
 Teêrharte Maagd! waar mij uw grafzerk rust komt schenken?⁹²
 O deeze stille traan, die hier mijn oog ontvloeit,
 Die bij het licht der maan de zode uws grafs besproeit,
 95 Zij aan uw liefde en deugd, en KARELS ramp geheiligd!
 O Dood! is niets op aard' voor uw geweld beveiligd,
 Rooft gij meêdogenloos in eenen enklen dag
 't Geluk, dat ieder eeuw schaars eenmaal bloeien zag? -
 O Jeugd! leer bij dit stof u zelven overwinnen;
 100 Zie hier het einde van het hoogst vermaak der zinnen!...
 Ach, droom niet langer voort van louter zaligheid;
 Die droom wordt eens uw beul, wanneer hij van u scheidt;
 Hij doet verraaderlijk u aan den schijn gelooven,
 Om nog uw kleen geluk, dat wezen heeft, te rooven.¹⁰⁴

* 89 B: dáár

77 *trans*: uitspansel.80 *omtoogen*: bedekt.83 *verpoozen*: rusten.89 *ondermaansch*: zie I 142.90 Feith vat de toestand van gestorven zijn op als een droomloze *slaap* (gelijk Socrates hierover in zijn *Apologie* cap. XXXII spreekt), durend tot de dag van de opstanding, cf. IV 260.92 *Teêrharte*: teergevoelige.104 *dat wezen heeft*: dat reëel is.

*

- 105 Hier bloeit geen enkele roos, die ook geen doorens heeft,
 Hier rijst geen zon zo schoon, die niet naar 't westen streeft.
 En gij, die hier zo graag uw schoon gelaat hoort roemen,
 Die duizend tongen als om strijd Godessen noemen,¹⁰⁸
 Die in den wierookgeur van stille aanbidding aëmt,
 110 En duizend blikken met een' enklen blik omvaëmt;¹¹⁰
 Aanminnig Maagdenkoor, zo ijdel en zo teder!¹¹¹
 Daal uit uw' tuimelkring op deezen grafsteen neder -¹¹²
 Vertrouw uw schoonheid niet - zij vliegt, zij vliegt voorbij,
 En met haar heel de wolk van zoete vleierij!
 115 Een mergelooze kaak, die 't oog niet meer kan streelen;
 Een hoop vermolmd gebeent', waarin de wormen spelen;
 Een hand vol ijdel stof, dat voor een zuchtje vliedt -
 Zie daar, van al uw schoon, wat u eens over schiet!

Kom, wilt ge een hooger liefde, ook hier in 't strijdperk kennen,¹¹⁹

- 120 Een schoon, dat ramp, noch tijd, noch dood, noch wormen schennen;¹²⁰
 Een bloem, die hier gezaaid, in storm en onweêr groeit,
 Eens door de grafzerk boort, en in den hemel bloeit;
 Treed deeze schaduwen met stillen eerbied binnen;¹²³
 Leer hier van LUCIA voor de eeuwigheid beminnen. -
 125 Mijn oog zal traanen, maar mijn mond meldt u met vreugd,
 Haar' bloei, zo kort als schoon, haar tederheid en deugd.

Zij, die hier zachtens slaapt, reeds vroeg beroofd van maagen,
 Vond in een waereld, die haar vreemd was, geen behaagen.

- * 117 B: handvol
 128 B: eindigt met een komma, C met een punt en D met puntkomma
 108 *Godesse*: aangededene, maitresse.
 110 *omvaëmt*: omvat.
 111 *Maagdenkoor*: groep meisjes; *ijdel*: vergankelijk.
 112 *tuimelkring*: (niet in *WNT*), gevormd naar het du. *Taumelkreis*: 'ein Kreis, in dem man vom Taumel ergriffen wird, sich taumelnd bewegt', aldus Grimms *Deutsches Wörterbuch*, s.v., waar verwezen wordt naar Klopstock.
 119 *'t strijdperk*: het aardse leven.
 120 *schennen*: schenden.
 123 *deeze schaduwen*: van dit bos namelijk.

- Haar oog zag al haar heil en zag - een woestenijs.
 130 Zij koos de deugd tot Gids, en bleef haar trouw op zij'.
 Ja, LUCIA was schoon; een teêrgevoelig harte
 Gaf aan haar' minsten trek dien zachten zweem van smarte,¹³²
 Die, daar ze aan 't maagdlijk schoon tot ziel en adel strekt,¹³³
 De laage driften weert, maar zielen aan zich trekt.
 135 Zij minde de eenzaamheid en bleef voor 't oog verborgen;
 Haar hart en haar verstand verwierf daar al haar zorgen.
 Zij kent de schoonheid niet, die haar te beurte viel,
 Maar vond haare enkle waarde in haar verheven ziel.
 Haar deugd was kiesch, maar rijk; zij deed haar warme stralen,
 140 Schoon in een wolk gehuld, op heel den omtrek daalen;
 De nachtviool gelijk, die aan een' stillen vliet,¹⁴¹
 Door 't hooge gras beschaauwd, het wandlend oog ontschiet,¹⁴²
 Maar haar nabijheid door een wolk van zachte geuren,
 Zo dra de nachtstar blinkt, wellustig doet bespeuren;
 145 Dus was zij, schaars gezien, nooit om haar deugd geroemd,
 Maar dikwerf voor Gods troon een' Engel Gods genoemd.¹⁴⁶
 Haar hart had nooit bemind, maar in haar smachtende oogen
 Scheen liefde en deugd om strijd op een' triumf te boogen;
 De liefde had dat hart voor 't hoogst genot bereid,
 150 De deugd haar minste zucht gehuud aan de eeuwigheid.

Zo zag haar KAREL, in dit eigen woud verschoolen,
 Waar zij bij 't avondrood gewoon was om te doolen.
 Hij zag haar en zij hem, en beider ziel was één.¹⁵³

132 *trek*: gelaatsbeweging.

133 *tot ziel en adel*: tot zieleadel (hendiadys).

141 Het viooltje is het zinnebeeld van de nederigheid, cf. Eug. Droulers, *Dictionn. des attributs, allégories, emblèmes et symboles*, Turnhout z.j.

142 *beschaauwd*: overschaduwd.

146 *een' Engel Gods*: dit hoeft niet metaforisch begrepen te worden; voor de preromantici was het onder bepaalde condities mogelijk, dat de mens reeds hier op aarde enigermate aan de wereld der geesten deelachtig werd (cf. II 264, III 402); hoe klein men de afstand mens-engel achtte, blijkt b.v. uit Young's *Night Thoughts*: 'Engelen zyn menschen van een verhevener soort (...) en menschen zyn engelen, die voor een' korten tyd hunnen last torssen;' (vert. Lublink, vierde *Nacht*, deel I, p. 192).

153 Liefde op het eerste gezicht tussen twee, van alle eeuwigheid voor elkaar bestemde 'zusterzielen' is een bekend motief bij Rousseau, Klopstock en verwante schrijvers, cf. M. Langbroek, *Liebe und Freundschaft bei Klopstock und im niederländischen empfindsamen Roman*, Purmerend 1933, S. 23, 28.

*

- Smart, blijdschap, uitzicht, deugd - 't was alles hun gemeen.
 155 Zij hadden Ouderen en Vrienden weêr gevonden.
 Hun heil was buiten hen aan niets op aard' verbonden.
 Zich zelven staêg genoeg, en nooit door meer geveid,
 Gevoelden ze al den prijs van hunne aanwezigheid.¹⁵⁸
 Hun nooden kwamen zelfs elkander vrolijk tegen;
 160 Zij wenschten niet; hun wensch was altijd reeds verkreegen.
 Geen driften knaagden aan 't genoeg van hun lot,
 Een stille zielrust was de daauw van hun genot.
 Hun liefde kon wel niet in gloed en krachten winnen,
 Schoon elk bij elken dag meer waardig was te minnen;
 165 Maar als men naar hun deugd hun liefde gaê moest slaan,
 Dan won elk oogenblik hun liefde in teêrheid aan.

- Mijn God! is dit verblijf, is deeze nietige aarde
 Voor zulk een reine min van een te kleene waarde?
 Of wil uw goedheid, dat de stervling niet geniet
 170 Voor dat hij 't vast gestarnt aan zijne voeten ziet?
 Ja, dwarlend stof! uw vreugd en droefheid maakt ellendig!
 In heel uw omtrek is de deugd alleen bestendig;
 Maar gij, gij loont haar niet; uw rijkst genot is schijn -
 Waar alles duurzaam is, kan slechts de hemel zijn!
- 175 Rampzaalge KAREL! - in die kommerlooze stonden
 Mikt, treft de dood zijn' prooi, en alles is verslonden!
 Uw lieve LUCIA, de gade van uw jeugd,
 Uw lieve LUCIA, de bron van al uw deugd,
 Zij, in wier hart gij 't eerst uw volle waarde leerde,
 180 Zij, in wier arm uw hart niets wenschte, niets begeerde;
 Uwe Eenigste in 't Heelal, uw glorie en uwe eer,¹⁸¹
 De ziel van al uw heil - helaas! zij leeft niet meer!

* 170 B: Vóór

158 *prijs*: waarde.181 *Uwe Eenigste in 't Heelal*: zowel bij Rousseau en Goethe als bij Feith (*Julia*) vindt men talrijke vbb. van de cultus der geliefde die bijna vergoddelijkt wordt; in II 178 heet de aanbedene zelfs de bron van Karels deugd!

- Vergeefs staart gij haar lijk bij 't vreeslijk handenwringen,
 Met brandende oogen, daar geen traan weet uit te dringen,
 185 Wanhoopend, ijzend aan - zij ziet, zij hoort u niet!
 Gij voelt uwe eenzaamheid en - siddert in 't verschiet.
 Zo is de Roos de vreugd des Wandlaars in den morgen;¹⁸⁷
 Hij ziet den reinsten daauw voor 't smachtend bloempje zorgen;
 Het rijst nu wellustvol en lagcht den hemel aan,
 190 En 't zachtste koeltje kuscht de naauwontlooken blaên.
 Maar met den avond keert de moede Wandlaar weder;
 Een norsche windvlaag wierp het tener bloempje neder;
 Hij zoekt met angst de plek, waar 't golvend roosje stond -
 Hij vindt ze - maar helaas! geen roosje siert den grond!
 195 Zijn lievling is niet meer! - Hij staart met traanlooze oogen,
 Hij staart tot dat de nacht de velden heeft omtoogen -
 Dan keert hij jamrend naar de hut, die hem verbeidt,
 Maar vindt ook daar zijn smart en de eigen ledigheid.

- Hier schouw ik op haar' zerk bij 't bleeke maanlicht neder.
 200 Hier gaf hij de engenschors aan 't stof der aarde weder.²⁰⁰
 Hier zonk zij in het graf. God! Karel zag het aan -
 Hij hoort de holle kist een' doffen weergalm slaan
 Bij ieder klomp, die op haar neêrbonst; en zijn harte,
 Nu koud als marmarsteen, vindt krachten in zijn smarte.
 205 Dit koormuziek des doods, 't gekrijns van schup en spaê
 Streelt, streelt zijn ziel en baauwt den toon zijns harten na.²⁰⁶
 Natuur is voor hem stom - zijn aanzijn hier verlooren! -

Dit Woud had KAREL voor haar overschot verkooren.

- 187 Deze vergelijking is een navolging van een pseudo-Ossiaans fragment, *Bosmina* getiteld, uit Von Harolds *Die Gedichte Ossian's*, Düsseldorf 1775 (cf. Q.W.J. Daas, *De gezangen van Ossian in Nederland*, p. 58); in *Brieven* V, p. 28, citeert Feith uit *Bosmina*: 'De Wandelaar blikte de lieflijke bloem aan - hij prees haare heerlijke gedaante; - maar de adem van het noorden rukte op haar aan, verschroei de bevallige bloem, en wierp haar sierlijk hoofd in het stof. De Wandelaar keerde te rug - blikte haar verzengde bladeren aan - betreurde het verlies van haare schoonheid - en snelde droevig voorbij! - Zo zijt gij gevallen, Bosmina! zo in de dagen uwer jeugd verwelkt!'.
 200 *de engenschors*: versta: het lichaam.
 206 *baauwt den toon zijns harten na*: beantwoordt aan zijn gemoedsstemming, cf. I 86 vv. met annotatie.

- 210 't Had meest hun stille vreugd, hun kalm genot, gezien,
 Nu zou het aan haar stof dezelfde schaduw biên.
 Hier dreef nog al het heil, voor eeuwig nu vervloogen,
 Langs ieder kronkelpad. Hier zagen nog zijne oogen
 De Dierbaare aan zijn zij', door zijnen arm gesteund,
 Of naast hem op het gras, of aan een' tronk geleund.²¹⁴
- 215 De wind verhief zich in de hooge kruin der boomen -
 Hij hoorde haare stem welluidend tot zich komen;
 Zij aemde in ieder koeltje en ruischte in elken vliet,
 En 't was zijn LUCIA al wat hij om zich ziet.

- Zo droomde hij zich voort, door nachten, zwart van plaagen.
- 220 Zo droomde hij zich voort, door eindelooze dagen.
 Zij nam hem nog zijn leed, zijn rouwe, als eertijds af;
 Hij maalde haar zijn' nood en kuschte 't koude graf. -²²²
 Helaas! ook dit bedrog, zo dierbaar aan het harte,
 De laatste toevlugt van een hoopelooze smarte,
- 225 Helaas! ook dit bedrog ontweek op 't laatst zijn treên;
 Hij vond zich overal en altijd weêr alleen.
 Vergeefs zocht hij op nieuw dien zaalgen droom te voeden,
 Hij kon hem voor 't gevoel zijns harten niet behoeden;
 De wreede Reden, door geen valsch geluk misleid,
- 230 Gaf hem gestaêg te rug aan de ijslijkste eenzaamheid.

- Nu moest hij in zijn deugd zijn laatste redding vinden,
 Of al zijn grootheid door zijn kwelling zien verslinden. -
 Zijn deugd verwon! - zij schonk hem aan zijn pligten weêr.
 Straks ziet hij op zich zelv' met eedle schaamte neêr,²³⁴
- 235 En wenscht den tijd te rug, hier aan zijn smart gegeven;
 Hij staart op 't hooger schoon van een verdienstlijk leven,
 En voelt hoe edel hij zijn LUCIA betreurt
 Als hij, ondanks zich zelv', zich van haar tombe scheurt,

214 *aan een' tronk geleund*: tegen een afgeknotte boomstam geleund.

222 *maalde*: schilderde.

234 *Straks*: weldra.

- En haar gedachten viert, niet door vergeefsche klagten,²³⁹
 240 Maar door een leven, dat het noodlot durft verachten,
 Dat onder ieder storm een' nieuwen bloeiknop wint,
 En in de onsterfelijkheid zijn waarde en vruchten vindt.
- Maar hier, helaas! zal hier zijn steile loopbaan wezen?
 Hier, waar zijn eigen hart hem voor zich zelv' doet vreezen? -
 245 Neen! overal op aard', maar niet, niet in een oord,
 Waar alles hem nog streeft, en alles hem vermoordt;
 Waar ieder oogenblik hem eenmaal roozen teelde,
 En nog, nog voor hem blinkt, van eensgesmaakte weelde,
 Met al die toverkracht, die 't hart gevoelloos maakt
 250 Voor elke blijdschap, die de droeve toekomst raakt;
 Waar ligt zijn reden zich door zijn gevoel liet leiden,²⁵¹
 En hij zo graag op nieuw bij haar gebeent' zou beiden. -
 Nu brengt de deugd haar' eisch met luide woorden uit.
 Hij voelt het offer, ijst, verheft zich en - besluit.
 255 De deugd beloont hem met verdubbeling van krachten;
 Hij heeft één pligt vervuld en durft naar meerder trachten.
 Thans is de dag bepaald, die hem van hier vervoert,
 Maar eer zijn hart, op nieuw door dit verschiet ontroerd,
 Dit vreeslijk scheiden van zijn' Afgod wil gehengen,²⁵⁹
 260 Moet hij voor 't laatst een' traan op de asch der Dierbre plengen;²⁶⁰
 Maar een dier traanen, die de reinste deugd niet weert,
 Die 't hart van klei niet kent, maar de eedler menschheid eert,²⁶²
 Die haar voor al wat schoon, wat edel is, doen blaaken,
 En hier den sterveling in 't stof tot engel maaken.²⁶⁴
- 265 Hij koos tot deeze taak een stillen avondstond.
 De volle maan bescheen het halve waereldrond;
 Geen wolken dreeven aan den effen blaauwen hemel.

239 *viert*: eert.

251 Hier wordt het verstand duidelijk boven het gevoel gesteld.

259 *Afgod*: idool; cf. aant. bij II 181;
gehengen: toelaten.

260 *de asch*: zie onder *assche* in II 283.

262 *'t hart van klei*: versta: de ongevoelige mens, cf. III 71.

264 Cf. II 146, III 402.

Natuur was stil, men hoorde in veld noch kolk gewemel.²⁶⁸
 De wind lag in den slaap en roerde telg noch blad;²⁶⁹
 270 Een enkle Nachtegaal, die in 't geboomte zat,²⁷⁰
 En met het avondrood zijn Gaêken had verlooren,²⁷¹
 Deed slechts, bij poozen nog, door 't veld zijn treurlied hooren.

Nu treedt hij voor het laatst dit woud bewogen in,
 En knielt bij 't zielloos stof van zijne Zielvriendin;²⁷⁴
 275 Hij troetelt haaren zerk en dreigt van smart te stikken;
 Hij poogt te spreken, maar kan niet dan angstig snikken.
 In 't einde staart zijn oog den effen hemel aan -
 Zijn hart wordt kalm; hij blijft een poos nadenkend staan,
 Voelt, dat hem LUCIA maar luttel is ontweeken,
 280 Herinnert zich haar deugd, haar' moed - en kan nu spreken.
 'Geliefde!' zegt hij 'o uw vriend verlaat een oord,
 Dat al zijn' schat besluit, en hem alleen bekoort.
 Eerlang zal berg en zee hem van uwe assche weeren;²⁸³
 Maar 't is om edeler tot u te rug te keeren,
 285 't Is voor den wellust van een vreedzaam stervensuur!
 Dit denkbeeld, o ik voel't, ik voel't, verwint natuur,
 En leent mij krachten tot de moedigste bedrijven.
 Hier zweer ik 't op uw graf, ik zal u waardig blijven;
 Hier zweer ik, dat geen aarde, in vreugd of ongeval,
 290 Den laatsten ademtocht voor mij verpesten zal! -
 Mijn LUCIA! dit graf zal ik altijd aanschouwen,
 En als ik eenzaam dool, het voor mijn uitzicht houên -

268 *kolk*: plas, poel; *gewemel*: beweging.

269 *telg*: loot, tak.

270 Opnieuw sympathetisch natuurgevoel, cf. I 86 vv., II 206; de nachtegaal treedt meer op als 'Liebesbote in Volkslied, Sprichwort und Spruch' (Oswald A. Erich en Richard Beitzl, *Wörterbuch der deutschen Volkskunde*², S. 547).

271 *Gaêken*: wijfje.

274 *Zielvriendin*: volgens welwillende opgave v.d. red. van het *WNT*. is *ziel(s)vriend(in)* in onze literatuur vóór 1800 slechts sporadisch gedocumenteerd; de oudste bewijsplaats levert Van Merwede in 1651; daarna komt Jacob Zeeus; *Seelenfreund(in)* is een geliefde term in het taalgebruik van de Duitse piëtisten (cf. Langen, S. 305 f.); het wordt gebruikt om de intieme verhouding van de ziel tot Christus uit te drukken; de preromantici gaan het woord dan enkel in profane zin bezigen; zo ook Feith.

283 *assche*: (zie ook IV 224): lijk (zonder dat van crematie sprake is, cf. *WNT*. II, 1^e st., p. 717).

- O als die stond genaakt en ik tot u verkwijn.....²⁹³
 Ontsluit me uw armen dan en ik zal zalig zijn!
 295 Zo moge de eerste straal, die in dit graf zal blinken,
 Met wellust op het hoofd van uwen KAREL zinken!
 Zo vier', als 't laatste stof verzameld is geweest,
 Gods schelle wekbazuin ons eeuwig bruiloftsfeest!' -²⁹⁸
- Nu rijst hij moedig op en keert met traage gangen;
 300 Maar lang nog bleef zijn ziel aan deeze tombe hangen,
 Lang zweefde zij nog met den maaneschijn door 't woud,
 En toefde aan elken boom, eens met zijn leed vertrouwd.
 Thans doolt hij ver van hier, verbergt zijn stille smarte
 Voor 't magtloos menschenoog in 't diepste van zijn harte;
 305 Maar blijft der deugd getrouw, ook waar ze alleen gebiedt,
 En hem die traanen kost, die God slechts droppelen ziet;
 Ook waar zij hem ontroofd aan die genoeglijke uren,
 Die nog bij poozen zijn vervloogen vreugd doen duuren.
 Nu schijnt hij al den prijs van 't lieve levenslicht
 310 Te voelen in het heil, dat hij voor andren sticht,
 Dan smacht hij naar den dood; maar de enkele gedachten
 Aan LUCIA herstelt zijne afgestormde krachten.³¹²
 Vaak gaat hij moedig voort, en vindt het hoogste goed
 In 't lieflijk gestreel van zijn gerust gemoed;
 315 Maar vaak ook, als zijn hart, in aaklige oogenblikken,
 Door 't gaapend lang verschiet zich ijlings voelt verschrikken,³¹⁶
 En hij, bij al den ramp, dien reeds zijn morgen zag,
 Bij al de hitte van den naderenden dag,
 Op 't eenzaam barre pad, waarop hij om moet doolen,
 320 Hoe zeer zijn oog ook staart, den nacht nog vindt verschoolen,³²⁰

293 *als die stond genaakt*: wanneer dat uur aanbreekt; *tot u verkwijn*: van staat verander, zodat ik bij u kom.

298 Net als Klopstock (cf. Langbroek, S. 52 ff.) beschouwt Feith de hemel als de plaats waar ook de aardse liefde haar voltooiing vindt; zijn eeuwigheidsverwachting is sterk erotisch gekleurd, vgl. het slotvisioen van *Het Graf*.

312 *afgestormde*: afgematte (letterl.: afgebroken).

316 *'t gaapend lang verschiet*: het vooruitzicht zo lang nog te moeten wachten (op de hereniging).

320 *den nacht*: het hiernamaals, tijd van de gelukkige hereniging: hier in sequentie met *morgen* (317) en *dag* (318).

- Zit hij verlaaten daar, en ziet in zo veel noods
 De schepping om zich heen in 't barre kleed des doods,
 Zich buiten haar gebied gelijk een balling zwerven,³²³
 En daar nog, zelfs het heil van 't kleinste wormpje, derven.
- 325 Maar al die ramp vereend, ontrukkt hem niet aan d'eed,
 Dien hij eens aan de deugd op deeze tombe deed;
 Neen, als hij voelt, dat hem zijn hart en moed begeven,³²⁷
 En hij slechts traanen vindt voor zulk een moeilijk leven,
 Dan reist hij naar dit graf - zit op zijn' rand ter neêr -
- 330 Voelt, voelt daar de eeuwigheid, en plengt geen traanen meer.
 Verheven Jongeling! al hebt gij veel te strijden,
 O juich, juich tot uw' God in 't midden van uw lijden!
 Gij vindt, wat weinigen in 't stof te beurte viel,
 Gij vindt, als Pelgrim nog, uw zusterlijke ziel.³³⁴
- 335 Zoudt ge om een kleen gemis hier angstig, hooploos, treuren?
 Of kon 't geweld des doods haar ziel van de uwe scheuren?
 O neen! uw LUCIA heeft u altijd verbeid,
 Zij leeft, zij leeft voor u, en voelt haar zaligheid;
 De zon was reeds door 't oost toen zij u heeft begeven,
- 340 En eer zij 't westen raakt, zult gij weêr bij haar leeven.
 Zij trok u slechts vooruit naar 't lieve vaderland,
 Van daar ziet ze al uw leed en biedt uw deugd de hand,³⁴²
 Vaak zweeft zij om u heen, en juicht het tijdstip tegen,³⁴³

323 Cf. 1 Petrus 2:11, waar de christen een pelgrim en vreemdeling wordt genoemd.

327 *hart en moed*: moedig hart (hendiadys).

334 *als Pelgrim*: (zie aant. bij opdrachtsgedicht vs. 23) bij uw leven; *uw zusterlijke ziel*: in de preromantiek is de gedachte wijd verbreid, dat de geliefden van alle eeuwigheid af door zielsverwantschap met elkaar verbonden zijn; de oorsprong van deze idee ligt in Plato's *Symposion*, maar Rousseau en Klopstock vooral hebben haar met graagte opgenomen en uitgewerkt; in *Julie, ou la nouvelle Héloïse* T. 1, brief 38, noemt Saint-Preux zijn beminde 'chère et précieuse moitié de mon âme' (uitg. 'Classiques Garnier', Paris 1960, p. 92).

342 Naar de opvatting van diverse 18e-eeuwse auteurs, zoals Elisabeth Rowe (1674-1737) en Klopstock, treedt de gestorven geliefde op als beschermengel van de achtergebleven zielsvriend(in), cf. Langbroek, S. 53. Van Alphen, die blijkens zijn klaagzang op de dood van zijn vrouw (*Dichtwerken* II, ed.-Nepveu, Utrecht 1838, p. 17-31) dezelfde denkbeelden aanhing, werd hierom van orthodoxe zijde berispt. Hij verwees zijn opposenten in het voorbericht tot de *Gedichten en Overdenkingen* van 1777 (ed.-Nepveu II, p. 10-11) o.a. naar uitspraken van Haller, Klopstock, Lavater en de theoloog Walch.

343 *juicht tegen*: in navolging van Klopstock gebruikt Feith talrijke geprefigeerde werkwoorden (cf. *Diss.* hfdst. VI, p. 246), die het dynamisch karakter van de uitgedrukte handeling accentueren.

Dat duizend levens, zwart van jamren, op kan wegen -
 345 Gelukkige! elke ramp, die u om laag begrimt,
 Wordt u een sport te meer, waar langs gij tot haar klimt!³⁴⁵⁻³⁴⁶

Mijn ziel! voel, op dit graf, hier in dit staatig duister,
 De nietigheid des tijds en uw verheven luister!
 Al wat het oog aanschouwt, is slaaf van 't wuft geval;³⁴⁹
 350 Uw edel hart alleen is grooter dan 't Heelal.
 De Tijd vliegt rustloos voort van dat hij heeft begonnen;
 Hier stort een waereld in, daar dooft zijn slagwiek zonnen;³⁵²
 Bij u slechts vindt zijn magt, die met al 't aardsche spot,
 Bij 't brooze van een' mensch, de wenschen van een' God.
 355 Hij voelt uw meerderheid, en zoudt ge u zelv' verlaagen,
 Wat de Eeuwigheid u biedt, van haaren slaaf te vraagen?³⁵⁶
 Hoe klein is hier 't genot, hoe kort de schoone dag
 Voor d' enklen sterveling, die hier genieten mag!
 Ach! in 't vooruitzicht meest kan hem de vreugd bekooren,³⁵⁹
 360 't Genot is daar, en al zijn blijdschap is verlooren.
 Niets eindigs vult het hart, hoe zeer het de oogen vleit;
 De wensch, en niet 't genot, maakt uwe zaligheid.

Wat is dit aanzijn, wat dit kommervolle leven?
 Een schaduw, telkens nieuw, en telkens weêr verdreeven!³⁶⁴

345-346 *begrimt*: bedreigt; in deze regels treffen we de Leibniziaanse gedachte aan, dat het leed er is voor ons heil en dat het ons een hogere positie verschaft in de keten der wezens (cf. Leibniz, *Phil. Schriften*, ed. Gerhardt, Berlin 1885, VI, S. 606; onveranderde herdruk Hildesheim 1961); in Feiths *Ferdinand en Constantia* II, p. 26 leest men: 'De tegenspoed veredelt het hart'; zij alleen is het die 'ons hier reeds met de onstoffelijke waereld, met de waereld der geesten, gemeenzaam maakt'.

349 *'t wuft geval*: het grillige lot.

352 *zijn slagwiek*: zijn vleugel; in de antieke mythologie wordt de Tijd (Kronos) voorgesteld als een grijsaard, voorzien van vleugels aan schouders en voeten, cf. het tweede vignet van Feiths *De Ouderdom* (1802).

356 *slaaf*: de tijd namelijk.

359 *meest*: meestal; de betekenis is dus: Ach! het vooruitzicht (van toekomstig genot) kan hem (de sterveling) meestal wel bekoorlijk schijnen.

364 *Een schaduw*: cf. Job 8:9: 'Want wij zijn van gisteren, en weten niet; dewijl onze dagen op de aarde eene schaduw zijn'. en *Ps.* 144:4: 'De mensch is der ijdelheid gelijk; zijne dagen zijn als eene voorbijgaande schaduw' (beide St. vert.). In de aanhef van *Het Leven* (zie aant. II 407), waar hetzelfde beeld voorkomt, grijpt Feith duidelijk terug op Plato's beroemde grot-mythe uit diens *Politeia*, Lib. VII; datzelfde geldt voor *Ferdinand en Constantia* II, p. 28: 'Verdoolde stervelingen! beuzelachtige wezens, die met schaduwen tegen den wand speelt!'.

- 365 De ziel staart door zijn' nacht, en zonder dit verschiet³⁶⁵
 Waar 't leven haar een vloek en droeg zij 't aanzijn niet!
 Beminnelijke deugd! gij trekt hier 't voorhang open,³⁶⁷
 De toekomst blaauwt voor 't oog, en wij - wij zien ze en hoopen;³⁶⁸
 Het leven lagcht ons aan met al zijn' tegenspoed,
- 370 Gelijk de zaaitijd hier den wensch des landmans doet.
 Ja, gij wordt eens geluk! - hier, hier reeds geeft gij vrede;
 Uw voorspoed is gering, maar sleept geen wroeging mede;
 Al wat ons de ondeugd biedt, is slechts begocheling,
 Het luchtbeeld wijkt, en laat ons niets dan foltering.
- 375 ô Deugd, bij al het heil, zo dwaas op aard' gepreezen,
 Waar 't, van uw schoon beroofd, een schande mensch te wezen!
 Ook waar ge in kerkers treurt, of in woestijnen zwerft,
 Schenkt gij het eenigst heil, dat in den dood niet sterft;
 Dat eindloos als de wensch, en eeuwig als 't begeeren,
- 380 Met elke nieuwe zucht gestaadig kan vermeerren,
 En de afgemeten smart, daar hier 't geluk van leeft,
 Tot zijne duurzaamheid en bloei niet noodig heeft.

- Te dwaaze Sterveling! die in verschoven hoeken³⁸³
 Een ingebeeld geluk, dat u ontvlugt, gaat zoeken,
- 385 Die van de weelde uw heil, een nietig heil! begeert,
 En 't goud, gelijk een' God, in al uw daaden eert;
 Wat oogst ge eens van uw vlijt en van uw angstig zweeten!
 Een' uiterlijken glans bij een benaauwd geweten! -
 Onsterfelijke! is dit uw zuuren arbeid waard?
- 390 Is dit het hoogste wit, waarop uwe eierzucht staart?

365 *zijn' nacht*: zie aant. II 320.

367 *'t voorhang*: als zinnebeeld voor de scheiding tussen hemel en aarde, die door Christus werd opgeheven, treedt dit beeld van het voorhang dikwijls op in piëtistische literatuur, cf. Langen, S. 250, waar verwezen wordt naar Matth. 27:51; in dit geval denke men echter eerder aan invloed van Goethes *Werther* (cf. Karl Menne, *Goethes Werther in der niederländischen Literatur*, Leipzig 1905, S. 50). Feith gebruikt dergelijke beelden bijzonder graag, b.v. in *Julia* (ed. H.C.M. Ghijsen, Purmerend 1933, waarnaar ik steeds citeer), p. 28: 'Nog één ogenblik - en het gordijn valt - gij hebt geleefd'; in *Ferdinand en Constantia II*, p. 18; in *Het Graf III* 85.

368 *blaauwt*: doemt op.

383 *verschoven*: vergeten (letterlijk: verstoten); in *Brieven V*, p. 3, is sprake van 'verschooven eeuwen'.

*

Of wacht ge een eedler loon voor zulk een stoorloos zwoegen?³⁹¹

Een hart, dat zachtkens slaat van zalig vergenoegen?

Een gade, op wier gestreel de wreedste kommer vliedt?...

Uw God is magteloos - dit alles schenkt hij niet.

- 395 Hij kan een slaavenheir doen vliegen op uw wenken,
 Hij kan de rijkste gade aan uwen gouddorst schenken,
 Zijn hand deelt tijtels uit, schenkt magt en heerschappij;
 Maar liefde, huislijk heil, schenkt de armoê meer dan hij.

Het waar geluk is stil, en bloeit het schoonst verborgen;

- 400 De schaamle hut van klei kent hier de minste zorgen;
 Daar rijpt de liefde best, daar huuwt ze hier beneên,
 Den tijd en de eeuwigheid in haar genot aan een.
 Hoe heilloos waar de liefde in dit kortstondig leven
 Was haar dit uitzicht door de Aartsgoedheid niet gegeven! -

- 405 Het menschelijk - geslacht valt toch als blaadren af;⁴⁰⁵
 Wij worden en vergaan - de wieg grenst aan het graf -
 Daar tusschen speelt een droom een treurspel met het harte;⁴⁰⁷
 De smart wijkt voor de vreugd, de vreugd weêr voor de smarte;
 De koning klimt ten troon, de slaaf buigt voor hem neêr;

- 410 De Dood blaast op het spel - en beiden zijn niet meer!⁴⁰⁹⁻⁴¹⁰

Maar neen! dees schilderij verlaagt te veel uw Eden.

Gij eischt meer duurzaamheid en minder tegenheden -

* 405 B, C en D: Het menschelijk geslacht valt toch als blaadren af:

391 *stoorloos*: onophoudelijk.

405 De vergelijking van het mensdom met gebladerte gaat via *Ilias* VI 147 terug op een plaats van de Griekse dichter Musaeus, opgenomen in de *Stromata*, lib. VI van Clemens van Alexandrië; hetzelfde beeld vinden we bij Young (*Night Thoughts*, vert. Lublink deel II, p. 253), in Feiths *Herfst-Zang* van 1790 (*Oden* II, p. 130-141) en in zijn *Nieuwjaars-Lied*.

407 De voorstelling van het leven als een droom vormt een bekend motief (cf. Th. C. van Stockum in *Ideologische Zwerftochten*, Groningen 1957, p. 305-321). Feith gebruikt het herhaaldelijk, b.v. *Julia*, p. 32: 'Ja! ons leven is een droom, en waar plukken wij hier een roosje dan in onze verbeelding?'; p. 60: 'Ja! dit leven is een droom - een van bitterheid en vreugde gemengde afmattende droom'; *Het Leven* (*Oden* V, p. 24): 'Sterven is ontwaken/Uit een' bangen droom'; *Het Leven* (*Oden* IV, p. 115): 'Ja, 't leven is een droom, en al zijn bezigheid/Verschijnsel aan den wand, waar schim de schim verbeidt'.

409-410 Al even bekend is het hier optredend motief van het theatrum mundi (cf. Ernst Robert Curtius, *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter*², Bern 1954, S. 148-154).

- Wel nu, dat louter vreugd den stervling hier bestraal',
 Dat hij den ouderdom van honderd jaaren haal!' -
- 415 Een voorspoed zonder druk heeft ras zijn' glans verlooren;⁴¹⁵
 Het hart bezit hem naauw of 't wenscht weêr als te vooren.
 De vreugd verteert zich zelv', de lust sterft bij 't genot,
 En sleepend zelfverdriet blijft ons bestendig lot.
 Hoe zwaar weegt dan de last van eindelooze jaaren,
- 420 Die telkens door den dood eens vriends geteekend waren?
 Beschouw dien Grijsaart, diep geboogen op zijn' staf -
 De tijd ontzag zijn kruin, maar nam hem alles af;
 Zijne eeuw, zijn geest, zijn hart, 't is saamen heengevloogen.
 Al wat hij minde, houdt de nacht des doods omtoogen;
- 425 En nu, wat is zijn lot waar hij zo eenzaam zwerft? -
 Hij treurt, verkwijnt zich, maalt, wordt wezenloos en sterft.⁴²⁶

O heilloos jammerdal, o beuzelachtig leven,
 Ware ons geen uitzicht op de onsterfelijkheid gegeven! -

- O Stervling, wie ge ook zijt! van al het heil der aard'
- 430 Is dit alleen den wensch der eedle menschheid waard:
 Een leven, vrij van schand', van wroeging en van zorgen;⁴³¹
 Een vrolijke avond en een slaap tot aan den morgen;
 Een doodbed, zacht als dons, waar nog 't herdenken streelt,
 En waar de zielrust om de kalme sponde speelt; -
- 435 Zie daar den besten schat, dien de aarde ons aan kan bieden,
 Hij blijft ons eigendom, waar jeugd en voorspoed vlieden;
 Wie hem alrêe bezit, heeft niet vergeefs geleefd;
 Gelukkig, die hem kent, en moedig naar hem streeft!

415 *ras*: spoedig.

426 Cf. Feiths wrange beeld van de seniele aftakeling in het zojuist genoemde gedicht *Het Leven* uit *Oden V*.

431 vv. Feiths levensideaal, zoals hij het in deze regels verwoordt, is sterk geïnspireerd door de Senecaanse *tranquillitas animi*; stoïcijnse gemoedsrust en christelijke zielrust vinden elkaar in deze volmaakte evenwichtstoestand die de dichter nastreeft.

Vignet: Het oog Gods, in een gelijkzijdige driehoek gevat, vormt na de Reformatie een zeer geliefd gegeven, cf. J.J.M. Timmers, *Christelijke symboliek en iconografie*, Bussum (1974), nr. 16.

Derde zang.

Vignet: Draak en briesende leeuw verbeelden, juist als de slang, de duivel, cf. Timmers, nr. 256-258, 263. Het vlamvend hart dat met beide handen wordt opgeheven, symboliseert het tot God opstijgend gebed, cf. Timmers, nr. 407. Schild en lans zijn onderdelen van de wapenrusting Gods; cf. voor dit op Paulus Ef. 6:10-17 teruggaand motief Knipping I, p. 123 vv.

Het graf.

Derde zang.

Ontwijk, bedwelmdde Geest! dien maalstroom van gedachten;
 Blijf van de deugd uw heil, van God uw deugd verwachten.
 Al wie op God vertrouwt, hoe zwart de nacht ook schijn',³
 Moet, hoe het Noodlot keer', in 't eind gelukkig zijn!

3 *de nacht:* zie aant. bij II 320.

*

- 5 De Deugd zwerft eenzaam om, gij ziet haar rustloos strijden;
De Boosheid drukt een' troon, en ach! zij kent geen lijden.⁶
Uw hart zinkt moedloos neêr, aanbidt de deugd, maar schreit,
En twijffelt afgestormd aan Gods Voorzienigheid.⁸

Wat kan, beperkte Geest! wat kan uw kracht beslissen?⁹

- 10 Gevoel, geloof, aanbid; maar schuw een ijdel gissen.
Wat ziet uw trots? - Een stip, een naauwlijks zichtbaar deel
Van een onvatbaar groot en juist vereend Geheel,
Waar duizend raaderen zich onderling verpoozen,¹³
Die allen naar elkaar en 't wit zijn uitgekoozen,¹⁴
15 Wat u verwarring schijnt, is ligt in 't Godlijk plan¹⁵
De heerlijkste orde, die zijn Wijsheid vatten kan.

De Tijd en de Eeuwigheid, de Toekomst en 't Voorleden,
Staan teffens voor zijn' troon, zijn daar een enkel heden.¹⁸

- De daauwdrop schijnt u kleen, een zonnestelsel groot,
20 De zandkorl is bij God één met de waereldkloot;
Zijn wenk doet sphaeren door het maatloos ijdel rollen,²¹
Zijn wenk bezielt den worm in 't stof, zijn waereldbollen.
De aartsengel zingt zijn' lof, en hij bereikt dien niet;
Het vinkje piept tot God, en God verneemt zijn lied.
25 Van daar 't ondeelbaar stofje onmerkbaar wordt bewoogen,²⁵
Tot daar de Seraf voor Gods zetel ligt geboogen,²⁶
Alle afstand wegzinkt, worm en engel smelt in één,
En niets, niets groot meer is, dan God, en God alleen;

*

14 B: eindigt met puntkomma

21 B: eindigt met puntkomma

6 *drukt een' troon*: zit op een troon (cf. *WNT*. III, p. 3502).

8 *afgestormd*: afgemat; vgl. II 312.

9 *beslissen*: met zekerheid zeggen. Hier begint Feith zijn theodicee (zie *Inleiding*, p. 24).

13 *zich onderling verpoozen*: in elkaar grijpen (eigenlijk: elkaar aflossen).

14 *wit*: het doel (waar deze teleologische beweging naar tendeert).

15 *ligt*: hoogstwaarschijnlijk, cf. *WNT*. VIII, 2e st., p. 1951.

18 *teffens*: terzelfdertijd.

21 *sphaeren*: hemellichamen; *het maatloos ijdel*: het oneindig niets.

25 *'t ondeelbaar stofje*: het kleinste atoom.

26 *de Seraf*: zie aant. bij II 41.

*

Is alles één gezin van d' eigen goeden Vader

- 30 Gevoed uit de eigen hand, gedrenkt uit d' eigen ader,³⁰
Geleid door de eigen zorg - tot daar 't zijn doelwit raakt,
En 't heil van 't kleinste deel dat van 't geheel volmaakt.

Hoe, is ons aanzijn aan dit leven dan verbonden?

Wordt hier een waar geluk, een duurzaam heil gevonden?

- 35 Is u de vreugd bekend, die bij 't genot niet kwijnt,
Brengt de aarde een' ramspoed voort, die niet op 't eind' verdwijnt?
Het leed, dat ik ontvlucht, het heil, daar ik naar trachte,
Zijn beide eerlang een droom, een enkle nagedachte,³⁸
Afgrijslijk voor het hart, dat al zijn heil ontvlood,
40 Maar troostrijk voor de ziel, die hier slechts smart genoot.
De rust, die zij dan smaakt, en die de ramp haar teelde,
Weegt ligt een leven op van onbezefbre weelde.⁴²
Hoe schoon het aardsch geluk ons in 't verschiet ook schijn',
Ach! in dat oogenblik wilde ik de lijder zijn,
45 Die, losgemaakt van de aard', nu de aarde blij kan derven,
En niets begeerlijks mist bij zijn gelukkig sterven,
Wien, daar geen enkle vreugd hem meer in de oogen blinkt,
Zijn ramp en zijn gevoel in 't stof des doods ontzinkt.

Dit aanzijn had geen prijs, ons leven luttel waarde,⁴⁹

- 50 Was ons bestaan beperkt tot deeze onzalige aarde.
De teedre huwlijksmin waar dan een ramp te meer,
Al 't zoet der vriendschap zonk in 't einde op kwelling neêr.⁵²

*

29 B: eindigt met een komma

- 30 *gedrenkt uit d'eigen ader*: Feith zinspeelt hier op de bekende voorstelling van de pelikaan die zijn jongen met zijn eigen bloed laaft. Het verhaal gaat in zijn vroegste versie terug op de Alexandrijnse *Physiologus*. In de christelijke symboliek verzinnebeeldt de pelikaan de liefde van Jezus, die Zijn bloed gaf voor het heil van de mens. Vooral in de barokke emblemata-literatuur treft men dit beeld telkens weer aan, cf. Langen, S. 348, 402.

38 *eerlang*: weldra; *een droom*: zie aant. bij II 407; *nagedachte*: herinnering.

42 *ligt*: gemakkelijk.

49 *prijs*: waarde.

52 *zonk neêr*: liep uit.

- De wraakzucht zou verrukt langs tombe en slagveld zwerven,
De liefde bij een graf van rouw en wanhoop sterven.
- 55 Het edel hart, dat hier het schoon der deugd gevoelt,
Dat in zijn kleinst genot op meer volmaking doelt,
Geen beuzeling waardeert, zich door geen schijn laat boeien,
En nimmer zijn geluk dan met zijn' prijs ziet groeien,
Dat hart waar hier gedoemd tot een afgrijslijk lot
- 60 En, juist om zijn waardij, het wreedst geschenk van God.
Te groot om met een schim of waterblaas te spelen,
Te deugdzaam om in 't heil der boozen ooit te deelen,
Te vrij om onder 't juk van 't breinloos graauw te staan,
Lagcht d' eedlen sterveling hier luttel voorspoeds aan.
- 65 Deze aard' heeft troonen; maar hoe schaars voor Antonijnen?⁶⁵
Deze aard' heeft kerkers; maar wie doet ze in kerkers kwijnen?
Ontrol 't geschiedverhaal van ieder volk op aard',
Dat zijn gedachtenis voor 't nageslacht bewaart,⁶⁸
Waar ge ooit de Grooten vindt en eedle Barnevelden,
- 70 Het zal van Loevensteins en Hofschavotten melden.⁶⁹⁻⁷⁰
De ziel van klei alleen toeft overal geluk;⁷¹
Te klein voor smart, gedwee bij magtspreuk, slaafs bij 't juk,⁷²
Te vreden zonder deugd, alvattend zonder reden,
Is haar de nacht tot dag, het slangenhol een Eden.
- 75 Hem streelde de aarde ligt, die nooit in grootheid won,⁷⁵
Die alles lieven, en weêr alles missen kon,⁷⁶
Die hier naar wind en stroom gedachtloos heeft gezworven,
Die beuzlend heeft geleefd, en beuzlend is gestorven.

65 *Antonijnen*: Antonius, bijgenaamd Pius (de vrome), aangenomen zoon van Hadrianus die hij als Romeins keizer in 138 opvolgde. Zijn vreedzaam, rechtvaardig bewind duurde tot 161.

68 *gedachtenis*: herinnering.

69-70 Zinspeling op de twee 'santen' van het Patriottisch geloof, Hugo de Groot en Johan van Oldenbarnevelt. De eerste zat van 5 juni 1619 tot 22 maart 1621 gevangen op slot Loevestein; de tweede werd 13 mei 1619 onthoofd. Feith toont hier duidelijk sympathie voor de Patriotten.

71 *De ziel van klei*: de ongevoelige, aardsgerichte mens, cf. II 262; *toeft*: wacht.

72 *magtspreuk*: slogan.

75 *streelde*: bekoorde.

76 *lieven*: beminnen (germanisme, cf. du. lieben).

*

- Neem 't heerlijk uitzicht weg, dat ons na 't graf verbeidt,
 80 De mensch wordt raadsel', en de deugd uitzinnigheid,
 De kunsten kinderspel, de wetenschappen schimmen,
 't Verstand een dwaallicht, dat voor dwaazen slechts kan glimmen;
 Het worden waar dan vloek, het sterven zegening,
 En hij het zaligst, die het aanzijn nooit ontving.
- 85 Juich, eedle Menschheid! juich! 't gordijn is opgeheven,⁸⁵
 Het raadsel is gelost - u wacht onsterflijk leven!⁸⁶
 Al wat uw deugd verheft, is thans geen onheil meer
 Al wat verdienste ontzinkt, vindt ze eens veel schooner weêr.
 De wind moog op de kiel met dolle woede raazen,⁸⁹
- 90 Of lieflijk langs de mast op bolle zeilen blaazen,
 Hij is 't gelukkigst, bij een zacht of gruwzaam lot,
 Die hier 't voorspoedigst rijpt voor de eeuwigheid en God.
 Dit licht verzwelgt den glans, die in den voorspoed streelde,
 Het leent aan d' onspoed heil, en vaak aan 't lijden weelde;⁹⁴
- 95 De troon, die 't misdrijf torscht, zinkt straalloos voor het oog,
 De hut, door deugd bewoond, rijst tot den starrenboog;
 't Is ramp, 't is louter ramp, wat ons aan de aarde kluistert,
 De zinlijkheid vermeêrt, ons grootsch verschiet verduistert,
 Ons voor de deugd verstompt en aan een vreugd gewent,
- 100 Die eens in 't stof verzinkt en de eeuwigheid niet kent.
 't Is heil, 't is louter heil, hoe digt de slagen treffen,
 Wat ons aan 't knellend juk der driften weet te ontheffen,
 Den trek in ons vermeêrt naar 't hoogste en eeuwig goed,¹⁰³
 En ons den prijs der deugd op aarde kennen doet.
- 105 Ach! de Onspoed, hoe geschuud om zijn afzichtig wezen,¹⁰⁵
 Ging vaak bewooners voor den reinen hemel lezen,¹⁰⁶

*

- 87 B: eindigt met een komma
 95 B: eindigt met puntkomma
 85 't gordijn is opgeheven: zie aant. bij II 367.
 86 gelost: opgelost (germanis me).
 89 'Der Vergleich der Seele mit dem Schiff auf stürmischer See ist einmal biblisch (...) und zweitens die bekannte Lieblingsallegorie der Barockdichtung. Aus beiden Quellen kann er dem Pietismus zugeflossen sein'. (Langen, S. 125).
 94 leent: verleent.
 103 trek: begeerte.
 105 Onspoed: ellende.
 106 lezen: uitkiezen, vergaren.

*

- Terwijl de Voorspoed met zijn toverzachten mond
 Op prooi van zielen in den dienst des afgronds stond.
 God vormde ons tot geluk, en schenkt zijn hand ons smarte,
 110 Die gift, der Godheid vreemd, verraad't een vaderharte.
 Gezonken Menschheid, die deeze artselij behoeft,¹¹¹
 Aanbid een' vader, die ook hier geduldig toeft;
 O kus de roede, door zijn liefde alom getekend,
 Zijn teedre tuchtiging is naar uw' nood berekend;
 115 Zij duure een korte poos, zij duure een leven lang,¹¹⁵
 Uw smart wordt eens geluk, uw klachte lofgezag.

- Zo zinkt de Jongeling op 't graf zijns Vaders neder,
 Herinnert zich zijn tucht en mint hem eens zo teder;
 Voelt hoe voor luttel smart nu de Ondeugd vruchtloos vleit,
 120 Denkt zijne liefde na en weent van dankbaarheid.¹²⁰

- 'k Beken, het kortziend oog der dwaaze stervelingen¹²¹
 Ziet vaak dat goud en macht de boosheid hier omringen,
 Terwijl de stille deugd verlaaten, eenzaam zwerft,
 Hier van gebrek vergaat, daar op een steenklip sterft.
 125 Maar kan de rijkdom staêg den nood van 't harte heelen?¹²⁵
 Moet aanzien, moet gezag, altijd genoegen teelen?
 Is 't vorstlijk dons gedekt voor slaapeloos verdriet?¹²⁷
 Boort zelfs de wroeging door de wacht eens konings niet?
 'k Heb vaek het Misdrijf in den schoot der pracht gevonden,¹²⁹
 130 Maar nimmer was 't geluk aan al dien praal verbonden.
 Het vliegend oog verried de diep verhulde smart,¹³¹
 Ik zag haar knaagen aan een heilloos ledig hart.

* 113 B: eindigt met dubbele punt

111 *artselij*: medicijn.

115 zij moge kort of lang duren,.

120 *Denkt na*: overweegt.121 *kortziend*: kortzichtig.125 *staêg*: altijd, voortdurend.127 *gedekt*: beschut.129 vv. De nu volgende passage is overrijk aan antithesen; cf. voor de plaats die deze stijlfiguur in Feiths leerdicht inneemt *Diss.*, hfdst. IV, p. 147-149.131 *Het vliegend oog*: de onrustige oogopslag.

*

- Te midden van den glans, die duizenden verrukte,
 Was hem het aanzijn tot een last, die duldloos drukte;¹³⁴
- 135 De lieve lente kwam, de lieve lente vlood,
 Hij vloekte 't leven en hij beefde voor den dood.
 'k Heb de Onschuld menigwerf van rampen zien omgeven,
 Maar immer bleef haar rust bij al die rampen leven;
 'k Heb vaak de stille Deugd in diepen druk aanschouwd,
- 140 Maar altijd was haar hart met haaren God vertrouwd;
 Ik zag haar weenen, maar geen traan ontviel haare oogen,
 Die niet haar zaligheid en adel moest verhoogen.
 Zo druipt een kostbre daauw van 't halfverschroeide kruid,
 Dat, door dit vocht gesterkt, met nieuwe kracht ontspruit;
- 145 Zo vlokt een dichte sneeuw op 't groenend koren neder,
 Maar geeft het groener aan de vruchtbre lente weder.
 De lieve lente kwam, de lieve lente vlood,
 Zij smaakte 't leven en zij juichte bij den dood.
 Gods Almagt schonk de Deugd hier haar' verborgen zegen;
- 150 Zij werkt, met nacht omhuld, den wensch der Boozen tegen;¹⁵⁰
 Het misdrijf op den troon torscht een rampzalig hart;
 De deugd aemt vrij en kalm te midden van haar smart,
 't Gevoel dat ze in den nood gerust tot God kan naaken,¹⁵³
 Zou op een houtmijt zelf haar zaligheid volmaaken!¹⁵⁴
- 155 O Mensch! die hier 't bewind van uwen God miskent,
 Hoe vaak schuilt in u selv' de bron van uwe ellend',
 Hoe dikwerf droomt gij ramp bij louter zegeningen,
 Hoe dikwerf wacht gij heil van duizend beuzelingen!
 De drift vat vuur, de wensch ontvlamt, de reden zwicht;
- 160 't Blinkt alles voor ons oog in een bedrieglijk licht;
 Verbeeldingskracht treedt toe en tovert om ons heenen,
 De roos wordt louter roos, de doornen zijn verdweenen.

* 153 B: een komma na *Gevoel*

154 alle andere edities: zelfs

134 *duldloos*: ondraaglijk.150 *met nacht omhuld*: versta: onzichtbaar voor het oog der mensen (cf. aant. bij II 320).153 *naaken*: naderen.154 *houtmijt*: brandstapel.

*

- Zo wiegt de zinnelijkheid ons lieflijk in de rust;
 Wij sluimren op een zee, van storm noch klip bewust.¹⁶⁴
 165 Wat andren dreige of treff', wat duizend andren schroomen,¹⁶⁵
 Ons lacht het noodlot aan, wij kunnen zorgloos droomen! -
 Ach! midden in dien droom vliên de oogeblikken heen;
 Een uur, een dag, een week, een maand, een jaar verdween,¹⁶⁸
 Natuur volbragt haar' loop; nu oopen zich onze oogen,
 170 Helaas, te laat! wij zijn - als de anderen bedroogen!
 Daar valt de Held in 't stof, ziet louter ramp en schreit,
 En wordt een lasteraar van Gods Voorzienigheid.

- Hoe! klaagende om uw lot, beroofd van aardsche weelde,
 En klaagende als Gods hand u naar uw' wensch bedeelde;
 175 Hoogmoedig onder 't leed, ondankbaar bij 't genot,
 Wat eischt ge, o nietig mensch! van 't hoog bewind van God?
 Wat eens uw wellust was, dat pijnigt thans uw harte?
 Gij noemt de Liefde beul, de Vriendschap hellesmarte -
 Hoe! is haar aanzijn vloek? - Neen! 't beekjen heeft geen schuld,
 180 Als 't om mijn landverblijf zijn effen golfjes krult,
 Dat ik zijn nut misken, mij voor zijn doel verblinde
 En in zijn' koelen schoot den dood wanhoopig vinde.¹⁸²

- De goede Vader van het Menschelijk-geslacht
 Heeft alles tot ons heil oorspronkelijk voortgebracht;
 185 Hij mint zijn schepslen teêr en kent hun aller nooden,
 Maar wat verkwikken kan, kan uit zijn' aart ook dooden -
 Hoe! eischt uw overmoed, dat God u ten geval¹⁸⁷
 De wetten der Natuur, 't Heelal veranderen zal?

- * 177 B: eindigt met puntkomma
 187 B: , u ten geval,
 164 Duidt op het zelfbedrog der goddelozen.
 165 *schroomen*: vrezén.
 168 Cf. zijn bekende *Nieuwjaars-Lied*: 'Uuren, dagen, maanden, jaaren,/Vliegen als een schaduw
 heên'.
 182 Het afwijzen van de zelfmoord hier dient beschouwd als een stellingname tegen Goethes
Werther, die m.n. in zijn brief van 12 augustus de vrijwillige dood verdedigd had. Bovendien
 wilde Feith de kritiek weerleggen van De Perponcher e.a. op *Ferdinand en Constantia*, waar
 de titelheld zich ook van het leven had trachten te beroven.
 187 *u ten geval*: om u te plezieren.

*

- De Lente tovert vreugd en wellust op u neder;
 190 Gij mort bij haar gemis, en vloekt het winterweder -
 O Dwaas! de doodsche praal van 't ruuwe jaargetij
 Zet juist die toverkracht de jonge Lente bij.¹⁹²
 God heeft op elk geschenk, aan 't menschdom ooit geschonken,
 Den prijs en waarde van die gifte vastgeklonken,¹⁹⁴
 195 En de ondervinding, door de les van eeuwen wijs,
 Bewees ons duizendwerf de waarheid van dien prijs.
 De Liefde en Vriendschap zijn tot waar geluk gegeven,
 Maar slechts in haar verband met een onsterflijk leven.
 Wie hier de deugd verkracht om beider heilgenot,
 200 En, waar de hartstocht vleit, met Rede en Godsdienst spot;
 Wie, mensch, het heil begeert verknocht aan engel-orden,²⁰¹
 Moet, waar een God regeert, in 't eind' rampzalig worden!
 De beste Vader schonk al wat hij schenken kon,²⁰³
 Uw maateloze drift vergiftigde elke bron;
 205 Ja, klaag - maar om u zelv'. Ook in Gods minsten zegen
 Was, naar zijn wil gebruikt, een waar geluk gelegen;
 Hij schonk u eindig heil, maar gij, gij wachtte 'er van,
 Wat slechts de Deugd belooft, de Hemel schenken kan.

- Al wat men hier met recht verheven, groot, kan noemen,
 210 Al wat ons menschenwaarde en heldendeugd doet roemen,²¹⁰
 Al wat het eerlijk hart op aarde billijk vleit,²¹¹
 Rust eenig op 't geloof aan Gods Voorzienigheid.²¹²
 Neem deeze noordstar weg, verberg haar voor onze oogen,²¹³
 En alles is met nacht en aakligheid omtoogen.²¹⁴

* 190 B: eindigt met een punt

192 *Zet bij*: verleent.194 *gifte*: de slot-e is om wille van het metrum aangehecht; cf. *harte* en *smarte* in II 131-132, 203-204, 223-224, 407-408, III 177-178.201 *Wie, mensch.*: versta: wie als mens.203 *De beste Vader*: zo wordt God door de verlichte christen uit de 18^e eeuw graag gemoemd, cf. III 312.210 *menschenwaarde*: menselijke waardigheid.211 *billijk*: met reden.212 *eenig*: enkel.213 *noordstar*: poolster; vandaar in fig. zin: lichtbaken, richtsnoer.214 *nacht en aakligheid*: afschuwelijke duisternis (hendiadys).

*

- 215 Het leven wordt een vloek, natuur een gaepend graf;
 Ons eeuwig heil en wee hangt van een windvlaag af.
 De banden zijn verscheurd, die mensch aan mensch verbinden,
 't Geval doet ons een gade, een' vriend en oudren vinden;²¹⁸
 Wij zijn, naar 't stofje valt of 't wentlen van de baar,²¹⁹
- 220 Een worm, dien elk vertrap, of een geweldenaar.
 De deugd, de waare deugd, is voor den mensch verlooren,
 Zij wordt een werktuig, door het zelfbelang gekooren;²²²
 Bewonder, maar van ver, waar gij het kunststuk ziet;
 Staar slechts op de uitkomst, maar beschouw de drijfveer niet;
- 225 Ligt zoudt ge in held bij held het eigen roersel vinden,²²⁵
 Dat ook een' Rugerot aan 't misdrijf kon verbinden;²²⁶
 Gij zaagt een' Titus, waar de deugd naar lauwren voert,²²⁷
 Een' Nero, waar 't geluk zich aan het misdrijf snoert.²²⁸

't Geloof, dat boven ons een Richter zit verheven,

- 230 Die 't wit der daaden kent, hier ooit op aard bedreeven,²³⁰
 Dat hij de deugd bemint en tot haar heil geleidt,
 Het misdrijf haat en straft met wisse onzaligheid;²³²
 Kan slechts die eedle deugd in 't menschlijk hart doen wonen,
 Die om zich zelv bestaat, en hier zich zelv blijft loonen.

***

- * 217 B: eindigt met puntkomma
 221 B: eindigt met puntkomma
- 218 't Geval: het toeval.
 219 't wentlen van de baar: de golfslag van de zee.
 222 gekooren: gekozen.
 225 het eigen roersel: dezelfde beweegreden.
- 226 Rugerot: Hoogstwaarschijnlijk doelt Feith hier *niet* (zoals in de 1^e druk staat) op de goudmaker Don Dominico Manuel Caetano, graaf van Ruggiero, generaal-majoor van het Pruisische leger, die 23 augustus 1709 te Küstrin werd opgehangen aan een met goudblik beslagen galg, omdat hij - in werkelijkheid een Italiaanse boerenzoon - de koning van Pruisen met zijn alchemistische bedriegerijen grote rijkdommen had voorgespiegeld. Eerder komt echter in aanmerking een zekere Rüttgerodt, drievoudig moordenaar, die in 1776 te Einbeck werd terechtgesteld. Laatstgenoemde past als ernstig crimineel beter in de kontekst, terwijl hij zowel voor Feith als voor de lezers van *Het Graf* een aktueller geval vormde. Zie over hem Wolfgang Promies, *Georg Christoph Lichtenberg*, Hamburg 1964, p. 80, 86. Waarschijnlijk kende Feith Rugerot, die ook in zijn vers *De Eer* van 1784 (*Oden* I, p. 130) compareert, uit Lavaters *Physiognomische Fragmente* II, S. 194, waar zijn portret geanalyseerd wordt.
- 227 Titus: Romeins keizer van 79-81 na Chr.; zoon van Vespasianus; leidde een zeer deugdzzaam leven.
 228 Nero: berucht Romeins keizer en christenvervolger; bestuurde het rijk van 54-68.
 230 't wit: het doel.
 232 wisse onzaligheid: zekere ellende.

*

- 235 O Gij, die om haar' glans hier van gebrek versmacht,
 Juich, eedle Ziel! tot God uit uwen donkren nacht;²³⁶
 Uw traanen zijn geteld, geen zuchtjen ging verlooren -
 De dag der Eeuwigheid zal uw waardij doen hooren!
- 't Geluk beslist op aard' wat waare grootheid zij.
- 240 De Zege zet hier deugd, de Neêrlaag ondeugd bij.²⁴⁰
 De Dwingland is een Held; hij dorst de menschheid hoonen,
 Maar won een' Zetel, en 't geluk blijft hem bekroonen;
 De Vriend zijns Vaderlands de schrik van elken kring;
 't Geluk verliet hem, en men noemt hem Muiteling.
- 245 De waare Wijsgeer slechts wordt door geen' schijn bedroogen,
 De deugd is altijd deugd en Godlijk in zijne oogen;
 Hij ziet door 't valsche licht van troon en kerker heen,
 Een Clitus blijft hem groot, een Alexander klein;²⁴⁸
 Hij helpt een' Washington als Overwinnaar roemen,²⁴⁹
- 250 Hij zou hem op 't schavot den Held van 't Menschdom noemen!
 Dan ach! is hier de deugd, omringd van bange ellend,²⁵¹
 Ontrukt aan haaren kring, zijn hart altijd bekend?
 Hoe menig eedle ziel blijft hier in 't stof verschoolen,
 Wier grootheid God slechts kent, die God slechts om ziet doolen,
- 255 Die hier miskend, gelaakt, vervolgd, misschien vermoord,
 Daar met de Washingtons tot d'eigen rang behoort!

O Mensch! zoudt ge om een ramp, vaak uit u zelv' ontsprooten,
 Een bron van zo veel troost moedwillig van u stooten?

- * 243 B: een komma na *Vaderlands*
 247 B: eindigt met dubbele punt
 256 B: Dáár
- 236 *nacht*: zie aant. bij II 320.
- 240 *zet bij*: verleent.
- 248 *Clitus*: vriend van Alexander de Grote; door deze in een vlaag van woede vermoord; stond bekend als een edel mens; *Alexander*: de grote Macedonische veldheer die op jeugdige leeftijd reeds nagenoeg de hele, toen bekende, wereld onder zijn macht bracht, maar in juni 323 v. Chr. - op het toppunt van zijn roem - onverwacht stierf.
- 249 *Washington*: George Washington (1752-1799), grondlegger van de Amerikaanse onafhankelijkheid; de grote vrijheidsheld van die dagen; als zodanig door de Patriotten hogelijk vereerd. Feith schreef op hem het gedicht *Washington en Necker* uit 1789 (*Oden I*, p. 96-103); ook Bellamy wijdde hem een vers (*Aan Washington* in: *Gedichten van J. Bellamij*, Haarlem 1826, p. 41-43).
- 251 *Dan*: maar.

- En, in den laatsten nood, waar alles van u vliedt,
 260 Een' vader missen, die u dan nog over schiet?
 Uw naauwbeperkte geest, wien hier de worm doet feilen,²⁶¹
 Wil 't onbegrensd Vernuft van 't eeuwig Wezen peilen;
 Durft stout beslissen, waar het oog één uitkomst ziet,
 En kent nog de oorzaak, kent, helaas! zich zelven niet!
- 265 't Zij ons genoeg, dat hier door 's waerelds wildernissen
 De deugd beveiligd treedt, en nooit haar doel kan missen,
 Dat ze eens den drempel van het waar genoeg raakt,
 En hier reeds zielrust vindt, die de ondeugd nimmer smaakt.
 Al 't andre zij aan God, d' Almagtigen, bevelen!
- 270 't Is veilig in zijn hand, schoon voor ons oog verschoolen.
 Zijn onbepaald Verstand vindt nergens duisternis,
 Zijn Goedheid is zo groot, als zijne Wijsheid is,
 Zijn Liefde meer dan iets gaat ons verstand te boven -
 Ach! waar een God ons leidt, wordt de eerste pligt gelooven!
- 275 Schouw van dees donkre duin, bij 't bleeke licht der Maan,
 De Schepen slingren op den hollen Oceaan;
 Hier ploft de ontboeide wind hen in een' afgrond neder,
 Ginds geeft een nieuwe golf hen aan de wolken weder;
 Nu blinkt hun maan en star bij ontijd in het oog,²⁷⁹
- 280 Dan dekt een donker floers den halven hemelhoog. -
 Het Wicht aan uwe zij beeft voor het lot der kielen,²⁸¹
 't Wacht staêg den laatsten golf, die alles moet vernielen....²⁸²
 En gij, gij beeft niet? - Hoe! voelt gij geen deerenis,
 Waar 't heil van duizenden een prooi des afgronds is? -
- 285 Is u dan 't rotsig hart met dubbel staal omslooten?²⁸⁵
 Ach! 't zijn uw Broedren, 't zijn, Barbaar! Natuurgenooten!...
 'Neen, zegt ge, ik ken de zee en vrees haar' golfslag niet.
 Een kind droomt van gevaar, waar 't niets verschriklijks ziet....

261 *wien hier de worm doet feilen*: versta: die te klein is om het levensbeginsel van een worm te doorgronden.

279 *bij ontijd*: bij onheilspellende duisternis.

281 *Wicht*: (hier) meisje.

282 *staêg*: aldoor.

285 *rotsig*: stenen (adj.).

*

- Een kundig Palinuur behoedt de kiel voor 't stranden;²⁸⁹
 290 Hij houdt, bij stilte en storm, het dwingend roer in handen.
 Het zij 't gestarnte blink of voor een' nevel zwicht',
 De zeilsteen wijst hem staêg waar 't zeekre Noorden ligt;²⁹²
 Hij zal, bij al 't geloei der nachtelijke winden,
 De zee betemmen en de juiste haven vinden.' -
- 295 Vermeete! die een' mensch, een' nietig mensch, vertrouwt,
 Die op een kleene kracht bij luttel kunde bouwt,
 En minder van een' God, een Wezen, durft verwachten,²⁹⁷
 Zo eindloos van begrip, als onbepakt van krachten!
 't Is God, die 't groot Heelal naar zijnen wenk regeert;
- 300 Zijne Almagt is het roer, daar 't al naar wendt en keert;³⁰⁰
 Zijn Goedheid richt den loop, en blijft de reê verschoolen,³⁰¹
 Zijn Wijsheid is 't compas, dat nimmer kan doen doolen,
 Dat op de haven mikt, die onzen tocht besluit,
 En deeze haven koos zijn liefde voor ons uit.
- 305 Hoe hol de levenszee, hoe broos de kiel moog wezen,
 Zou, waar zijn God het voert, het nietig schepsel vreezen?
 Vaar zorgloos, vrolijk meê, rechtschapen sterveling!
 Een twijffling is hier schuld, een klagt Godslastering.
 Rampzalig hij, die waar zijn oog hier mag aanschouwen,
- 310 In vreugd niet danken kan, in nood niet durft vertrouwen!

Gelukkig is de mensch, die dit vertrouwen heeft,
 Die van de liefdezorg des besten Vaders leeft,³¹²
 En in den zwartsten nacht van tegenspoed en lijden
 Zich zachtkens zuivren voelt voor eindeloos verblijden.

- * 305 in B na *levenszee* abusievelijk een punt
 289 *Palinuur*: Palinurus was de stuurman van het schip van Aeneas (zie Vergilius, *Aeneis* V 847, 871 etc.).
 292 *zeilsteen*: magneetijzersteen dat gebruikt wordt als kompas.
 297 Voor een juist begrip verbindt men *een Wezen* onmiddellijk met de volgende versregel.
 300 vv. zie aant. bij III 89.
 301 *en blijft de reê verschoolen*: al blijft de haven onzichtbaar.
 312 *des besten Vaders*: zie aant. bij III 203.

*

- 315 Hij wandelt hier gerust een woeste waereld door;
 Een Zon, die nimmer zinkt, licht al zijn schreden voor.
 De Lente bloeit voor hem met ongekenen zegen,
 Gods Goedheid wappert hem in ieder koeltje tegen;
 Hij ziet haar gloeien in het lieflijk morgenrood
- 320 Zij tintelt in den daauw, dien de avondstond vergoot,
 De beek ruischt haaren lof, en wat Natuur doet hooren,
 't Is de eigen harmonij en goedheid in zijne ooren!³²²
 De Zon brande op zijn hoofd, of streef' hem met haar' gloed,
 Zijn pad voer' langs een rots, of glimm' van overvloed,
- 325 De dag breng' roozen aan, of doe hem doornen leezen,³²⁵
 Zijn avond is gerust - zo zal zijn doodbed wezen!
 Door zagt genot gekuscht, of van den arbeid moê,
 Hij sluit in d' arm van God gerust zijne oogen toe.
 Zijn naauwbepert verstand hoeft zich niet af te slooven,
- 330 Hij komt door zijn geloof den steilsten berg te boven.
 Een Wijsheid, die nooit feilt, dit weet hij, stuurt zijn lot;
 Hij volgt slechts kinderlijk den wenk van zijnen God;
 Brengt die hem lijden aan, dit lijden is hem weelde.
 Hij ziet de Moeder, die haar' Zuigeling bedeelde;³³⁴
- 335 Op Haemus killen top, in Juba's wildernis,³³⁵
 't Is Hemel overal waar God en zielrust is!³³⁶

NERINA! heeft uw hart dien Vriend nog niet vergeten,³³⁷
 Die eens het diepst geheim van uwe ziel mogt weten,

*

- 319 B: eindigt met een komma
 336 in B een komma na *overal*
 339 B: eindigt met een komma
- 322 *eigen*: dezelfde.
- 325 *leezen*: verzamelen.
- 334 Langen noemt de voorstelling van God als moeder 'für die weiche Gottesauffassung des Pietismus sehr bezeichnend' (S. 309); vooral Tersteegen maakt er zich schuldig aan. Langen geeft als bijbelse vbb. Jes. 46:3 en 49:15. Eerder denke men echter aan *Ps.* 131:2 (St.vert.): 'Zoo ik mijne ziel niet heb gezet, en stil gehouden, gelijk een gespeend kind bij zijne moeder! mijne ziel is als een gespeend kind in mij.'; *bedeelde*: te drinken gaf.
- 335 *Haemus*: bergketen in de Balkan, hoogste top 7800 voet; *Juba*: woestijn in Oost-Afrika, tussen Kenya en de Jubarivier. In combinatie wellicht een klassieke topos voor 'onmenselijke kou en onverdragelijke hitte', zoals prof. dr. A.L. Sötemann mij suggereert.
- 336 *zielrust*: zie aant. bij I 115.
- 337 *Nerina*: achter deze naam gaat hoogstwaarschijnlijk schuil Johanna Ida Groeneveld, geb. 16 mei 1753, een jonger zusje van Feiths vrouw Octavia. Het meisje was uit Weener (Oost-Friesland) naar Zwolle gekomen. Op 7 jan. 1771 stierf zij daar plotseling aan de pokken. Aangenomen dat *Het Graf* in 1789 geschreven werd en rekening houdend met Feiths eigen datering van de ontmoeting met Nerina in vs. 351, kunnen we de hier vertelde gebeurtenissen op 1769 stellen. De scheiding waarvan in vs. 385 sprake is, zou dan kunnen slaan op Feiths vertrek naar Leiden in september van dat jaar; *Vriend*: geliefde; het woord heeft in de 18^e eeuw nog een sterk erotisch karakter, cf. ook *echt vriend*.

- Wien op het stille veld, daar gij natuur genoot
 340 Een' lieven zomer in uw bijzijn eens ontvloot?
 Gij waart gelukkig toen, en ik, ook ik te vreden,
 En toch was ons gesprek altijd van tegenheden;³⁴²
 De zachte nevel, die mijn kalm gelaat omtoog,
 Verzelde altijd een traan van weemoed in uw oog.³⁴⁴
 345 Gewis, een voorgevoel wrocht toen reeds in ons harte³⁴⁵
 Die wondre mengeling van wellust, rust, en smarte!³⁴⁶
 Ach! dacht gij toen, Vriendin! dat dit het laatste jaar³⁴⁷
 Van mijnen voorspoed, van uw stille veldvreugd waar,³⁴⁸
 En dat de hand reeds in de wolk was opgeheven,
 350 Die ons aan 't lijden, aan de ellende stond te geven? -
 De Zon heeft sinds dien tijd zich twintigmaal gewend,
 Maar nog staat dat gesprek in mijne ziel geprent;
 Nog zweeft die avond en die tederste aller nachten
 Gestadig voor mijn' geest in duizend nagedachten.³⁵⁴
 355 Ik wandelde aan uw zij'. Wij spraken van den dood,
 Van 't uitgebreid verschiet, dat ons zijn hand ontsloot,
 Van al de traanen, die hier deugd en onschuld weenen,
 Van korte scheiding en van eindeloos hereenen.
 De kalme schepping stemde ons hart op de eigen toon;³⁵⁹
 360 De daauwende avond week, de nacht was stil en schoon,
 De maan deed de effen lucht geduurig lichter blaauwen;
 De taal werd magtloos en de stem begon te flaauwen!

342 *tegenheden*: rampen; ook I 285.

344 *weemoed*: frequent in het taalgebruik van de Duitse piëtisten (cf. Langen, S. 132); ook in III 363.

345 *wrocht*: bracht teweeg.

346 *wellust*: welbehagen (cf. de aant. bij vs. 41 van het opdrachtvers).

347 *Vriendin*: hiervoor geldt hetzelfde als voor *Vriend* in vs. 337; de betekenis is dus: geliefde.

348 *veldvreugd*: vreugde in het vrije veld; Vondeliaanse samenstelling van het type *moordschavot* (I 232), *tuimelkring* (II 112); zie *Diss.*, hfdst. IV, p. 131.

354 *nagedachten*: herinneringen.

359 *eigen*: dezelfde.

- De rust, die in ons oog, vol zoeten weemoed, zwom,³⁶³
't Gevoel, dat in ons hart geduurig hooger klom,
365 De schoonheid der Natuur, thans door geen vlek ontluiserd,
Hield ons onmerkbaar aan den bodem vast gekluisterd.
Wij staarden op een beek, waarop het maanlicht scheen.
Ik zweeg, gij zweegt; 't werd stil en roerloos om ons heen.
Wij zweefden ongestoord in liefelijke droomen
370 Naast al de vrienden, die de dood ons had ontnomen.
Daar trof ons, nog geboeid aan d' eigen stillen vliet,
Het mollig toonen van een dwarsfluit in 't verschiet,³⁷²
Waar ligt een lijdend hart, slechts vatbaar voor die weelde,³⁷³
In 't vreedzaam uur des nachts zijn rampen weg meê speelde.
375 Zo 'k immer d' adel van mijn menschheid heb gevoeld,³⁷⁵
Zo ooit onsterfelijkheid mijn boezem heeft doorwoeld,
't Was, toen de minste toon, die 't hart wellustig stilde,
Van ieder heuveltop, uit al de wouden trilde,
Geduurig zachter smolt, geduurig verder scheen,
380 En, langzaam door het veld zich spreidende, verdween. -
Mijn ziel was boven de aarde en 't aardsche ver verheven.
Ik smaakte reeds het heil van mijn onsterfelijk leven,
En toen in 't eind de tong weêr menschlijk staamren kon,
Was onze ziel gedrenkt uit de eigen wellustbron.³⁸⁴
385 Ik drukte een' laatsten kusch op uw bezielde wangen;³⁸⁵
Een stil geweende traan bleef aan mijn lippen hangen;
Die traan was propheetsij! - ik dronk hem en moest vliên,³⁸⁷

363 *weemoed*: zie aant. bij III 344.

372 De ontvankelijkheid voor zang en muziek, speciaal voor fluit- en pianospel, kenmerkt de sentimentele auteurs en trouwens de romantiek in het algemeen (cf. Fernand Baldensperger, *Sensibilité musicale et romantisme*, Paris 1925). In *Ferdinand en Constantia I*, p. 58-59, ontmoert Cecilia de titelheld door aan 'haar klawier' Schuttes *Verrijzenis van Lazarus* en daarna *Wreed gescheiden lievelingen* ten gehore te brengen; na Cecilia's dood bezoekt Ferdinand haar graf: 'Hij plaatste zich op de zooden, die haar graf bedekken, staarde dan eenen langen tijd de maan aan, en haalde eindelijk een dwarsfluit voor den dag, waaruit hij de roerendste toonen voortbragt, die de nachtegaalen en wilde tortels vaak verzelden' (II, p. 71); *toon*en: klinken; Feith zag in deze betekenistoekening geen germanisme, cf. *Diss.*, hfdst. IV, p. 132.

373 *ligt*: wellicht.

375 *immer*: ooit.

384 *eigen*: dezelfde.

385 *bezielde*: roodgloeiend (door zielsverrukking).

387 *propheetsij*: voorspelling; versta: die traan hield een voorspelling in.

*

Het Noodlot had beslist, 'k had u voor 't laatst gezien!

- 'k Heb, als de woeste zee een kiel van uwe stranden
 390 Aan de afgelegen kust, die ik bewoon, deed landen,
 Op 't noemen van uw' naam altijd gerild van vreugd.
 Men sprak dan van uw leed, maar meer nog van uw deugd -
 NERINA! zo die taal de waarheid bleef vereeren,³⁹³
 Dan zal onze eerste jeugd nog eenmaal wederkeeren;
 395 Dan vinden wij ons weer aan 't einde van den tocht
 In 't eigen Vaderland, dat toen ons hart reeds zocht.
 Daar zullen wij op nieuw van deugd en lijden spreken,
 Als wij dit jammerdal voor eeuwig zijn ontweken,
 Als wij in 't vol geluk, daar God ons hart voor schiep,
 400 Het heerlijk doelwit zien, dat ons tot lijden riep,
 De keten, die de deugd aan d' onspoed houdt gestrengeld,
 De hand, die treffen kan, maar treffende verengelt.⁴⁰²
 Ligt dat dan ieder woord gewiekte aanbidding zij....
 NERINA! klaag niet meer. Duld, lijd, en juich met mij
 405 Gewis, uit elken traan, hier eens zo bang vergooten,
 Is daar voor ons een roos, die eeuwig bloeit, ontsprooten.
 Kom, staamren wij reeds hier: God is oneindig goed,⁴⁰⁷
 Maar meest voor 't edel hart, dat Hij hier lijden doet!

- * 395 B: eindigt met een komma
 404 B: eindigt met een uitroepeten
 406 B: dáár
 393 *de waarheid bleef vereeren*: aan de waarheid beantwoordde.
 402 *verengelt*: tot engel maakt, d.i. (hier op aarde reeds) tot de rangorde der geestelijke wezens verheft; cf. in Feiths *De Opwekking van Lazarus*, Haarlem-Zwolle 1811, p. 32: 'Dan houdt Geloof en Liefde, een onverbreekbre band,/Die Aarde en Hemel zacht omslingerd en verwant,/Den mensch tot God verheft, de zinlijkheid verengelt,/U onafscheidbaar aan mijn kloppend hart gestrengeld.'; cf. voor *verengelen*: *verengeld* de discussie in *NTG*. XLII, p. 190; XLIII, p. 157, 291 vv.; XLIV, p. 213, 335 vv.; XLV, p. 44 vv.
 407 *staamren*: stamelen; versta: laten wij op aarde, voor zover wij daartoe bij machte zijn, getuigen van Gods goedheid.

Vignet: Links staan afgebeeld de tekenen van het geloof: kruis, wetsrollen en tafelen des Verbonds; rechts vindt men de tekenen van deze wereld.

Het masker is sedert het eind van de 16^e eeuw het meest voorkomende symbool van misleiding, cf. John B. Knipping en P.J. Meertens, *Van De Dene tot Luiken. Bloemlezing uit de Noord- en Zuid-Nederlandse emblemata-literatuur der 16^e en 17^e eeuw*, Zwolle 1956, p. 33.

Vierde zang.

Vignet: Verbeeldt de hereniging van ziel en lichaam bij de opstanding. Boven hen zweeft de lauwerkrans van de overwinning. Een soortgelijke voorstelling door William Blake - zij het dat daar twee menselijke gestalten elkaar in de lucht omhelzen - vindt men als illustratie in een uitgave van Robert Blair's *The Grave* (afgedrukt in de *Algem. Literatuurgeschiedenis* deel IV, onder red. van J.C. Brandt Corstius, Utrecht z.j., p. 33).

Het graf.

Vierde zang.

Ja, stille Graven! ja, gij blijft mij wijsheid leeren.
Hier kan ik 't best met God en met mij zelv' verkeerem,
Hier, waar de vrede woont, de zorg het hart niet knaagt,

*

De beek welluidend ruischt, de tortel troostrijk klaagt,⁴

- 5 De zoô, die de armoê dekt, en 't marmren eereteken,⁵
De duurzaamheid en prijs van aardsche grootheid preeken.

't Gewormte kent geen schoon, geen glans, geen majesteit;
Het aast op vorst en slaaf met de eigen gretigheid;

't Verteert gevoelloos, stil, met de eigen scherpe tanden,⁸⁻⁹

- 10 De zachte maagdenborst en 't hart van dwingelanden.
De Dood verzorgt zijn' disch en zamelt prooi in 't graf.
De rauwe moederkreet dwingt hem geen Zuigling af;
Hij scheurt den Jongling van het gillend maagdenharte,
Bespot de vriendschap, en beschimpt de huwlijkssmarte.
15 Zijn adem blaast - rang, magt, goud, titel, aanzien, zwicht;
De mensch wordt wat hij was bij 't eerste levenslicht.
Zijn adem blaast op nieuw - de schoonheid is verdweenen,
Een naare afschuwlijkheid zweeft om den schoonsten heenen.¹⁸

Zo zag mijn oog u eens, volschoone EMILIA!¹⁹

- 20 De liefde zweefde u voor, de wellust daauwde u na.²⁰
't Was Lente, waar uw oog zijn' zachten gloed vertoonde;
De deugd werd aangebeên, als ze in uw lagchje woonde;
Uw minste wenk schiep vreugd, uw kusch was zaligheid;
't Prees al EMILIA, en niemand had geveleid.
25 De roos wenschte aan uw' voet de moederstruik te derven
Om in uw golvend hair of op uw borst te sterven;

*

25 B: eindigt met een komma

- 4 De tortelduif is in het volksgeloof en in de literatuur het zinnebeeld van de echtelijke trouw. De traditionele voorstelling luidt, dat ze na de dood van haar partner nooit meer op een groene tak wil zitten en onophoudelijk haar smart kenbaar maakt (cf. *Taal en Letteren VIII* (1920), p. 144). Feith grijpt herhaaldelijk terug op dit klassieke motief. In *Julia*, p. 49, citeert Eduard de beroemde reizang van Vondels *Gijsbrecht*: 'Door zulk een liefde treurt/ De tortelduif, gescheurd/ Van haar' beminden tortel...'; in *Ferdinand en Constantia I*, p. 60, zingt de naar een levensgezel smachtende Cecilia voor Ferdinand 'het treurig lied des Tortels'; die identificatie met het symbool gaat zelfs zover, dat het meisje in huis een duif vertroetelt, als kende het dier dezelfde gevoelens als zij persoonlijk (a.w. I, p. 44).

5 *De zoô*: de graspol.

8-9 *eigen*: dezelfde.

18 *naare*: (ook in IV 33) afgrijslijke.

19 *volschoone*: zeer schone.

20 *daauwde u na*: daalde als dauw van u neer.

*

- De diamant verwierf een teedrer flikkering²⁷
 Als ze aan uw' blanken hals of van uw lokken hing.
 EMILIA! uw vriend - helaas! hij zag u weder.²⁹
- 30 Gij laagt gevoelloos in een holle doodkist neder;
 Uw oog was diep verhuld, uw mond was blaauw als lood,
 Op heel uw aanschijn zwom geen lieflijk maagdenrood;
 Een naare rimpel had uw' zoeten lagch vervangen;
 Geen zacht gedwongen lok speelde om uw diepe wangen;
- 35 Uw hair hing kunstloos neêr, naar dat de nood het ried,
 Geen parel leende 't glans en 't roosje golfde 'er niet.³⁶
 Ik zag geen puikgesteente aan hoofd of vinger gloeien,³⁷
 Geen zachte zijde of kant om heup en boezem vloeien,
 Een aaklig wit gewaad, een hulsel zonder glans,
- 40 Een wooning luttel waard, was al uw rijkdom thans.⁴⁰
 Ik weende, EMILIA! de vriendschap schonk mij krachten;
 Ik durfde u naaken en den schrik des doods verachten.⁴²
 Ik boog mij in uw kist - mijn mond zonk op uw' mond -
 Ik kuschte u - ach! de lip, de steenen lip weêrstonde,
- 45 Haar koude, ijskoude druk deed al mijn' moed bezwijken!
 Eene ijzing greep mij aan en deed mij siddrend wijken.
 Ach! vruchtloos droomde ik u als eertijds aan mijn zij',
 Vergeefs gloeide al het vuur der vriendschap nog in mij;
 Een vlugtig oogenblik had ons van een gescheiden -
- 50 Ik zag een' afgrond - ach! hij gaapte tusschen beiden!
 Daar vloog ik van uw kist, en zuchtte, half ontzind:
 'Mijn God! wat mint de mensch, die enkel schoonheid mint!'
- Geliefde stilte! woeste wouden! sombre dreeven!⁵³
 Uit u verrijst mijn hoop, in u begon mijn leven.

* 31 B: eindigt met puntkomma

27 *teedrer*: tederder.29 *vriend*: zie aant. bij III 337.36 *leende*: verleende.37 *puikgesteente*: kostbaar sieraad.40 *Een wooning luttel waard*: versta: een doodskist.42 *naaken*: naderen.53 *dreeven*: landouwen.

- 55 Hier volg ik, zonder dwang, o Rede! uw zachte stem,
 Hier aêmt de Godsdienst troost, en geeft uw lessen klem;⁵⁶
 Hier werd de Wijsheid mij tot leidsvrouw toegewezen;
 Hier is 't Heelal het boek, daar ik mijn' pligt kan lezen.⁵⁸
 De waereld zag mij slaaf - dit kerkhof ziet mij vrij.⁵⁹
- 60 Het graf, waarop ik denk, is thans een troon voor mij.⁶⁰
 De driften zwijgen of verkwijnen in haar banden;
 Mijn ziel gebiedt 'er aan haare eerste dwingelanden.⁶²
- O Deugd! hoe lagcht uw glans mijn staarend oog hier aan!⁶³
 Waar Zonnen rijzen, en weêr Zonnen ondergaan,⁶⁴
- 65 Waar Zetels, doorgeknaagd, in 't wachtend niet verzinken,
 Blijft uw verheeven schoon met d' eigen luister blinken!⁶⁶
 Gij waart de zaligheid van 't vroegste Voorgeslacht;
 Gij blijft den jongsten troost, dien 't laatste Nakroost wacht.
 Waar alles ons begeeft en wij ons zelve derven,
- 70 Biedt gij den laafdronk, die ons juichende doet sterven! -⁷⁰
 Hoe luttel mist het hart aan al die zaligheid,
 Die op den rand des graf's voor altijd van ons scheidt,
 En daar, waar wij 't genot voor eeuwig weg zien spoeden,
 De neiging in de ziel nog als een beul doet woeden!
- 75 Hoe weiflend is het heil, dat ons dit stof belooft!⁷⁵
 't Behoort niet tot den mensch, wat hem de dood ontroofd.
 O aardsche heerlijkheid, waaraan we ons hart gewennen,
 't Is op een graf alleen, dat wij uw waarde kennen!
 Daar zinkt de sluier weg, die 't zinlijk oog verblindt;⁷⁹
- 80 't Is edel, wat de mensch ook daar nog edel vindt.

56 *geeft klem*: zet kracht bij.

58 Deze gedachte gaat terug op Hugo van St. Victor (1096-1141), cf. Timmers, nr. 535.

59 *De waereld zag mij slaaf*: Latijnse constructie.

60 *waarop*: men versta dit letterlijk! De dichter zit namelijk op een grafzerk.

62 *eerste*: vroegere; versta: mijn ziel gebiedt hier aan die eertijds haar onder bedwang hielden (aan de driften nl.).

63 *lagcht aan*: lacht toe; *mijn staarend oog*: zie *Inleiding*, p. 18.

64 *Zonnen*: zelflichtende hemellichamen.

66 *eigen*: dezelfde.

70 Het *juichend* of *vrolijk* sterven vormt een vaak terugkerend motief in Feiths grafpoëzie, zie *Diss.*, hfdst. V, p. 192.

75 *weiflend*: onbestendig.

79 *de sluier*: symbool van onze gebondenheid aan de stof, cf. *Inleiding*, p. 19-20.

*

- De hartstocht zwijgt 'er, en de vleiers zijn geweeken;
 De waarheid kan het best bij tombe en graven spreken.⁸²
 De troon leent daar geen' glans aan zijn' bezitter meer;
 De hut werpt daar geen' nacht op haar' bewooner neêr⁸⁴
- 85 't Arduinen praalgesticht moog dwaazen nog verblinden,⁸⁵
 't Is haglijk in het stof den Koning nog te vinden,⁸⁶
 Die, nu 't gezonken hoofd geen diadeem meer draagt,
 't Gewormt niet weeren kan, dat zijn gebeent' doorknaagt!
 Zelfs de Overwinning ziet haar blinkend eerloof taanen;
- 90 Zij zoekt naar haaren roem, maar vindt slechts bloed en traanen.
 De Held wordt Moordenaar, om wien de menschheid schreit,
 En haar geroep klimt op tot Gods Rechtvaardigheid!

- Juich, stille Vriend der deugd! uw zon rijst aan de kimmen,
 Waar alles om u zinkt, ziet ge uwen luister klimmen;
- 95 Eens zaagt gij uw geluk in 't blaauwende verschiet,⁹⁵
 En reeds gaf dit u troost in 't grievendst zielsverdriet;
 De doorens, die uw voet zo vaak aan stukken reeten,
 Verzachtte 't zoet gevlei van uw gerust geweten;⁹⁸
 Dit wisselziek tooneel was voor uw hart te kleen,
- 100 Maar toch zaagt ge uw geluk niet dan door nevels heên.¹⁰⁰
 Kom, eedle ziel! die hier door rampen zijt geheiligd,
 Kom moedig op dit graf - uw schat is daar beveiligd.
 Al wat uw reine drift als waar geluk begeert,
 Al wat ge als menschenwaarde en menschengrootheid eert,
- 105 Al wat uw deugd verheft, uw adel kan verhoogen,
 Blinkt op dit eenzaam graf veel schooner in uw oogen.

*

- 84 B: eindigt met een punt
 88 B: eindigt met puntkomma
- 82 *tombe en graven*: graftomben (hendiadys).
- 84 Daar getuigt geen hut meer van de schamelheid van haar bewoner. Zie voor de betekeniswaarde van *nacht* de aant. bij II 320.
- 85 *Arduinen*: hardstenen (adj.); zie aant. bij I 247; *praalgesticht*: praalgraf.
- 86 *'t Is haglijk*: het kost moeite.
- 95 *blaauwende*: opdoemend.
- 98 Het object van *verzachtte* zijn de dorens uit vs. 97.
- 100 De *nevels* verzinnebeelden hier, gelijk elders de sluier of het gordijn, de menselijke beperktheid, cf. *Inleiding*, p. 19-20.

*

- Dit nietig stof, dat hier zo vaak uw deugd weerstond,
 Zo menigwerf uw hart aan 't vleiend misdrijf bond;
 Nu midden in uw' loop u moedloos neêr deed zinken,
 110 Dan valsch, verganglijk heil op uwen weg deed blinken,
 En staêg uw hooger zucht ten kluister is geweest,¹¹¹
 Ontzinkt voor eeuwig daar aan uwen eedlen geest.
 Hoe vrij zal dan uw keus, hoe rein uw wellust wezen!¹¹³
 Geen neiging doet het hart, geen dwaaling 't oordeel vreezen;
 115 De waarheid trekt dan aan met onweêrstaanbre vreugd,
 En wie zijn' lust 'er volgt, betracht altijd de deugd.
 Op deeze onzalige aard' kon 't misdrijf zegevieren.
 Gevloekte Heerszucht droeg 'er blinkende eerlauwrienen,¹¹⁸
 En bij het schel gejuich, dat schaars haar' troon verliet,
 120 Vernam men 't bang gekerm der lijdende onschuld niet.
 Hoe menig grootsch ontwerp ging in haar schaaûw verloren!¹²¹
 Hoe doodlijk werd het pad, hier door de deugd verkooren!
 Hoe menig edel zaad, verdronken door de smart,
 Kwijnde onontwikkeld op den bodem van het hart! -
 125 Daar wordt geen Zetel, die de menschheid drukt, gevonden;
 't Geweld der Boozen is voor eeuwig daar verslonden.
 Een stoorelooze rust beheerscht dat vreedzaam oord.
 't Geknars van ketenen wordt nimmer daar gehoord.
 De laage vleizucht kan 'er geen gedrochten teelen;¹²⁹
 130 Geen dwingland met het heil van duizend Eedlen spelen;
 Men kent 'er geen bedrog, geen snoode staatkunst meer.¹³¹
 De deugd is daar geluk, verdienste duurzaame eer,
 Het denken zaligheid, 't gevoelen zoet verrukken,
 De wensch vervulling, en de pooging blij gelukken.

* 108 in B abusievelijk *meningwerf*111 *staêg*: voortdurend.113 *wellust*: vreugde; zie aant. bij opdrachtsgedicht, vs. 41.118 *eerlauwrienen*: eretekens; *lauwrienen* was reeds voldoende geweest om hetzelfde begrip uit te drukken; de samenstelling behoort tot het reeds gesignaleerde type-*moordschavot* (I 232).121 *schaaûw*: schaduw.129 *gedrochten*: monsters.131 *snoode*: boosaardige; *staatkunst*: bestuurspraktijk; in de 18^e eeuw gaan de samenstellingen met -kunst een praktische bekwaamheid uitdrukken, dit i.t.t. de samenstellingen met -kunde (cf. *WNT*. VIII, p. 580).

*

- 135 Hoe zinkt, wat eindig is, hier voor mijn oog in 't stof!
 O aarde, ik ben te groot voor uwen smaad en lof,
 Mijn wensch gaat eindeloos een zaligheid te boven,
 Die mij een toeval of de boosheid kan ontrooven!
 Hier smacht ik naar een heil, dat nimmer zal vergaan;
- 140 Hier staar ik een genot, mijn' oorsprong waardig, aan;
 Hoe donker ook uw nacht, afzichtlijk graf! moog wezen,¹⁴¹
 Ik zie reeds achter u de zon, die 'k toef, verreezen!¹⁴²
- O Dood, hier waar het oog u van nabij aanschouwt,
 Heeft uw gedaante niets, daar 't hart te rug van grouwt.¹⁴⁴
- 145 Gij zijt geen dor geraamt' met ingezonken oogen,¹⁴⁵
 Geen gruuzzaam dwingeland, beroofd van mededoogen -
 Zo moog verbeelding u vertoonen in 't verschiet,
 Voor 't min beneveld oog zijt gij zo vreeslijk niet.¹⁴⁸
 Aanminnig Jongeling! wie kon u dus miskennen?¹⁴⁹
- 150 Hoe ligt laat zich het hart aan uw gedaante wennen!
 Neen, 't kan niets vreeslijks zijn, wat uw bevel bevat,
 Gij dient den grootsten Vriend, dien immer 't menschdom had -¹⁵²
 O Dood! zou op uw komst mijn hart u tegen beeven?¹⁵³
 Gij rooft een nietig, maar gij schenkt een eeuwig leven!
- 155 Verlosser! schoon mijn lof niet tot uw liefde raakt,
 Toch klopt in mij een hart, dat van aanbidding blaakt;
 Mijn voet rust op het graf waarin ik neêr zal zinken,
 Maar 'k zie ook boven mij het grootsch gestarnte blinken.

* 157 B: Mijn voet rust op het graf, waarin ik neêr zal zinken;

141 *uw nacht*: uw duisternis.

142 *toef*: verwacht.

144 *te rug van grouwt*: van terugschrikt.

145 Sedert de middeleeuwen wordt in de christelijke traditie de dood veelal uitgebeeld als een skelet, cf. J. Vanderheijden, *Het thema en de uitbeelding van den dood in de poëzie der late Middeleeuwen en der vroege Renaissance in de Nederlanden*, Ledeberg-Gent z.j.; J. Huizinga, *Herfstij der middeleeuwen*⁷, Haarlem 1950, hfdst. XI.

148 *min*: minder.

149 Hier corrigeert Feith zijn vroeger mortaliteitsbesef en sluit hij zich aan bij Herders visie van de dood als een schone jongeling, cf. *Inleiding*, p. 29.

152 *den grootsten Vriend*: versta: God.

153 *tegen beeven*: zie aant. bij II 343.

- O Gij, die voor den Mensch in zijnen donkren nacht¹⁵⁹
 160 De Onsterfelijkheid aan 't licht, aan 't heerlijkst daglicht bragt,
 En hem te midden van zijn traanen en ellenden
 Een kalmen blik tot God en 't waar Geluk doet wenden! -
 Hier, waar mijn oog niet meer verwoeste menschheid vliedt,¹⁶³
 Maar zaad, van God gezaaid, tot Englen rijpen ziet;¹⁶⁴
 165 Hier, nog een wanklend riet, bewogen ginds en weder,¹⁶⁵
 Hier in het stof des doods kniel ik voor u ter neder,¹⁶⁶
 En staamrend juicht mijn hart, voor 't grootsch gevoel te kleen:¹⁶⁷
 'k Ben alles, wat ik ben, door uwe Liefde alleen!

- EMILIA! mijn smart kon eens uw grootheid krenken -¹⁶⁹
 170 Hoe kleen was toen uw Vriend! nog bloost hij op 't herdenken.¹⁷⁰
 Ik weende bij de schelp, en ach! de dwaas vergat,¹⁷¹
 Dat nooit de parel zelf dien glans voorheen bezat.¹⁷²
 Hoe nietig was het schoon, u door den dood ontnomen!
 Zijn hand was d' Ouderdom maar even voorgekomen,¹⁷⁴
 175 En ligt had bange smart, te vaak met jeugd vereend,
 Reeds vroeger van uw wang het roosje weggeweend.¹⁷⁶
 Ach kon ik bij de hut, nu ingestort, gezeten,¹⁷⁷
 Om haar den eedlen gast, die haar verliet, vergeten!¹⁷⁸
 Ligt zaagt gij in dien stond, Vriendin, bewoogen, teêr,

159 *nacht*: beperktheid; zie de aant. bij II 320.

163 *verwoeste*: ontaarde; *vliedt*: zich afwendt van.

164 Toespeling op het grafscript dat Klopstock voor zijn vrouw Meta maakte: 'Saat von Gott gesät dem Tage der Garben zu reifen'; Julia en Eduard uit Feiths eerste roman lezen bij hun bezoek aan een grafkelder een 'aandoenlijk opschrift' dat een vertaling van het bovengenoemde is (a.w., p. 21).

165 *een wanklend riet*: cf. Matth. 11:7 en Luk. 7:24.

166 *het stof des doods*: cf. Ps. 22:16.

167 *staamrend*: stamelend, onmachtig te spreken; ook in III 407.

169 *eens*: namelijk in zijn reactie op haar dood, zoals verhaald in IV 19 vv.

170 *kleen*: kleinmenselijk; *op 't herdenken*: bij de herinnering.

171 *de schelp*: het (ontzielde) lichaam.

172 *de parel*: de ziel; versta: ik in mijn dwaasheid vergat, dat uw ziel, toen ze gebonden was aan het lichaam, nooit die volkomenheid bezat, als waar zij nu in deelt.

174 *even voorgekomen*: juist vóór geweest.

176 *het roosje*: de bloesem. *Reeds*: er staat *Reed*.

177 Het beeld van de lemen hut ter aanduiding van het vergankelijk lichaam gaat terug op Job 4:19 (St. vert.): 'Hoeveel te minder zal God vertrouwen op degenen, die leemen huizen bewonen, welker grondslag in het stof is?'

178 *den eedlen gast*: versta: de ziel.

*

180 Met mededoogen op den stofbewooner neêr.¹⁸⁰
 Hoe eigenlievend was dat oogenblik mijn harte!
 Gij juichte, en bij uw vreugd gevoelde ik niets dan smarte,
 En daar ik al mijn liefde aan 't stof alleen bewees,¹⁸³
 Zag ik den Engel niet, die tot zijn' oorsprong rees.¹⁸⁴

185 Zo treurt de Ellendeling, in ketenen geklonken,
 Dat aan zijn' Lotgenoot de vrijheid wierd geschonken.
 Niets voelt hij in den nacht van zijn gevangenis,
 Dan dat hij eenzaam treurt en nog gekerkerd is.

O maatloos vast Gestarnt', dat, door geen wolk verdonkerd,¹⁸⁹
 190 Hier op dit stille graf mij hel in de oogen flonkert!
 Hoe moedig blijft mijn voet zijn doornig pad betreên,
 Aan uwe gindsche zijde is al mijn leed volstreên!¹⁹²
 Ik staar van verre u aan en blijf gerust vertrouwen -
 Eerlang zal u mijn oog meer van nabij aanschouwen.¹⁹⁴
 195 't Is alles hier verkeerd, zo dit verschiet bedriegt,
 't Is alles godlijk wel, zo deeze hoop niet liegt.
 Door haar gesterkt, getroost, kan ik de smart verdraagen.
 Haar invloed geeft mij kracht bij de allerfelste plaagen.
 Nu knaagt aan mijn gebeent' de wreede wanhoop niet
 200 Waar mij een dierbre Gaê haar koude lippen biedt,²⁰⁰
 En ik, daar nog haar oog van teêrheid schijnt te blinken,²⁰¹
 Haar uit mijne armen in den arm des doods zie zinken.
 Een traan, die 't hart verheft, moog langs de wangen vliên,
 Maar 't hart juicht bij dien traan: o Zalig wederzien!

* 199 B: eindigt met een komma

- 180 *den stofbewooner*: het aan het stoffelijke gebonden schepsel (niet in *WNT.*), gevormd naar het du. *Staubbewohner*: 'poetisch-sentimentales Schlagwort aus dem Ende des 18. Jahrh.: Bewohner des Staubs (d.h. der irdischen, vergänglichlichen Welt im Gegensatz zum göttlichen Jenseits), armer, kleiner, irrender Mensch.' - aldus Grimms *Deutsches Wörterbuch*, s.v., onder verwijzing naar o.a. *Der Messias* van Klopstock X, vs. 381.
- 183 *aan 't stof*: versta: aan de uiterlijke schoonheid van Emilia, onder voorbijzien van haar onsterfelijke ziel.
- 184 *den Engel*: zie aant. bij II 146.
- 189 *vast Gestarnt'*: zie aant. bij II 8.
- 192 *Aan uwe gindsche zijde*: aan gene zijde van u, sterren; *volstreên*: ten einde toe gedragen; dus: voorbij.
- 194 *Eerlang*: weldra.
- 200 *Gaê*: echtgenote.
- 201 *daar*: terwijnl.

*

- 205 Hoe heerlijk, groote God! wordt eens uw Naam gepreezen.
 Als ieder denkbeeld een gevoel van 't hart zal wezen,²⁰⁶
 Als bij het volle licht, dat om uw' zetel straalt,
 Uw Goedheid in het oog der Schepping zegepraalt,
 Uw Wijsheid heerlijk blinkt, die uit verwarring orden,
 210 Uit lijden grootheid, en uit rampen heil deed worden;
 Die zelf het Zeedlijk-kwaad ten werktuig dwingen kon,²¹¹
 Waardoor de menschheid rees en nog in grootheid won,
 De zinlijkheid ten trots het misdrijf kon verwinnen,
 En hier, uit keus, de deugd als 't hoogste goed beminnen!
 215 Hier zag een enkel oog den weêrglans van het licht.²¹⁵
 Hoe duur, o LEIBNITS! is het menschedom u verpligt!²¹⁶
 Hoe dankbaar noemt het hart, dat duizend nooden prangen,²¹⁷
 O SALCHLI! uwen naam, vereeuwigd door uw zangen!²¹⁸
 Daar zal voor 't groot Heelal de laatste nevel vliên,
 220 En 't naauwst beperkt verstand zal meer dan LEIBNITS zien

***

- * 205 B: eindigt met een komma
 212 B: eindigt met puntkomma
 220 B: eindigt met een punt
- 206 Versta: als alles wat we nu in redelijk geloof aanvaarden, ook de instemming van ons gevoel zal verwerven; cf. *Inleiding*, p. 25.
- 211 Leibniz onderscheidt in zijn *Essais de Théodicée* (*Phil. Schriften* VI, ed. C.J. Gerhardt, Berlin 1885; onveranderde herdruk Hildesheim 1961, S. 21-472) het metafysisch kwaad (de natuurlijke beperktheid van de mens), waaruit het zedelijk kwaad (de zonde) en het fysieke kwaad (het lijden) noodzakelijk voortvloeien. God richt al deze vormen van kwaad echter op de realisatie van het goede.
- 215 *den weêrglans*: de afstraling.
- 216 *Leibnits*: Gottfried Wilhelm von Leibniz (1646-1716), universeel geleerde en wijsgeer van Duitse afkomst, wiens *Essais de Théodicée* (1710) de filosofische basis vormt van Feiths leerdicht, cf. *Inleiding*, p. 24.
- 217 *prangen*: benauwen.
- 218 *Salchli*: Emanuel Salchli (1740-1817), Zwitsers predikant, te Stettlen woonachtig; publiceerde in 1784 een uit stanzen opgebouwd leerdicht in vier zangen *Les Causes finales et la Direction du Mal*, bedoeld als 'Darstellung seiner von Leibniz' Optimismus ausgehenden philosophischen Nachforschungen' (*Algem. Deutsche Biographie* XXX, Leipzig 1890); naderhand bewerkte hij dezelfde stof opnieuw in zijn beter geslaagde werk *Le Mal, Poème philosophique en quatre Chants* (Bern 1789; Paris 1790), opgedragen aan Malesherbes. Dit laatste leerdicht bestaat uit strofen van vier alexandrijnen; de aanhef luidt:

'J'offre aux esprits pensants des vérités frappantes:
 Contemplant la douleur dans ses fins consolantes,
 Et des plus grands fléaux admirant les effets,
 J'entreprends de chanter Le Mal et ses bienfaits'.

Er bestaat een Ndl. vert. van J. Lublink Jr. onder de titel *Het Kwaad*, Amsterdam 1798.

*

- O gij, die aan een Graf, een dierbaar Graf geklonken,
 Uw vreugd, uw zaligheid zaagt in dat graf verzonken,
 En sinds, gelukkig slechts door uw droefgeestigheid,
 Met wellust op eene asch, u nog zo heilig, schreit!²²⁴
- 225 Schouw door het dun gordijn van luttel jaaren heenen -
 Niet altijd zal uw hart op koud gebeente weenen,
 Niet altijd jamren in een barre wildernis,
 Waar slechts de nagalm met uw smart bewoogen is.
 Hoe zou Gods goedheid, die voor minder groote harten
- 230 Den Tijd een balsem schonk voor tegenheên en smarten,
 Door de Eeuwigheid geen troost aan hooger zielen biên,
 Wier eedle neigingen niet met de stofwolk vliên?
 Ach! uw standvastigheid behoort tot uwe waarde.²²⁹⁻²³³
 Uw liefde is grooter, dan uw duuring hier op aarde.²³⁴
- 235 Zij heeft volmaaking en geen zingenot bedoeld -²³⁵
 Neen, 't is die aandrift niet, die tijd of dood verkoelt.
 De dood kon nooit een band, die zielen strengelt, scheuren.
 Hij rooft een korte poos, maar doet niet eeuwig treuren.
 Zijn hand herstelt voor 't hart, dat staêg herstel begeert,²³⁹
- 240 En door vergetelheid zijn neiging niet verneêrt.²⁴⁰
 Hoe streelend moet die hoop uw smart in de oogen blinken,²⁴¹
 Zo vaak ge op nieuw de zon aan de avondkim ziet zinken -²⁴²
 O smaak haar' zegen staêg, als ge op uw graf geleend,²⁴³
 Bij 't stille licht der Maan van zoeten weemoed weent,

* 237 B: eindigt met dubbele punt

224 *eene asch*: een lijk; cf. de aant. bij II 283.

229-233 Verschillende sentimentele auteurs gaan uit van een wezenlijk onderscheid tussen de hogergeklasseerde, aandoenlijke mens en zijn oppervlakkiger naamgenoot met 'de ziel van klei'. Zo onderscheidt Feith in *Brieven I*, p. 71 vv., mensen met grove, middelsoortige en fijne 'zenuwtepelens'.

234 *duuring*: duur (ook bij Van Alphen, cf. *WNT*. s.v. *duren*).

235 Duidelijke afwijzing van de seksualiteit!

239 *Zijn hand*: versta: van de dood; het graf geeft eenmaal de ontrukte prooi terug, waarna ziel en lichaam weer herenigd worden; *staêg*: voortdurend.

240 *verneêrt*: vernedert; de dichter wil zeggen, dat men door niet meer aan de gestorven beminde te denken in ware liefde te kort schiet, cf. vs. 236.

241 *die hoop*: op herstel namelijk.

242 De nacht en de steevast volgende morgen zijn voor de gelovige christen het zinnebeeld van de opstanding uit de duisternis van het graf.

243 *geleend*: neergezeten.

*

- 245 En in de schaduwen, die in haar schijnsel spelen,
 Als de avondkoeltjes 't loof van 't zwart geboomte streelen,
 Door zoete toverkracht op 't lieflijkst verblind,
 De schim nog waant te zien van haar, die gij bemint,
 Haar, aan uw lot geboeid, nog om u heen ziet waaren,
- 250 En met een dankbaar oog op uwe trouwe staaren.²⁵⁰
 De Reden mooge in 't eind dit zoet bedrog versmaên,
 Dit donker voorgevoel rijpt eens tot waarheid aan.
 Rampzalig hij, die nooit in zijn begoochling deelde!
 De beste harten zijn het vatbaarst voor die weelde.
- 255 De nacht, de doodsche stilte en 't flauwe starrenlicht,
 De graven om hen heen, het dommelig gezicht
 Der rustende natuur, het ver geruisch der stroomen,
 De windvlaag in den top der steile dennenboomen,
 't Is al het zinlijk beeld van 't heil, door hun verbeid,
- 260 Van zielrust, slaap des doods, herstel, onsterfelijkheid;²⁶⁰
 't Is al ontwikkeling van hun Scheppers grootsch bedoelen,
 Dat hun de grootheid van hun wezen doet gevoelen.
 O Lijder, die de deugd hier al uw' rijkdom acht,
 Verhef u tot uw' God, maar smoor uw jammerklagt.
- 265 Geen enkel waar geluk ging ooit voor u verloren,
 Geen zucht, uw' adel waard, kon tijd noch noodlot smooeren.
 Ach, Liefde, Vriendschap, wierd op aarde slechts gezaaid,
 't Is de eeuwigheid alleen, die rijpe vruchten maait.
 De Vriend ziet zijnen Vriend, de Man zijn Gade sterven;
- 270 Maar wat de Deugd hier mist, zal zij niet eeuwig derven.
 Dit vlugtig aanzijn is 't begin van ons bestaan;²⁷¹
 Het neemt door tegenspoed allengs in luister aan;

* 265 B: eindigt met puntkomma

250 *trouwe*: de slot-e is om metrische redenen aangehecht, cf. III 194.

260 Deze regel bevat een duidelijke climax: we zien hier in welke fasen Feith zich de opgang uit het stof naar de eeuwige gelukzaligheid voorstelt; *herstel*: de hereniging van ziel en lichaam en restitutie voor het op aarde verduurde leed, cf. *Inleiding*, noot 1 op p. 23.

271 *aanzijn*: leven.

*

Eens rijpt het in het graf tot een volmaakter leven,
En daar zal de Eeuwigheid den roof des Tijds hergeven.

275 Zo zinkt een tarwegraan in vruchtbaare aarde neêr -
Zo geeft zij 't zestig-voûd en meer verdubbeld weêr.²⁷⁵⁻²⁷⁶

Beminlijke Eeuwigheid! wie kan u waardig denken²⁷⁷
En de eer der Godheid nog door hooploos jamren krenken!
De Tijd vliegt rustloos voort; wat hier zijn vuist ook vell',

280 Een ademtocht te meer en alles juicht herstel.²⁸⁰
De Dag breekt spoedig aan, de groote Dag der dagen,²⁸¹
Die dood en grafkuil uit de Schepping weg zal vaagen.
Reeds is het hongrig Graf zijn ijdel zwelgen moê,²⁸³
Reeds hijgt de matte Tijd zijn naadrende eindpaal toe.²⁸⁴

285 Dan zal de teedre Gaê voor een onsterflijk leven²⁸⁵
Den Vriend van haare ziel in de open armen zweeven,
Hem drukken aan haar borst, en juichen dat het graf
Den toevertrouwdenschat zo heerlijk wedergaf;
Dan zinkt op nieuw de Vriend op 't hart zijns Vriends ter neder,

290 Dan vindt de Moeder haar' geroofden Zuigling weder.

SOPHRONIA! hoe trof die slag uw teder hart,²⁹¹
Hoe wreed scheen u Gods hand te midden van uw smart!
Gij had in 't vuur der jeugd een' Echtgenoot gekoozen.
Te laat, helaas! te laat, deed u die keuze bloezen.

295 Uw ziel, door 't zingenot eerlang niet meer gevleid,²⁹⁵
Vond ijlings in dien Echt een doodlijke eenzaamheid.²⁹⁶
Hoe menig lange nacht ontweek u onder klagten!
Hoe angstig bleef uw oog den traagen morgen wachten!

* 280 B: Eén

275-276 Cf. Matth. 13:8, 23; Mark. 4:8, 20.

277 *wie kan u waardig denken*: wie kan zich een volwaardige voorstelling van u maken?

280 *Een ademtocht te meer*: versta: nog een fractie van een seconde.

281 *de groote Dag der dagen*: de jongste dag (Hebreeuwse superlatief).

283 *ijdel*: vergeefse.

284 De Tijd wordt hier weer voorgesteld als een grijsaard, cf. II 352.

285 *Gaê*: gade, echtgenote.

291 De naam *Sophronia* betekent de verstandige.

295 *eerlang*: weldra.

296 *ijlings*: spoedig.

- Maar toen in 't einde uw hart geen uitzicht meer bezat,
 300 Ontlook een schoone Roos op uw wanhoopig pad.
 Een lief, aanminnig Wicht werd uit uw' Echt gebooren.
 Zijn aanblik kon op nieuw uw treurig oog bekooren;
 Gij voelde op zijnen mond uw hart genoeglijk slaan;
 Hij lagchte u levensvreugd met ieder lagchjen aan;
 305 En als hij, moê gekuscht, op uwen schoot bleef spartlen,
 Of gij hem aan uw borst van zaligheid zaagt dartlen,
 Dan slonk de felste smart in uwen boezem neêr,
 Dan waart gij Moeder slechts en had geen rampen meer.
 Hoe vaak was hij uw troost in uw ramspoedig leven,
 310 Wanneer uw Echtgenoot uw sponde had begeven,³¹⁰
 En, schoon, ge in traanen smolt en smeekte, nacht aan nacht,
 Door wijn en spel bedwelmd, aan Gade en Zoon niet dacht!³¹¹⁻³¹²
 Dan kon uw WILLEM nog uw zilte traanen droogen,
 Dan was hij Echtgenoot en Waereld in uwe oogen -
 315 Gij zaagt dan, als uw hoop met ieder uur verdween,
 En 't flaauwe lamplicht in het open wiegje scheen,
 Den kleenen Engel aan uw zijde zorgloos slaapen.
 Uw oog kon wellust uit dien zaalgen aanblik raapen;
 Gij drukte een zachten kusch op zijn' ontslooten mond,
 320 En droomde van de vreugd, die u te wachten stond,
 Wanneer de moedernaam, die in zijn oog reeds gloeide,
 Eens aan uw bonzend hart van zijne lippen vloaide.
 Hoe vaak sprak dan uw ziel, verhemeld in die hoop,³²³
 Terwijl een teedre traan op 't rustend wiegje droop:
 325 'Mijn God! hoe hard uw hand op mij zij neêrgezeegen,
 Dees gift kan duizendwerf mijn rampen overweegen.³²⁶
 Mijn God! dat deeze Roos nooit voor mijne oogen kwijn',
 En 'k zal, bij al mijn leed, niet ongelukkig zijn!'

***

310 *uw sponde had begeven*: het echtelijk verkeer verreed.
 311-312 Merk op de tweeledige expressie, die ook kenmerkend is voor Feiths prozastijl in zijn romans.
 323 *verhemeld*: opgetogen.
 326 *overweegen*: zwaarder wegen.

*

SOPHRONIA! uw wensch was tot Gods troon gereezen.

330 Het Roosje kwijnde niet - 't moest eeuwig bloeiend wezen.³³⁰

Uw moederlijke borst had nog om middernacht

Den Liefving uwer ziel verkwikking toegebracht;

De morgen rees - ge ontwaakte en hijgde om met verrukken

Hem, uit den slaap gekuscht, aan de eigen borst te drukken.

335 Uw hand, die eer gij 't wist uw hart gehoorzaamd had,

Hield, toen ge ontwaakte, reeds het wiegjen aangevat;³³⁵⁻³³⁶

Reeds was het lastig kleed met aandrift opgeheeven,³³⁷

Reeds kwam uw volle ziel op uwe lippen zweeven -

Gij bukte en ijsde. - Ach, God! wat vreeselijk verschiet!³³⁹

340 Gij vond den sluier slechts, den Engel vond gij niet³⁴⁰

Hoe duldloos schreeuwde uw ziel 't bevel der Liefde tegen!³⁴¹

Hoe onnaspeurlijk scheen u de Almagt in haar wegen!

Een vreeselijk Opperheer bestuurde uw gruwzaam lot.³⁴³

Gij zaagt geen Vader, maar een' Rechter in uw' God.

345 Zijn Grootheid deed u diep in 't stof ter nederbuigen,

Maar van zijn Goedheid kon u niets meer overtuigen!

Ge aanbadt. - Zo noemt op aard' de dwaaze sterveling

Den slaafschen eerdienst, dien Gods Almagt slechts ontving;

Maar wie Gods vaderhart miskent in tegenheden,³⁴⁹

350 Hoe hoog zijn eerdienst rees, heeft nimmer aanbeden.

En nu, SOPHRONIA! de nacht zonk van u af.³⁵¹

Gij kent de hand, die u weleer uw' WILLEM gaf,³⁵²

Gij kent het hart, dat hem u eenmaal heeft ontnomen,

En uwe ondankbaarheid doet nog uw traanen stroomen. -

* 340 B: eindigt met een punt

330 *Het Roosje kwijnde niet*: deze woorden krijgen in samenhang met het nu volgende een paradoxaal karakter.

335-336 *versta*: uw hand greep, toen ge ontwaakte, instinctief reeds naar de wieg.

337 *met aandrift*: ongeduldig.

339 *verschiet*: aanblik.

340 *den sluier*: het (ontzielde) lichaam.

341 *duldloos*: onverdraaglijk.

343 vv. Cf. aant. bij I 374-375.

349 *tegenheden*: ellende.

351 *de nacht*: het uitzichtloze, niet begrepen verdriet; cf. II 320.

352 *weleer*: eertijds.

- 355 Ja, Englen weenen ook, maar 't is van zaligheid,
 Als zij Gods Liefde zien, door de eeuwigheid verspreid,
 Hun hand den Cither grijpt, maar zij bij 't grootsch bedoelen
 Aan d' oever van die zee hunne eindigheid gevoelen;
 Als dan hun hart vergeefs naar stem en lofzang dingt,³⁵⁹
 360 Is deeze traan het lied, dat nog Gods Liefde zingt.³⁵⁵⁻³⁶⁰

- Gij vindt uw' WILLEM weêr, die u reikhalzend beidde;
 Hij was de Seraf, die u voor Gods Troon geleidde,³⁶²
 Daar week de duisternis, en uw verheerlijkt oog
 Zag thans de wolk niet meer, die hier Gods weg omtog.
 365 Gij zocht naar strengheid nog, maar vond alom een liefde,
 Als hier geen Moeder voor haar' Zuigling immer griede.³⁶⁶
 Ach! aan dien eigen slag, zo wreed in uw gezicht,
 Waart ge uwen Lieveling voor de eeuwigheid verpligt.
 Het misdrijf stond gereed hem aan uw hart te ontrukken -³⁶⁹
 370 't Vervolg was één verschiet van ramp en gruwelstukken;
 Het oogenblik rukte aan, waarin gij wenschen zoudt,³⁷¹
 Dat uit uw' schoot geen vrucht het daglicht had aanschouwd.
 Daar zag een Vader neêr vol eindloos mededoogen -
 Hij wenkte - en 't misdrijf was een dierbre prooi ontoogen.
 375 Ach! voor een oogenblik gevoelde uw hart hier pijn,
 Om eeuwig Moeder van een' dierbren Zoon te zijn.
 Hoe waardig vond uw ziel den vroegen Engel weder!³⁷⁷
 Hoe luttel tegenspoed zonk op zijn hoofd maar neder!
 En nu - niets treft u meer van alle uwe aardsche ellend,
 380 Dan dat ge een oogenblik die Liefde hebt miskend;

359 *naar stem en lofzang dingt*: naar woorden of naar een loflied zoekt.

355-360 Deze passage wekte in het bijzonder de bewondering van Kantelaar (*Bijdragen tot bevordering der schoone kunsten en wetenschappen* III, Rotterdam 1796, p. 519-551), omdat Feith hier z.i. op zo'n treffende wijze engelen in een dichtstuk had ingevoerd, iets wat een voornaam programmapunt van de christelijke preromantiek was; zie ook II 146.

362 Hier treedt het gestorven kind op als geleidengel voor de achtergebleven moeder; cf. voor dit motief II 342.

366 *griede*: betoonde.

369 vv. We vinden dit motief o.a. ook in het vers *Chloris* van J. Bellamy (*Gedichten*, Haarlem 1826, p. 8-9) en in Feiths leerdicht *De Ouderdom*, Amsterdam 1802, p. 128 vv.

371 *rukte aan*: kwam snel nabij.

377 *vroegen*: vroegere.

*

Met duizend levens zoudt gij thans die dwaaling boeten -
Ach! zo gij treuren kont, gij treurde aan haare voeten!

Maar hoe? Is ook mijn ziel reeds van haar' kerker vrij?³⁸³

Wat wil die stille vreugd, dat kalm gevoel in mij?

385 De nacht is ijlings voor den schoonsten dag verdweenen -

Ik zie geen kerkhof meer, geen graven om mij heenen.

SOPHRONIA! mijn hart deelt in uw Zaligheid.

Ik zie de Dierbren weêr, zo lang door mij beschreid....

Daar rijzen ze aan mijn zij'. - O Vrienden van mijn harte!

390 Dit heerlijk oogenblik verzwelgt in eens mijn smarte...

Komt, geeft u aan mijn liefde, aan mijn verlangen weêr...

De tijd is eeuwigheid - geen noodlot woedt hier meer! -

Verheven, godlijk Oord, daar vrienden vrienden beiden,³⁹³

Door verre hemelen en eeuwen eens gescheiden,

395 Daar geen vooroordeel meer van Volk of Vaderland

De liefde uit harten, voor elkaêr geschaapen, bant;

Maar de Eedlen, hoe verspreid, die ooit de Deugd beminden,

Zich als een Huisgezin van Broedren wedervinden!

O MILTON! hoe mijn hart u vrolijk tegenzweeft!³⁹⁹

400 O GELLERT! hoe mijn ziel in uw verkeerung leeft!⁴⁰⁰

* 398 B: één

383 Het nu volgend slotvisioen is een navolging van een soortgelijke passage uit de *Einsamkeiten* (1752) van Johann Friedrich von Cronegk, cf. *Diss.*, hfdst. VI, p. 230.

393 vv. Volgens Joh. Caspar Lavater zou bij de opstanding een natuurlijke selectie plaats vinden: 'Elk ondeelbaar wezen zoude zich, naar eene algemeene geestkundige wet, voegen bij dengeenen, die daarmede meestgelijkvormig is' (*Aussichten in die Ewigkeit*, geciteerd naar de Ndl. vert. door Joh. Willem van Haar, deel I, Amsterdam-Den Haag 1779, p. 169).

399 *Milton*: John Milton (1608-1674), befaamd Engels dichter van *Paradise Lost* uit 1667 (herzien in 1674); voor Feith en Klopstock de schutspatroon van de 'heilige poëzie' (cf. *Diss.*, hfdst. VI, p. 241).

Milton was, hoewel van puriteinse origine, tamelijk vrijzinnig: 'In the eyes of some, Milton was too much of a heretic, in the eyes of others, too much of an orthodox Christian' (H. Scherpbier, *Milton in Holland*, Amsterdam 1933, p. 85); ditzelfde verwijt kreeg ook Feith te horen, getuige zijn brief aan Verster uit 1791 (*Diss.*, *Bijlage IV*, p. 316).

400 *Gellert*: Christian Fürchtegott Gellert (1715-1769), vermaard vooral om zijn versfabels en geestelijke gezangen. W.J. Noordhoek kenschetst hem terecht als bemiddelaar en volksdichter: 'Von Gellerts Frömmigkeit und edlen Absichten war jeder, welcher religiösen Richtung, welchem Stande er angehören mochte, überzeugt. (...) Volkstümlich, im besten Sinne, waren seine Schriften' (*Gellert und Holland*, Amsterdam 1928, S. 144); juist om deze redenen waardeerde Feith de hem zo verwante Gellert, cf. zijn *Brieven III*, p. 35.

*

- En gij, wiens traanend oog de Slaap zo wreed ontvluchtte,
 Die, eedle nachten door, van smart en weedom zuchtte,⁴⁰²
 O YOUNG! schoon u mijn oog op aard' niet heeft aanschouwd,
 Mijn ziel was met uw leed en met uw deugd vertrouwd;
- 405 Zij rees, door u ontvlamd, op vleuglen van gedachten,
 En leerde aan uwe zij' het nietig stof verachten -
 Nog gloeit ze op uw gezicht van teedre erkentenis....
 Smaak, Eedle! 't heerlijk loon, dat u beschooren is -
 Hoe juichend ziet mijn oog, voor een onsterflijk leven,
- 410 NARCISSA, LUCIA, aan uwe deugd hergeven!⁴¹⁰
 O aardsche tegenspoed! wat waart ge? een ijdlle schijn! -
 Maar, God! wie zie ik? ... Neen, dit kan niet mogelijk zijn!
 Na zo veel traanen eens op aarde om haar vergooten,
 Ach! na een scheiding, door den dood alleen beslooten,
- 415 NERINA eeuwig mijn! - Beneveld oog, gij mist,⁴¹⁵
 Gij moordt van angst en vreugd ... NERINA! God! zij is 't!
 Zij is 't! 'k Bedrieg mij niet. - NERINA! o vlieg nader,
 Zink aan mijn zwijmend hart! - Ja, God was altijd Vader!
 Hoe heerlijk is uw loon, o ongeveinsde deugd!
- 420 Voor 't offer van één dag, een eindelooze vreugd! -
 NERINA eeuwig mijn! Wat toeft gij, dierbre Gade!⁴²¹
 De nacht, de storm is heen - geen ramp komt meer te stade,⁴²²
 Geen strijd, geen bange strijd. - NERINA! waar gij ziet,
 De liefde woont 'er, maar de zonde woont 'er niet!
- 425 Versmolten tot één ziel, een enkel denkend wezen,
 Heeft hier ons zalig hart geen scheiding meer te vreezen...

*

- 425 B: één enkel denkend wezen,
 402 *eedle nachten*: zinspeling op de titel van Young's hoofdwerk: *Night Thoughts*.
 410 *Narcissa*: in de derde *Nacht* bezingt Young de lieflijke gestalte en treurige dood van zijn stiefdochter, die daar verschijnt onder de naam Narcissa. Voor velen betekende deze passage het hoogtepunt van Young's lijvige gedicht; *Lucia*: de geliefde van Karel uit de tweede zang van *Het Graf*.
 415 *gij mist*: gij vergist u.
 421 *Wat toeft gij*: wat wacht ge nog?
 422 *komt te stade*: komt te pas.

- O haast u in mijn' arm - de dag des Oogsts is daar -⁴²⁷
 Schouw heel de Schepping door - 'er ruischt geen onrijpe air!
 Hoor, alles zingt Gods lof! 't juicht al, van wellust dronken,
 430 't Juicht al, met reine deugd en eeuwig heil beschonken!
 Mijn Lied, toon eeuwig meê! - wat 's dit? mijn Cither kwijnt..⁴³¹
 NERINA! o beziel ..... Ach, Hemel! zij verdwijnt!
 Waar ben ik? - Nog op aarde, ach! nog in deezen kluister!
 Een Graf, waar ik mij keer, en nacht en aaklig duister...⁴³⁴
 435 Bedwelmende eenzaamheid! - Verrukking, blijf mij bij! -
 Vergeefs! ik zucht in 't stof. - o Deugd! wijk nooit van mij!

- 427 Het beeld van de voleinding der wereld als de dag van de oogst gaat terug op Matth. 13:39; vooral Klopstock gebruikt het graag.
 431 *toon*: klink.
 434 *en nacht en aaklig duister*: een akelige duisternis (hendiadys).